

2024. október

tiszatáj
78. ÉVFOLYAM

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR főszerkesztő-helyettes
ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levél cím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 980 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVIII. évfolyam, 10. szám / 2024. október

ÁFRA JÁNOS	Kivezetés a dolgok birodalmából; Megtisztulás és más elszalasztott lehetőségek	3
G. ISTVÁN LÁSZLÓ	A láda; A zászló; Védelem helyett	6
GÉCZI JÁNOS	Hat versszak, tájképpel és férfialakkal; Arról, hogy két hullám között milyen a csönd	8
KISARI SZABOLCS	Kazettás padló	11
RADNAI ISTVÁN	szagok és illatok; dinnyehéj és palackposta; park és parkoló	40
FECSKE CSABA	Fejszecsattogás; Az út vége	42
GARAI BÁLINT	Monokróm	44
IMRE FLÓRA	Vas István „horatianizmusa” (Római rablás)	46
BOKA LÁSZLÓ	Nyelvi fantázia és világok találkozása (A fordító Jékely Zoltán)	69
<i>mérlegen</i>		
BERNÁTH ANDRÁS	Szerelem, szeretet és barátság: több Shakespeare, kevesebb költőiség? (William Shakespeare szonettjei Fazekas Sándor fordításában)	83
CSENKI NIKOLETT	Mégis új és mégis Ady („Ha feltámadnak mind az álmok, Ha fölkeresnek mind az árnyak” – Egy életmű utóéletének első száz éve: tanulmányok Ady Endre halálának századik évfordulójára)	88
MOLNÁR ZSUZSA	Felesleges tavasz (Krusovszky Dénes: Levelek nélkül)	94
FAZEKAS SÁNDOR	Sötétedő horizont (Bödőcs Tibor: Prímszámok hóésésben)	99
<i>Az utolsó oldalon</i>		
SZÍV ERNŐ	Kisbeszéd a segítségről	103

Illusztrációk

HOLLAI KRISZTINA

Nem rozé fröccs című kiállításának anyagából a címlapon (*Madonna kehellyel*, vegyes technika, kerámia, 100×80cm, 2022), a 10., 39., 45., 68., 82, 102. oldalon és a belső borítón.

Nagy Zopán írása Hollai Krisztina kiállításáról:

<https://tizatajonline.hu/kepzomuveszet/sub-rosa/>

Diákmelléklet 200.

MÁTYUS NORBERT

„A szeretet, ami mozgatja a Napot és a többi csillagot”
(Az Isteni Színháték két bevezető éneke)

„A versszerkezetből kiindulva oda jutottunk, hogy az Isteni Színháték egy páratlan szakmai tudással rendelkező, Isten szócsövévé lett költő alkotása. Kicsit talán túlfeszítve (de meg nem hamisítva) az eddigieket így összegezzük: az Isteni Színháték olyan mű, amelynek segítségével Isten szól az emberiséghez, s mondanivalója közvetítőjeként egy igazi vátesz költő történetét és szövegét használja.”

<https://tizatajonline.hu/tizataj/diakmelleklet/>

ÁFRA JÁNOS

Kivezetés a dolgok birodalmából

A rájuk mért tétlenségben
rád emlékeznek tárgyaid.
Csak akkor zárulhat le imájuk,
ha az anyagfáradás is úgy akarja.

Egy arckép eltemetve a szemét-
halomba, a piros lábos alá, amiben
nem fő többé tészta, a merőkanál alá,
ami nem kavar levest, a pohár
alá, amibe nem öntenek vizet,
a serpenyő alá, amiben nem készül
palacsinta, és a szivacs alá,
amin ott pihen bőröd maradéka.

Jó lett volna, ha kéretlen dolgaid
magukat kezedbe szeretetből helyezik,
hogy elkerülhető legyen, ami elkerül-
hetetlen. Nekik sem maradt utánad
más vigasz, csak a rendetlenség.
Nem mintha rászorultak volna bármire,
az ő gyászuk az örök várakozás.

Formájuk van, tapintásuk,
de a fájdalomról nem lehet
fogalmuk, élni hát mégis
hogy taníthattak volna meg?

Megtisztulás és más elszalasztott lehetőségek

Miután a balzsamozóágyra helyeztelek,
hogy megszabadítsalak a halál mellékhatásaitól,
fel kellene nyitnom a sérült koponyát,
amit már életedben előlékeltek, majd hasad
és mellkasod, ha ugyan még tiéd volna,

ami már nem a tied, amit elhasználtál,
és nekünk sem sikerült megóvni benned.
Szalmával és száraz növényekkel tölteném
be az űrt, miután kivettem a szerveket,
eligazítva a törött csontokat. Végül pedig,

anélkül, hogy tartósabb anyagokra cserélném,
amivel kibéleltelek, gyantával zárnam le a sebet,
és a mesterin megformált szarkofágba lassan
engedném bele kikönnyítve bepólyált tetemed.
A koporsót aranyozás helyett összesaraznam,

tenyerem a kedvenc késeddel vágva meg,
virágokat rajzolnék, mint egy gyerek,
visszaadnám a holt fának azt a vért,
ami felerészben a tied. A Hórusz szeme
nyakék helyén zöld kődarab pihenne

lezárt mellkasodon, és szerveid ott várnának
befőttesüvegekben. Melléd tenném
a ruhákat és az étkezésletet, az érintetlen
poharakkal együtt, hiszen talán elérkezik
az örök ünnep, amire tartogattad dolgaidd.

Útravalóul kapnál tőlem a kedvenc
édességeidből. Előbb a citromos fagyit
fogyaszd el, kérném, gondolva arra,
hogy nem tartja egyben a túlvilági hideg,
így a Dunakavicsot és a Balaton szeletet

csak a gombócok után ehetnéd meg.
Odatenném melléd az utolsó el nem adott
varrógéped, hátha összefoltozható vele
egy ismeretlen élet, és köréd szórnám
a rég nem látott családi fényképeket.

Most, amikor végre nem rohanok sehová,
saját alakmásunkra agyagkatonákat
is formáznék neked, hogy védjenek,
és szolgálatodra állva megadják mindazt,
amit a mi életünkben már nem lehet.

A láda

A bukott ember arra kért, keressünk együtt egy ládát neki. Amibe befeküdhet, csukjam rá a tetejét, gyakorolni akar. Kell ezt gyakorolni? Persze, ő nem lesz amatőr. Amit profin csinál az ember, azért meg kell küzdeni. Négy ládát próbáltunk ki. Az első túl díszes volt, ízléstelenül hivalkodó. A második túlságosan kényelmes, ez nem reális. A harmadik rövid volt, a negyedik két arasszal hosszabb lett, két talpa alatt mint egy örvénylő párna keringett a levegő. Most mi legyen? Hanyatt feküdt, de szemét be nem csukta volna, a két szemsugár csaknem átszúrta a mohos láda tetejét, hogy szinte lebegett a fedél. A talpa alá pedig odakucoroghatott volna egy kisebb macska is, nem hogy egy egér. Mégis ez lesz a jó, a segítségemet igazán soha el nem felejtí. De nem történt semmi.

A zászló

A bukott emberrel együtt ásunk egy kertet. A zsíros virágföld, amivel a gödröt betömjük ismeretlen párafelhőket lehel körénk. A virághagymákat egyenként, gondosan behelyezzük, rá az ásó lapjával egyengetünk, ahogy kell. De ő miért használ az ásó helyett zászlót? A fabot végén imbolyog a szélben a lobogó, a munka ütemére

csattog. Babonából. Túrázni is mindig
ezt viszem. Úgy áll a kezében, mint
egy társ, akire támaszkodik, de akit
mindenhová elcipel. Összenőttünk.
Nem profán ez? Mégis csak egy ország
jelképe, nem? A bukott ember homlokáról
egyenként csepegnek az izzadtságcseppek
a vászonra, összemossák a színeket.
Látom, hogy a zászlórúd vége hegyes,
jól lehet vele ásni. Nem néz rám,
mindig csak a földre, de már táncol,
vezeti párját, a bot, ahogy kell,
hozzásimul, eltávolodik.

Védelem helyett

A bukott embert egy asztali lámpa
világítja meg oldalról. Félkör alakot
metsz ki arcából a fény. A bőre
hibátlan, mégis mintha hegek lennének
rajta. Minden vád egy-egy heg.
Szemében hullámszik a tenger –
szempillája ki-kimos néhány
homokszemet a sötét karikák
köre. Hogy bírja? Tudja, nincs olyan
délután, hogy aztán ne menne le
a Nap. A válasz ostoba, és mintha
kibúvót keresne. Kibont egy foltos
zsírpapírt. Bicskájával szalonnát szel,
tömi magába, szinte fullad. Úgy
árad szét benne a zsír, mint egy
emlék, amit elő-elővesz az ember.
Olyan emlék, ahol nem az emlékező
számít, csak a vádakra felhozható
csönd zsíros magánya, védelem helyett.

GÉCZI JÁNOS

Hat versszak, tájképpel és férfialakkal

Úgy írja meg,

hogy megfesse közben, lehető
legkevesebb terhet okozva
a világnak, karbonsemlegesen

befejezze a kivágott almafa
növekedését, váltakozó
sűrűségű tintával és nedves
tollvonással nyíljon a virága,
növekedjék gömbölyded gyümölcse

ezer módon ismerje miként is
idézze meg a lombárnyék alatt
vöröslő haját

ne leplezze el a szavakban
az ujjai nyomát s a tolla
bárdolatlan sercegését

arccal forduljon bár a papírhoz,
ki követni akarja, a ráhajló
fejet, a csupasz tarkót is lássa.
Az elbicsaklott hurokárnyékban
nyugtalanság van

ne az elnyűtt hegyoldal a rajnyi
megragadó tintacsöppel, a nő
világítson az almalomb alól,
ahogyan kinéz a szövegből,
valamennyi részletét feladva,
csodálkozva rá.

Arról, hogy két hullám között milyen a csönd

A fényképed tisztázta, megvizsgált
és segített megérteni téged.
Az alma általad mell lett, puha
suna a sonkakagyló s a metán
molekulája háromszöglapok
alkotta tetraéder. Ábrázolt,
nagy szakértelemmel, hogy belőled
ám elorozzon egy dimenziót.
Szerettem figyelni azt, amiként
látlak. Remete piktorként. Őrült
vadkanként. S a jelenléted miként
marad a válaszaidban változatlan.
Azt, hogy jelentéktelen maradtam,
amint a sós part, hová elnyúlni
érkeztek a hosszú hullámok.

HOLLAI KRISZTINA: ÁLLÓ VÉNUSZ, vegyes technika, kerámia, műrőzsa, 70×50cm, 2024

Kazettás padló

Cseres Gábor felesége 1973. szeptember 18-án, kedd reggel 06:47-kor fehér szalvétába vajas kolbászos szendvicset készít útravalónak. Férje ugyanis Debrecenbe utazik. A KGST országok erősárammal foglalkozó mérnökeinek igen jelentős találkozójára. Cseres Gábor ez alkalommal nem tart előadást, mégis izgalommal várta ezt a napot. A gyerekek is fölkelnek, reggeliznek, iskolába készülnek. Kérdezik apjukat, meddig marad, ő válaszol, hogy csütörtökön kora délután már itthon lesz, akár a ligetbe is kimehetnek focizni, ha olyan lesz az idő. Csak egy kisebb utazótáskát visz magával. Felesége közben sorolja, hogy lehetőség szerint kiket kellene meglátogatnia, ha már ott van. A Kálmánékat mindenképp. De talán az Ildiékhez is fölcsöngethet, biztos örülni fognak. Ha az időbe befér, és a Feriékhez is be tud ugrani, és a Feri ajánl jó marhahúst, akkor azt csomagolja be, és hozza haza, nem lesz annak semmi baja. De ne menjen a kisbikába. Semmi értelme.

A Cseres család a Jókai utcában lakik, a hatodik kerületben, a Nyugatihoz elérni olyan szűk negyedóra. A körúton kényelmes tempóval nem lehet hibázni. Cseres Gábor elindul hát 07:40-kor, hogy a 08:10-es vonatot elérje, illetve a jegyét még megvehesse. Minden olyan gépiesen történt, hogy egyszer csak azon vette észre magát, hogy már a vonaton ül. A kupében egyedül volt, csak a közlekedőfolyosón, pont mellette az üvegen kívül állt egy fiatal férfi. Olyan 25 év körüli. Nyugtalanul nézett ki a főbejárat felé, a nyakát kinyújtotta, lábaival megpróbált minél jobban kiemelkedni. Minden milliméter számított, úgy tűnt. Érezhetően feszült volt. Cseres Gábor elővette a táskájából Verne Gyula Nemo Kapitány című könyvét (Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1961) és a 127. oldalon látható különös képet nézegette. „Egy nagy madár kiterjesztett szárnyal ereszkedett alá a tengerre.” Az indulást távoli sípszó, illetve egy puha zökkenés jelezte. A világ egy pillanatra teljesen megváltozott, ahogy az a vonatindulásoknál már megszokott. De ekkor a közlekedőfolyosón álló fiatalember a még éppen elinduló vonat ablakából kihajolt, és így kiáltott hangosan: „Nem jöttél ki, Ági, de én akkor is szeretlek!” Majd szomorúan elindult a mozdony irányába.

Cseres Gábor fölállt, és kinézett a folyosóra. Még látta, ahogy az alak megy, lassan kinyitja a vagon végén az ajtót, és eltűnik. Körülnézett, hogy vajon más is figyel talán, hogy más is tanúja volt a különös esetnek, de nem, senkit sem látott. Mégiscsak hétköznap reggel volt, nem sokan utaz-

tak Debrecenbe. Lenézett arra a helyre, ahol a fiatalember állt szinte egy perccel azelőtt. A padlót linóleum borította. A pontos helyet két cigarettacsikk égésnyoma és egy minden bizonnyal csizmától származó fekete vonal jelezte. Visszaült a helyére, de újból és újból fölállt, megnézte a helyet, és azon gondolkodott, hogy egy ilyen történet miképp is élhet tovább. Elmesélheti másoknak, hogy mit látott és hallott. De az nem az igazi. Márpedig ez a történet valódi volt. Mint az elszuhanó fák, amiket lehet, nem lát jól a szem, de mégis ott voltak. De azok fák. Ez viszont egy annyira különös történet, hogy valahogy meg kell ragadnia. Megérkezett a kalauz, Cseres Gábor nyújtotta a kis karton jegyét, a másik megfelelően kilyukasztotta. Ment volna tovább, de a mérnök utánakérdezett, hogy hány vonatszerelvény közlekedik Budapest és Debrecen között. A kalauz készségesen elmagyarázta, hogy az adott időszakban, hétköznap mindössze egyetlen szerelvény közlekedik oda és vissza. Ugyanez a vonat 15:45-kor fog indulni Debrecenből.

„Nem jöttél ki, Ági, de én akkor is szeretlek!” – írta be jegyzetfüzetébe, valamint azt, hogy Nyugati, 08:10. Nem tudta elfeledni a fiatalembert. Olyannyira, hogy nem tudott olvasni, néhány sor után csak üresen falta a betűket, de azoknak értelme nem volt. A tájat nézte inkább. Miképp lehetséges úgy kiabálni hangosan egy vallomást, hogy a másik, akinek üzenne valami igen fontosat, ott sincs. Ez voltaképp bátorság. Ő legalábbis nem merne csak így kiabálni. Ennek a történetnek súlya van, mégis illékony. Valahogy meg kéne fogni, meg kéne kötni, nem hagyni, hogy elfusson, kialudjon. Újra és újra a két kiegészítő pontot és a fekete csíkot nézte a linóleumon.

Kisújszálláson egy idősebb házaspár szállt föl, és az ő kupéjába ültek be, miután megkérdezték, hogy a nyolc helyből egyet elfoglaló Cserest nem zavarja-e, hogy ők oda ülnének. A férj maga mellé tette a kosarát. Abban volt egy kilós kenyér vászonkendőben, körülbelül húsz tojás egyenként újságpapírba csomagolva, tésztásvásznakban föltehetőleg levestészták, jó eséllyel eperlevél és csiga. Metélt nem lehet, azt dobozban, papír között kell szállítani. Mindezekon kívül volt még három befőtt a kosárban. Két cseresznye és egy barack. Cseres Gábor nagyon szerette a befőttet. De most nem az evésre gondolt, hanem hogy milyen csodás módja a tartósításnak a befőzés. Ahogy maga a gyümölcs látható marad, a léte meghosszabbodik. Egy nyarat be lehet tenni egy üvegbe, talán még a hangok, a nevetés, a boldog pillanat is belefér. Igen, minden bizonnyal belefér. Újra kinézett a kupé elé. Azok a pontok és a vonal a padlón világos üzenetet írtak.

A csehszlovák szaktársak igen érdekes előadásával zárult az összejövetel. Mindenki még kicsit beszélgetett az Arany Bika előterében, ittak

egy kávét, és a résztvevők elindultak hazafelé. A délutáni vonat indulásáig Cseres Gábornak még bő három órája maradt. A várost jól ismerte, a feleségével mindketten oda jártak egyetemre. Az ismerősökkel már találkozott, húst is kapott egy jókora csomaggal a Feriéktől. A Feri mondta, hogy a hús érlelt, valóban, ahogy a feleség is mondta, nem kell aggódni pár óra vonatozás miatt.

A szállástól nem messze volt egy nagyobb háztartási és festékbolt. Bement, és hamarosan megtalálta, amire szüksége volt. A hátsó részen nagy tekercsekben álltak a linóleumok, piros, zöld és sárga. Az eladó nem értette, hogy mihez fog a vevő kezdeni egy fél méter széles csíkkal, de készségesen levágta. Cseres Gábor még vett egy skiccert és egy tubus erősebb ragasztót. Ezt követően egyenesen a pályaudvarra ment. A vonat már bent állt a helyén. Érkezéskor följegyezte a kocsis számát. Így nem kellett sokáig keresgélni azt a vagonot, aminek a közlekedőfolyosóján a padlón ott volt a két pont és a csík. Fölszállt a vonatra, és elfoglalta ugyanazt a helyet, amin ült odafelé. Lepakolt és alaposan körülnézett. Végigsétált a vagonon, üres volt, még senki sem szállt föl rajta kívül. Gyorsan kellett hát cselekednie. A két vagon közötti átjárót fém lapok fedték. Mivel a vonat állt, a fémen biztonságosan ki tudott vágni a linóleumból egy kellő méretű darabot. Azt utána rátette a két pont és csík által meghatározott padló részre, és akkurátusan körülvágta. Az eredeti réteget óvatosan föltépte. Könnyen adta magát az anyag, láthatóan kispórolták a ragasztót. Az eredeti darabot félretéve beillesztette az új linóleumdarabot, miután kellően bekente ragasztóval a hátsó felét. Beillesztette és eldolgozta. Csak akkor lehetett észrevenni a cserét, ha nagyon koncentrált az ember. Cs. még párszor megtaposta az új foltot, hogy annyira ne legyen föltűnően tiszta. Ezen magában jót nevetett. „Ha megtaposom, belerúgok, bekoszolom, akkor nem veszik észre.” De a kezében ott volt az a darab, amin a különös esemény megtörtént.

A Jókai utcai lakásban a konyhában ül Cseres Gábor és a felesége. A gyerekek már ágyban vannak. Örültek nagyon, amikor az apjuk hazahozta. A két fiúnak tűzok és sástollakat vitt, amit a Kálmántól kapott. Gyorsan berakták a gyűjteményük addigi darabjai közé. Az asztal két oldalán ülnek, egy-egy pohár bor van előttük. A konyhai lámpa pont az asztal fölött lóg, megvilágítja a linóleumdarabot, ami ott fekszik kiterítve. A férj elmesélte a történetet, és azt, hogy meg akarta valahogy őrizni. Cseresné Vajda Ágnes latin–magyar szakos tanár lassan bólogat. „Szóval, kikiabált a vonatból, annak a nőnek, aki ott sem volt. Egy Ágnesnek.” „Igen.” „Zaklatott volt?” „Annak tűnt.” „Tehát mi nem tudjuk, hogy mi a történet, nekünk csak annyi a részünk benne, hogy te láttad a történet egy igen fontos darabját, talán inkább lényegi pillanatát.” „Pontosan.” „És akkor te úgy

gondolod, hogy ezt meg akarod valamilyen formában őrizni.” „Butaságnak tartod?” „Dehogy, ellenkezőleg! Ez szerintem is jó ötlet. De mégis, hogyan?” „Kitaláltam valamit.” „Gábor, te olyan vagy, aki mindig kitalál valamit, úgyhogy ezzel most nem leptél meg.” Koccintanak. „Nézd, azt gondolom, hogy a körülöttünk lévő világ csak úgy marad élhető, ha a történetek egyben tartják.” „Én nem tudok veled nem egyetérteni. Magam is így látom.” „Amikor utaztam, Kisújszálláson beült hozzám egy házaspár. Befőttek voltak a kosarukban.” „Igen?” „Én akkor arra gondoltam, hogy valahogy el kéne tenni ezt a történetet. Hogy látható maradjon, hogy megőrizze történetiségét. Hogy az említés esszenciája legyen, azaz legyen ott, mondjuk egy üvegben és legyen nyilvánvaló, hogy egy történetet ad elő. Nyilván kell hozzá magyarázat, mégis, ki a franc tudná, hogy erről a koszos linódarabról kiáltotta ki egy ismeretlen, hogy szeret egy másik embert, aki számunkra végképp ismeretlen? Hát de nem?” „Hát de de.” A feleség föláll végignéz a falakon. „Az a gondom, hogy például a falra kitéve nem tudom elképzelni. Az túlzottan függő helyzet. Azaz mindenki csak azt látná, hogy egy linóleumdarab van a falon. Aztán majd mondják: a Cseresék azért furcsa emberek.” „Azt hiszem, ez csak az első történet. Én azt hiszem, történeteket akarok gyűjteni. Igen! Ezt fogom csinálni!” – mondta egyre izgatottabban Cseres. „De hogyan konzerváld őket?” „Most alszom erre az egészre egyet. Gyere, menjünk az ágyba. Aztán lassan rájövök. Ez is egy történet lesz. Önmagában.” „Még hozzá elég jó” – tette hozzá Vajda Ágnes. „Képzeld, én voltaképp rongálást követtem el” – mondja még a férj. „Ha kellett, hát kellett. Ez ilyen. Voltaképp.”

1973. szeptember 28-án péntek este 19:32-kor Cseres Gábor egy különös tárgyat mutatott Vajda Ágnesnek: „Nézd csak. Erre gondoltam. Ez egy befőttesüveg, Ági. Én ebbe fogom belerakni azt a linóleumdarabot.” Mutatja a tárgyat, egy fémkazetta, ami öt oldalról zárt, felül nyitott. „Van hozzá egy 20-as edzett üveglap. Azt rá tudom tenni, így, ni, látod? Na, most akkor fogom a linóleumdarabot, amin állt a különös fiatalember és szépen ide beleterítem. Figyelsz? És egyszerűen lezárom. Tessék. Itt van. Itt van benne a történet.” „Látom. Valóban érdekes. De most akkor van egy ilyenünk. Hova gondoltad tenni?” „Tudom, hogy furcsán fog hangzani...” „Mégis mi tud furcsán hangzani, akkor, amikor egy fém és üveg kalickában egy koszos linóleumdarabot akarsz tartani, mint egy abszurd aranyhalat? He?” – kérdi vidáman a feleség. „Jó, jó, de figyelj. Én arra gondoltam, hogy gyűjtök ilyen történeteket. Azoknak valamilyen tárgyi valóját szépen elteszem, és ezeket így gyűjtögetem. Azt már kitaláltam, hogy a tároló, az legyen ugyanaz. Azaz: 50 x 50 centis és a két centis üveglappal együtt 12 magas. Minden egyes tárgy kap egy ilyen kazettát. Hermetikusan lezárható, megragadjuk így a pillanatot. Vagy valami szelle-

met bezárunk, érted, Ági?" „Követlek, Gábor!" „És most figyelj: azt hiszem, tudom, tudom, de azt hiszem, legalábbis úgy képzelem, hogy van egy tér, egy terem, egy szoba, aminek a padlója, az, amin járunk, az csupa ilyen kazetta. Tudod, van a kazettás mennyezet. Hát legyen akkor kazettás padló is. Ezért is kell az edzett üveg. A sarkokba beillesztek kis hasábokat, hogy jobban tartsanak. A kazetta anyaga feles, tehát bírja. A fél centi acélból mindent elbír ebben a pozícióban." „Várjál, várjál, várjál!" – mondja hirtelen a nő, és az asztal fölött a két tenyerét maga elé tartja, az ujjai széjjel tartanak, a tenyér a férj felé fordul. „Azt mondd, padló? Na de Gábor, hát ez tíz centi! Össze-vissza fogunk bukdácsolni, te!" „Tessék? Ja, értem. Nem, azt hiszem, nem ide szeretném én azt a teret. Még nem tudom, hova. Valahova. Szóval lenne egy tér, ami ezeknek a tárgyoknak lenne a befogadó közege. Mondjuk vennék egy telket, azon építenék egy kis kockaházat. Csak padló és falak. Lapostető. Szinte olyan, mint maga a kazetta. És akkor oda. Nem lenne más funkciója annak a helységnek, csak a padló, maga." „Hát akkor úgy vegyél telket, hogy lehetőleg a Balatonnál, és legyen kert, hogy mi meg mellette legalább sátrazhassunk, jó?" „Tessék? Ja, értem. Nem tudom. Ezt majd meglátjuk." „De honnan fogod a többi történetet összehozni, Gábor? Bekopogsz a szomszédhoz?" „Nem tudom. Talán majd jönni fognak. Ha úgy állsz hozzá, hogy majd jön, akkor az jönni is fog." „Lehet, kellenének társak is, nem?" „Hát itt vagy te." „Nem, én ebben támogatlak, de a társad nem leszek." „Nahát" – mondja Cseres Gábor. „Figyelj: mi ugye házaspár vagyunk. Ugye? Jóban-rosszban, ásó-kapa, tudod. Na de a történetek, azok komoly dolgok azért" – magyarázza Vajda Ágnes. „Nyilván azok, de nem értelek." „Figyelj: én azt mondom, hű, ez aztán egy jó történet, tegyük bele a befőttes-üvegbe, de te azt mondd, mmm, nem annyira tetszik, de hát Ági, ha szeretnéd, akkor betehetjük, mire én: de nem muszáj, Gábor, mire te: de, de, legyen ahogy szeretnéd, mert ugye, mi állandóan bizonyítanánk egymásnak. De akkor odakerülne egy olyan elem, amit te nem igazán szeretsz, vagy olyan, amit én nem, és akkor annak a padlónak megbomlik a belső ereje, érted?" „Á, értem. Király-császár." „Pontosan, Gábor." Az ezt követő hónapok során, még 1973 őszén két másik történet kapott fémkazettát és üvegtetőt.

1973. december 31-én Cseres Gáborék a lakásukban szilveszteri összejövetelt tartottak. Baráti házaspárok jöttek gyerekekkel, nagy volt a zsvij, a vidámság, a cigarettafüst. Este kilenc és tíz között szóba kerültek a kazetták. A vendégek kézzől kézre adták a különös tárgyakat és hallgatták a hozzájuk kötődő történeteket. Hárman közülük, Voller Júlia, Míró András és Beregi Katalin egymás szavába vágva lelkesedett az ötletért, és jelezték, hogy maguk is részt szeretnének venni a nagy mű létrehozásá-

ban. Szilveszter volt, hamarosan '74, koccintottak, és úgy döntöttek, hogy ott és akkor, mindenki előtt titkos társaságot alapítanak. Megalapították a Kazetta Társaságot. És rengeteget nevettek azon az estén. Ekkor Cseres Gábor 32, Beregi Katalin és Mikó András 30 és Voller Júlia 28 éves.

Az első, úgymond, hivatalos megbeszélésük 1974 januárjában történt a Bambi presszóban. Megbeszélték a lényeges pontokat, a kereteket és a belső szabályzatot. A legfontosabb elem az volt, hogy csak azok a tárgyak kerülhetnek a gyűjteménybe, amit mind a négyen támogatnak. Nincs többségi szavazás, kizárólag a teljes egyetértés az elfogadható. Mindazonáltal valamennyi tag kap egy lehetőséget, hogy saját döntés alapján, egy elemet beilleszzen a gyűjteménybe anélkül, hogy a többi tag hozzájárulását kérné. (A Kazetta Társaság történetében ilyen soha nem történt.) A társaság négytagú, mindig két nő és két férfi alkotja, lehetőleg külön megyékből, tájegységekből. Nehéz volt meghatározni, hogy mi kerülhet be, és mi alapján eshet valamire a választás. Ezért a társaság tagjai hoztak egy alapszabályt, amit nagy betűkkel a közös füzetbe föl is írtak: „Amúgy a Szellem dönt.” A szabályzatba beírták, hogy minden tétel egyéni elbírálására a tagok egy hetet kapnak. Ez idő alatt, amennyiben lehetséges, kerülük a találkozást, mindenki magában gondolkodik. A véleményeket ezt követően egyeztetik. Ha a döntés nehéz, akkor megvárják, hogy a szellem döntsön. „Egyszer csak beugrik a megoldás. Hogy igen vagy nem.” Ez működőképesnek bizonyult. Megkezdődött hát a gyűjtés. A kazettákat fölosztották otthoni megőrzésre. A tételeket egy külön füzetbe írták, amiben semmi más nem szerepelt, csak a dátum, a tárgy és a hozzá kötődő legfontosabb tudnivaló, leírással vagy anélkül. Voltak elemek, amik egyszerűen maguktól értetődtek. De jópárat alaposabban is körül kellett írni.

A bekerülés az esetek túlnyomó többségében hallott történeten alapult. Valakitől hallottak valakiről, akivel valami történt valamikor. Az eljárás lényege az volt, hogy a történetet kiszabadították a hallomásokból, a tárgy jelenlétében az eseménynek láthatóvá kellett válnia. Azokat a személyeket, akiktől a történet ered, akik az alaptárgyat birtokolták, azokat meg kellett győzni a megőrzés fontosságáról. Ez hol könnyebb, hol nehezebb volt. Voltak, akik nem szívesen adták a tárgyat. De a nagy többség valami különös belső meggyőződésből szívesen odaadta a kérdéses elemet, hogy az egy nagy egészet alkothasson a többi történettel. Miközben maguk is részesei lettek a műnek. Fölkavaró és szép volt minden tárgy és történet. A gyűjteménynek nincs egy darabja sem, ami az évek során erejét veszítette volna. És természetesen voltak a véletlenek is. A tagok találtak valamit egy pincében, egy antikváriumban, egy padláson. Néhány elemhez nem kötődik történet. De a tárgy önmagában rámutat, hogy egy történet lényegi eleme.

1988 januárjában Beregi Katalinék a Dembinszky utcába költöztek az Állatorvosi Egyetem szomszédságába. Március 10-én csütörtökön a lakásban tartott összejövetel során Beregi Katalin fölvezette a három másik tagot a tetőtérbe. A körfolyosós klasszikus pesti bérház négy szárnyból állt. A tető körbefogta a négy épületelemet. Az északi blokk viszont egyik oldalról zárt volt, egy téglafalat húztak föl rá valamikor. Beregi Katalin elmondta, hogy arra gondolt, hogy egy adott méretű teret kijelölnek, azt egy másik fal fölhúzásával bezárják. A tetőn üvegelemeket tennének a cserepek közé, hogy legyen természetes fény, amúgy az egészet por és vízmentes térére alakítanák. És az egyik falba ajtót vágnak, amit négy lakat zárna. És azt az ajtót kizárólag a négy tag nyithatná egyidejűleg. Cseres Gábor csak annyit mondott: „Ez az, erre vártam, csak nem láttam magam előtt.” Voller Júlia férje az IKV-nál dolgozott, így viszonylag hamar sikerült megszerezni az engedélyeket. 1988 abban a korban volt, amikor az emberek inkább nyitottak voltak a különös ötletekre, ezért a lakóközösséget könnyedén sikerült meggyőzni arról, hogy a padlástér egy részét művészeti célra lezárják. Ötven négyzetméterben állapotok meg, akkora területet alakítottak ki és zártak el. A kazetták mérete negyed négyzetméter volt, azaz 50 x 50 cm-es valamennyi, kivéve egy darabot, ami egy teljes négyzetmétert alkotott. Ez összesen 197 darabot jelentett. 1988. július 14-én este hétkor rakták le a kazettákat a helyükre. A 197 elemből azon a napon 82 darab volt lezárva. A többi üresen várta a saját történetét, tárgyát. Azon a nyáron többször is találkoztak a tagok a helyiségben, egyszer matracokon bent is aludtak.

A belső elhárítás 1988. szeptember másodikán jelent meg Voller Júlia lakásánál, ugyanebben az időben állították elő a három másik tagot. Alapos gyanúval nyomoztak, de hamar belátták, a gyűjtemény önmagában nem jelent veszélyt sem az államszervezetre, sem a magyar társadalomra. Garner Zsolt százados saját hatáskörben lezárta a vizsgálatot. A helyszínen ezt mondta: „Ez nagyon különös. Mintha valami a kezemet fogná.” Egy hét múlva civilben átadott egy tárgyat Beregi Katalinnak. Azt a tagok azonnal elfogadták, és lezárták az üvegfedéllel.

A mai napig 109 kazetta van lezárva. A történetek és a látható tárgyak sorszáma csupán jelzésértékű, nem a bekerülés idejét tükrözi.

1. A Nyugati pályaudvaron a debreceni vonaton 1973. szeptember tizen-nyolcadikán egy fiatalember ezen a linóleumdarabon állt, amikor reggel nyolc óra tíz perckor azt kiáltotta a néptelen pályaudvarra, hogy – „Nem jöttél ki, Ági, de én akkor is szeretlek!”
2. Sárban kerékpárnyom. Öt centi vastagon kiemelve. 1967-ben Kántor Lajos egy szerdai reggelen kifordult a kerékpárjával a balmazújvárosi házából és elindult ismeretlen helyre. Soha többet senki nem látta.

- A keréknyom a járda és az út közötti szakaszon lévő nem fedett részen maradt meg, miután kiszáradt. „Még ott volt, hogy merre indult.”
3. Fa munkadeszka darab Gyuláról. A gyulai svábok megtudták, hogy a munkaképes fiatalokat elviszik az oroszok munkaszolgálatra. Ezen a deszkán Eiler András vágta föl apró darabokra a húst, amiből kolbászt csináltak, hogy a két gyerek, ha elviszik őket, tudjon vinni az útra. A két gyereket 12 nap múlva elvitték az oroszok, és 1949 nyarán tértek vissza csupán.
 4. Abdapusztai tetőgerenda szilánkos darabjai és forgácsai. Erre a gerendára akasztotta föl magát számos fiatal a békési Abdapusztán 1896 és 1924 között szerelmi bánatában. Senki sem tudja, miért erre az egy gerendára. A hodály leomlott, a főgerendát a háború után az oroszok bevontatták Békéscsabára, és ott földarabolták. A helyiek közül páran eltettek néhány maroknyit a megmaradt forgácsokból és törmelékből. „Pallai Lizitól.”
 5. Vályog házfaldarab. Fehér meszelés közepén sérülés. Barlai András 1964-ben saját kezével ütött bele a falba a bal öklével. „Mért nincs egy nyomorult isten, aki segítene?!” – kiáltotta.
 6. 15×15 centiméteres cement padlólap. A lap a szegedi tudományegyetem magyar tanszékének második emeleti lépcsőjének a nyolcadik fokán volt. Épp erre lépett Kenesei Ákos 1936-ban, amikor meglátta a harmadik emeletről lefelé haladó Alvinci Zsuzsannát. Mozdulatlan maradt, úgy nézte az akkor húszéves gyönyörű nőt. Még abban az évben nyáron összeházasodtak. Három gyerekük született. „Úgy állt ott az Ákos, mint aki megkövült. Csak a szeme szikrázott!”
 7. Kilincs, külső elem. Ezt a kilincset nyomta le Vámos Béla, amikor benyitott Sziklai András irodájába 1944-ben. Belépett, és egy pisztollyal három lövéssel megölte Sziklai Andrást, majd saját magát is fejbe lőtte. „Egyikünk sem élhet tovább, érted? Egyikünk se!”
 8. 50×50 cm-es vörös padlószőnyeg. Török István általános iskolai magyartanár ezen áll, amikor fölkérésre 1984. november hetedikén gyerekekkel műsort ad elő az MSZMP helyi vezetőségének. Török István gitáron játszik, a gyerekek a „Ti tiszt urak” című dalt éneklük.
 9. 15×15 cm-es üveglap négy fakockán, eredetileg ablakból kivágva. Miklai Ferenc 1944-ben ezen az ablaküvegen nézett ki a lakásából és látta, hogy a csendőrök elindítják az egri zsidókat az utcában. Az ablak ezen kis darabján keresztül látta, hogy a sor közepén megy a Braun Zsuzsi.
 10. Üveg vizespohár, egy tányér (mély), egy kanál. 1957. március 14-től 1959. január 19-ig Dombai Edit minden este megterített négy főre. Ezek az evőeszközök a férjnek voltak kitéve. „Ha nem evett is belőle, én minden este elmostam.”

11. 40×40 cm-es kiszáradt füves talajszelet. „Ezen álltam, amikor 1936-ban Gárdonyi külterületén október 14-én délután négykor egy rubinbegyét (*Luscinia calliope*) láttam. Magyarországon addig még soha senki ezt a fajt nem észlelte. Tudtommal azóta sem. Senki se hitte el nekem, hogy láttam, pedig igaz. Biztosan az volt. Dr. Feledy Sándor”
12. Ülődeszka darab egy Somogy megyei vadlesből. 1936. november 26-án Drégely Katalin ezen a deszkán ült, és várta a férjét, aki annyit mondott, hogy lemegy, mert a szükség hívja. Drégely Katalin élvezte a novemberi csípős reggelt, a különös fényeket, amikor egyszer csak arra figyelt föl, hogy egy hatalmas vadkan a férje felé rohan. Ekkor a férje puskáját megragadja, céloz és az állatot leteríti. A vadkan 216 kilogrammot nyomott. A golyó a füljártat mellett hatolt be az állat agyába azonnali halált okozva. „Na, de a Kati addig még az életben nem fogott puskát a kezében!”
13. Festőpaletta három színnel. Fekete, fehér és piros. Tárkányi Ende festőművész a kezében tartotta a falapot, amikor rátörtek a rendőrök 1951. május 10-én este hétkor. Éppen a nevét írta rá a frissen elkészült kép bal alsó sarkába. Elvitték őt és a képet, illetve még három festményt. Három hónap múlva szabadult, és egészen 1956 őszéig nem beszélt gyakorlatilag senkivel. A még meglévő képeit elégette. 1957. január másodikán hagyta el Magyarországot. Nevet és állampolgárságot váltott, sorsa ismeretlen. A négy kép, amit a letartóztatásakor 1951-ben lefoglaltak, ma egy balatonszemesi nyaralóban van.
14. Szőnyegdarab 25×37 cm. Ezen állt Bárkai Júlia, amikor e szavakkal fordult a hatalmas könyvespolcon lévő több száz jelentős irodalmi alkotáshoz 1967-ben: „Mind hazudtatok, hogy az Isten verjen meg benneteket!”
15. Homok és apró kavicsok a horányi strandról, a Szentendrei-szigetről. Ezen a homokos fövényen, közvetlen a víz szélén ült Gallai Zoltán és két fia, Gallai Péter és Áron (7 és 12 évesek) 1978. június 22-én este nyolckor, amikor az előttük lévő vízben megjelent egy háromméteres, legalább másfél mázsás viza. Fordult egyet, majd hatalmas ugrással a mélybe úszott. Rajtuk kívül senki sem látta a különös jelenséget. Ha meséltek róla, az emberek csak mosolyogtak. „Úgy gondolták, hazudunk. De mért nem lehetett elhinni?”
16. Kerti betonjárda-töredék. 48×46 cm. „A zebegényi nyaraló előző tulajdonosai maguk önthették ki a kerti járdát. Egy ponton, közvetlen a tornác előtti részen a lépcső folytatásában lévő területen három kisgyerekkéz lenyomata. A kezek különböző méretűek, tehát három gyerekről van szó. Mellettük két nagyobb, felnőtt méretű kéznyomat, il-

- letve két különböző méretű kutyanyom. A darab szélén látható a betonba karcolt írás: Örökre maradjon így.” Szirtes Zoltán tulajdonostól.
17. Égetett agyag járótéglá. Két darab, 22,5×18 centiméteresek. Ezekon állt 1953-ban Madarasi Katalin, amikor Merelsky Kázmér bejelentette, hogy üzenetet kapott, ami szerint visszamehet Budapestre, a kitelepítésnek vége. Madarasi Katalint, bár ezt megelőzően szerelmi viszonyban voltak, nem kívánta magával vinni, kérte annak megértését. „Tehát akkor úgy van ez, hogy mi parasztok csak változzunk minden széllel, viseljük el mindent, haljunk meg, ha kell, de aki úr, az sose változzék. Hát tűnjön a szemem elől, és menjen a pokolba!” Merelsky Kázmér hazatért, idővel a lakásának jó részét is visszakapta, és 1958-tól a Gazdasági Minisztériumban dolgozott. A külgazdasági részleg egyik vezetője lett 1967-ben. 1990 után visszakapott egy vadászkasztélyt, három villát Budán, nyolc budapesti egyéb ingatlant és számos műtárgyat.
 18. Egy érvényesített New York-i metrójegyszelvény. 1955-ben találta Gaffer János Cserhátszentivánon a Kossuth utcában a járdán. Soha senki nem tudta kideríteni, hogyan került oda.
 19. Téglá egy budapesti lakás falából. 1987-ben Karsai Péter úgy döntött, hogy ha már jön a fölüljítás, megnézi, hogy mi van a régi lichthóf felé eső oldalon, ami elvileg teljesen föl lett töltve, de mégis az ő lakásuknál kong. A fal túloldalán egy kis helyiséget találtak, benne két emberi csontvázal és 11 Fabergé tojással egy kis fészülködőasztalon. „Az egyik csontváz a tükör előtt ült.”
 20. Egy 30×26×8 centiméteres fadoboz, benne kopott selyem. Két hosszú tárgy benyomódása. A dobozban eredetileg két 28 centi hosszú antik japán kés volt. Szamostatárfalván találták 1923-ban egy ház padlásán. A lakók azt állították, ők azt a ládát, amiben a kések voltak, sosem látták, az egyszerűen odakerült. A kések mellett egy papírtekercs is volt. Csak 1958-ban fordították le magyarrá a szöveget a debreceni egyetemen, amikor az örökös azt oda bevitte. A szöveg a következő volt: „Az egyik reggel öl, a másik délután. Nem haragból, kötelességből.”
 21. Négy hegedűhúr. 1945 és 47 között a Szovjetunió Sahti nevű városa mellett működő zárt munkatáborban, minden este eljátszotta Engel Gyula hegedűn a „Kis lak áll a nagy Duna mentében” című nótát. „Valahányszor emlékszem reája”
 22. 45 cm átmérőjű és 9 cm magas kék kerámiatál tele hamuval és pernyével. Pauler Sándor pécsi lakos 635 oldalas „Szoknyások” című regényének maradványai. A regény egy baranyai sváb falu történetét írta le 1914-től 1949-ig. Pauler Sándor 1968 és 1971 között írta a könyvet, amit egyik kiadó sem kívánt megjelentetni. Az egyik lektor úgy fogalma-

zott: „okafogyott”. Az író a könyv valamennyi kéziratát elégette 1976-ban. „Ebbe a tábla raktam a kézírásos változat hamvait. A nagyanyám rumidumos tálnak hívta.”

23. Egy 180×90 cm-es halványpiros szövetdarab 45×45 centis négyzetre összehajtogatva, özvegy Bauer Gézáne, Vitányi Júlia lakásának ablakából. 1972. október 9-én Vitányi Júlia egyetlen fia, Bauer Péter bejelentette az anyjának, hogy disszidál, mert nem tud tovább „ebben az országban maradni”. Beszámolt a kalandos tervéről, miképp fog át-szökni Ausztriába – Felsőcsatárnál titokban és egyedül bemegy az erdőbe, és átvág a Pinka patakon. Az anyja azt kérte, hogy még utoljára vacsorázzanak együtt. Amikor az első fogást leszedte, elsírta magát, elhúzta a függönyt, és kinézett az ablakon. Percek múlva megjelentek a nyomozók, a fiút elvitték, és csak két hónap múlva került ki a börtönből. Ezt követően minden kapcsolatot megszakított az anyjával. Vitányi Júlia 1986-ban halálos betegen feküdt a János Kórházban. Unokatestvére értesítette a fiát, aki bement az anyjához. Az ágyon fekve a nő megkérdezte, hogy meg tud-e neki bocsátani, hogy nem engedte elmenni. A fia azt válaszolta: „persze, mama”.
24. Fából készült fa forgómarkolat. 1944 nyarán az országot elhagyni készülő tehervagonokat egy addig ritkán használt vágányra vezényelték. Az átkapcsolást mindig egy ember végezte, miután telefonon utasítást kapott. A karral váltott, és a vonat eltűnt.
25. Kettes számú cseh hosszúszerű acélhorog. 1976 májusában Keller Dénes öngyilkosságot készült elkövetni. Úgy döntött, életében utoljára még lemegy horgászni a Dunára. A szokásos helyére ment a Hajógyári-szigetre. Soha életében nem fogott annyi halat. Egy adott pillanatban azt mondta magának: „ha most fogok valami igazán nagy halat, életben maradok, és csak azért is boldog leszek.” Négy perccel később egy 15 kilós süllőt akasztott. A halat kifogta, de végül úgy döntött visszaengedi. „Jött a hal, szólt, én meg hazamentem.”
26. 15 cm átmérőjű fehérre festett kerek falap, rajta 10 cm magas üveg-búra. A falapon 32 dinnyemag. Szász Tibor 1944-ben esett hadifogságba. A Szovjetunióból 1950 júliusában tért haza. Miután hazaért Algóre, egy hétig ágyban kezelték. Csak utána tudott fölkelni. Az első családi ebéden ott volt a felesége, a nyolcéves fia és a hatéves kislánya, akit addig még sosem látott, a szülei és a feleség szülei. Az ebéd végén fölhúzták a dinnyét a kútból. Szász Tibor mindig mondta, „úgy még dinnye nem ízlett soha az életben”. Elhatározta, hogy a dinnye magjait megőrzi és elülteti. Így is tett. De félretett 32 magot – ahány éves akkor volt – egy fehér vászonzacskóba. „Ha bármi történne.”

27. Szlovák nyelvű csatos énekeskönyv, belső borításon összesen 67 névvel és születési dátummal. 54 név mellett szerepel, hogy „meghót”, valamint évszám.
28. Fekete telefonkagyló. 1981. április 16-án délután ötkor Beregi Zoltán egy utcai fülkéből fölhívta Pintér Erikát, hogy megkérje, menjenek el randevúzni. Pintér Erika igent mondott. Beregi Zoltán, miután a vonal megszakadt, körbenézett a Moszkva téren, és határozott mozdulattal letépte a kagylót, hogy „az az igen örökre az enyém legyen.”
29. Három, egyenként 35 cm-es kocsikerékküllő. 1956. november 25-én Pusztaszabolcson egy ház előtt álló kocsiba rakodik Rábai Lajos és családja. Az úti cél Ausztrália. Mikor mindennel megvannak, Rábainé Várnai Zsuzsa még jelzi, hogy addig nem indulhatnak, amíg Újvárosból a nővére és a családja – Lidikéék – oda nem érnek. „A Lidikéék hova mennek?” „Hova-hova, hát Ausztráliába, mint mi.” Ekkor Rábai Lajos egyenként leveszi a három gyereket és a csomagokat, és vállalva, hogy később letartóztatják a forradalmi napokban való részvételért, csak annyit mond: „Ha a Lidikéék is oda mennek, akkor az a kontinens nem elég nagy mindannyiunknak.” A szekérkerék 1965-ben esik szét darabjaira, a küllőket akkor veszik ki belőle.
30. Kis méretű, 2,5 deciliteres csatos üveg, benne folyadék. Bollai Gábort sajtóvétség és tiltott kiadványok terjesztésének vádjával veszik őrizetbe 1983. szeptember hetedikén. Három hónap múlva szabadul, a vádat végül ejtik. December ötödikén este hatkor ért haza a Szondy utcai lakásukba. A felesége csak megölelte, és úgy maradtak percekig. Aztán bement a fürdőszobába, ahol a két gyerek fürdött. „Papa!” – kiáltották. Palackba eltett egy keveset a fürdővízből. „Abban a vízben volt az életem lényege.”
31. Apró játékasztalka, négy pici székkal. 1965-ben készítette titokban Regős András az akkor négyéves unokájának, Regős Enikőnek. Egy napon, mielőtt a kisunoka fölébredt volna, létrára mászott, és a kert végében álló fűzfa egyik odvába rejtette a kicsi bútorokat. Majd azon a reggelen megmutatta Enikőnek, hogy merre van a manócska lakása. Az ezt követő napokon többször is föl kellett mászniuk, hogy megnézzék együtt. Regős András még azon a nyáron meghalt. A házat eladták, a nagymama beköltözött Devecserre. A ház, a kert feledésbe merült. Egy idő után az unoka nem tudta, hogy ez megtörtént vele, vagy valamelyik mesében hallotta. Regős Enikő húsz évvel később egy reggel arra ébredt, hogy emlékszik a kis manólakásra. Pontosan látta maga előtt. Utánanézett a régi címnek, és Budapestről még aznap elutazott Zalamegyesre. Az Ady Endre utcában megtalálta a házat. Évek óta elhagyatott lehetett, a kapun egy rozsdás lakat volt. A szom-

szédok, amikor meghallották, hogy ő a Regős kisunoka, segítettek neki hátulról bejutni a kertbe. Kért egy létrát, majd rövid keresés után megtalálta azt a fűzfát, aminek a régi odvában ott volt a manócska lakása. A bútorokat a nagypapa gondosan lakkozta, egész szép állapotban megmaradtak. A kisasztalon volt egy icipici könyvecske. Összesen két négyzetcentiméteres lehetett. Nagyító kellett hozzá. A könyvecskében rendkívül apró betűkkel az állt: „Mindenkinek jár az öröm.”

32. Pohár, alján beleszáradt italmaradvány. 1973. november negyedikén Erdős Mihály és Ardóczi Sándor este hétkor az Erzsike presszóban találkoztak. Hosszasan és némán nézték egymást. Erdős Mihály egy ásványvizet kért, Ardóczi Sándor egy szódát és egy deci kevertet. Mielőtt beleivott volna, Erdős azt mondta: „ha megiszod, ha tovább iszol, akkor ezek győztek, Sanyi, gondold ezt végig. Ezek.” Ardóczi Sándor megitta a szódát, és másfél óráig némán nézte a poharat. Majd fizetett. Kifizette a poharat is, és azt a kezében tartva elindult haza. A Hunyadi téren lakott, de útja során először átment a Szabadság hídon. Utána visszagyalogolt az Erzsébeten. Újra Budára ment a Lánchídon keresztül, és onnan a Margit hídon át jutott ismét a pesti oldalra. Kezében végig ott volt a pohár, benne az egy deci keverttel. A Körúton sétált, figyelve, hogy az italt ne öntse ki. Bőven éjjél után ért haza. A poharat az ágya mellé tette az éjjeliszekrényre. 1993-ban halt meg. A sírkövön ez áll: „És én legyőztem azokat.”
33. 35 cm hosszú, 18 széles és 9 mély fehérre mázolt bádogdobozka, rajta fölirat „A szorgalmas és ügyes kislány varrósdoboza”, a fedelén nyomtatott festmény, egy kislány asztalnál ül és varr. A kislány a képen vidám. A helyiség ajtajából mosolyogva nézi egy nő és egy férfi, föltehetőleg a szülei. A dobozban sárga vászonanyag, fehér, valamint fekete cérna és fehér papírból kivágott különböző méretű csillagok.
34. Szikkadt és repedezett talajrészlet 45×45 cm méretben. A konzervált földmetszeten jól láthatóan apró patanyomok. A lelet a kígyósi pusztáról származik. A paták lenyomatai egyértelműen lótól származnak, különlegességük, hogy a méretük átlagosan nyolc-kilenc milliméter. A földmetszeten úgy látszik, egy teljes csapat szaladt át rajta. Néhány meglepően kicsi nyomot is meg lehet figyelni, egészen apró csikók hagyhatták.
35. 45×45 cm-es olajfestmény. Ragyogó kék ég alatt tanyát ábrázol. A tanyaépület zsúpfedelese, virágok és haszonnövények veszik körül. Libák, kacsák és tyúkok szaladgálnak. Nyár van, a tanya mögött gyümölcsfák. „Ezt láttam mindig magam előtt, amikor 18 évesen becsuktam a szemem a szénbányában a Szovjetunióban. Csak lehunytam a szemem, és ott volt mindig előttem. Pedig nekünk nem is volt tanyánk.

Amikor hazajöttünk, lefestettem az álmom.” Hoffmann Magdolna egykori deportált.

36. Száz sárgabarackmag az egykori Majténpusztáról. Papírcetlin a következő szöveggel: „Mindegyik ajtót nyitja valami.”
37. 241 színes képeslap a világ 32 országából. A lapokat Bajai László küldte az apjának 1975 és 1989 között. Apja, Bajai Pál sosem olvasta el, hogy mit írt a fia. Mindig csak a képeket nézte meg. „Ha elolvasom, akkor elfogadom, hogy elment.”
38. Félliteres csatos üveg lezárva. Foitl Nándor 1974-ben utazhatott ki életében először Párizsba, szervezett munka keretén belül. Tolmácsolnia kellett egy MSZMP-delegációnak. Amikor egy nap kapott pár óra szabadidőt, vett egy fél literes vörösbort. Azt megitta, majd egy szökőkútban kimosta a palackot. Megszárította, és fölsétált a Montmartre-ra. Leült a Sacre Coeur bazilika előtti lépcső egyik fokára, és nézte a várost. Megvárta a naplementét, a párizsi éjszakát. A palack addig nyitva mellette állt. 21:08-kor az üveget lezárta, és berakta a táskájába. „Magammal vittem egy darabját.”
39. 35×12×2 centiméteres fehér kerámialap. A lap egyik oldalán 247 karórából kiszedett nagymutató, a másik oldalon ugyanennyi kismutató. Erhardt Miklós órasmester a háború után 1946 decemberében magán-személytől egy kisebb zsák törött, sérült, rozsdás, használhatatlan karórát vett át. A különböző elemeket szétválogatta. Ebből maradtak meg a mutatók egy kisebb papírdobozban. „Azok ott, 247 ember idejét mutatják. Pontosan.”
40. Három darab 3,5 centi átmérőjű fonott kötélből készült fojtóhurok. 1961. március hetedikén találta Kovács Sándor postai kézbesítő egy faládjában a Markó utcában.
41. Két egyenként 55 cm-es kifakult piros szalag. 1925. június kilencedikén Marosi János tarcsai földműves Békéscsabára vitt élőállatot eladni. Miután az üzletet megkötötte, vásárolt két piros szalagot, hogy Ágai Erzsébetnek ajándékba adhassa. Izgalmában gyalog vágott neki a visszaútnak. Csizmáját levette, és a földúton futva ment Köröstarcsáig. Ott tudta meg, hogy előző délután Szujó László gyomai asztalosmester megkérte Ágai Erzsébet kezét annak apjától. Ágai István boldogan adta a lányát. Marosi János a két szalagot a falu határában lévő Krisztus szobor egy-egy kezét átütő szöghöz kötötte, majd eltűnt. Úgy hittek többen, hogy a Körösbe vetette magát.
42. 39 végigégett gyufaszál egy 8×8-as méhviasz kockában. 1945 februárjában Abonyban a Vörös Hadsereg egy teljes házat lefoglalt katonai szállás céljából. Összesen 24 katona aludt benne február 16-án. Másnap továbbhaladtak. A tulajdonos, Borlai Ádám, miután visszatérhe-

- tett, először gondosan fölsöpört. A port, a sarat a kályhába szórta. Az elszórt gyufákat összegyűjtötte, olvasztott méhviaszba keverte és formába öntötte. „Régen úgy mondták, a méhviasz begyógyítja a sebet.”
43. Három beszáradt – sárga – falfestő ecset. 1984. augusztus 16-án Ágoston Dénes, felesége Vallai Edina, kisgyerekekkel társas utazás keretén belül az ország elhagyására készültek. A busz reggel hétkor indult a menetrend szerint Velencébe. A terv szerint a csoporttól leválva Velencéből tovább utaznak Rómába. Vallai Edina az utazás előtti estén meggondolta magát. Ágoston Dénes viszont úgy döntött, nem képes maradni, ezért az utazás és a családja elhagyása mellett döntött. Vallai Edina másnap reggel az akkor négyéves kislányával nekilátott kifesteni a gyerekszobát. Ágoston Dénes 11:08-kor lépett be a lakásba.
44. Különböző méretű fehér és halványbarna tollak, összesen 18 darab. 1908. május 11–12. és 13-án mindegyik hajnalban Kunszentmiklós külterületén megjelent a Szűzanya négy kispásztornak. A négy kisgyerek (11, 9, 8 és 6 éves) egybehangzóan állította, hogy a Szűzanya mindig ugyanazon a kis ösvényen állt eléjük, és azt mondta: „itt vagyok nektek”. Az esetnek híre ment, többen is rendszeresen kimentek az említett helyre, de több jelenés nem volt. Az egyház Kalocsáról küldött ellenőroket a helyszín megvizsgálására. „Az említett területen gyöngybagoly költ” – állt a hivatalos följegyzésben.
45. Gyufás skatulya – belső tagjában fehér kréta por. 1968. november negyedikén hétfőn reggel a budapesti József Attila Gimnáziumban matematikaórával kezdett a 4.B. osztály. A tanár fölírta egy kétismeretlenes egyenletet a háromszögű zöld táblára, majd rámutatott az ablak felőli padsor negyedik padjának bal oldalán ülő tanulóra, hogy az menjen ki a táblához, és végezze el a feladatot. A diák kiment, letörölte az egyenletet, majd akkor betűkkel, hogy az egész kiférjen, fölírta a táblára Weöres Sándor „Bóbita” című művét. A tanár a többi diákkal együtt némán figyelte. Amikor az összes versszak fölírásra került, a tanár és a diák visszaültek a helyükre. Az óra végéig néma csöndben nézték a táblát. Csöngetéskor a tanulók elhagyták a tantermet, ekkor a tanár letörölte a verset, a zsebében lévő gyufás skatulyát kiürítette, és a kréta port belesöpörtc.
46. Beton téglatest 12×10×8 cm. Vági János egy piros kifűjt hímestojást kapott Klaniczai Sárától 1943 húsvétján. Vági János tudta, hogy két nap múlva be kell vonulnia. Klaniczai Sárának elmondta, hogy a tojást megőrzi, és amikor visszatér, örökre együtt maradnak. Klaniczai Sára megölelte, és azt mondta, „akkor vigyázz erre a tojásra, el ne törjön, vigyázzon rád”. A fiatal férfi ekkor hazatért, és lágy betont kevert.

A sódert átszítálta, a cementet hozzákeverte és kicsivel több vizet öntött hozzá, hogy folyósabb maradjon. Lassan egy fadobozkába öntött egy keveset, arra óvatosan ráhelyezte a tojást, majd tovább öntve az anyagot azt teljesen elfedte. A beton kiszáradt, benne a hímes tojással. A fadobozt letörte a betontégláról. A testet átsziszolta majd elrejtette egy keresztgerenda takarásába a padláson. 1946 februárjában jutott haza. Fölment a padlásra, levette a téglát és átvitte a Klaniczai házhoz. Márciusban megesküdték.

47. Arisztotelész Nagy Etika című műve borító nélkül. 1965. január hatodikán Rábai Elvira vastagon ragasztót kent Arisztotelész Nagy Etika című művének hátsó borítójára. Azt megfogta és bevitte dr Kákossy Péter egyetemi tanár irodájába, és annak orra előtt rácsapta az asztalára oly módon, hogy csak lapoznia kelljen. Nem szólt semmit, csak kiment az irodából.
48. Két dobverő az isaszegi csatából. Mindkét markolaton beleégetett írás. Az egyik: „Esküszünk, esküszünk!” A másik: „Rabok tovább nem leszünk!”
49. Verne Gyula Rejtelmes sziget című műve (1908). „Lackó öcsémnek 1956 karácsonyán. Zoltán” „Az a léghajó ma is készen áll és vár.”
50. Négy latin nyelvű vers kézírással papírlapokon. 1957 októberében dr. Pallai Ervint államellenes szervezkedés vádjával letartóztatták Szegeden. A börtönben egyedüli cellatársa egy köztörvényes paraszt volt. Pallai Ervin négy verset költött az együtt töltött időszak alatt, mindet latinul. Cellatársa valamennyit megtanulta hallás után. Gréger János 1958 februárjában szabadult. Nem sokkal később bement a Szegedi Tudományegyetem bölcsészkarára, megkereste Vitéz Klárát, és mint azt volt társa kérte, elszavalta a négy verset, és elmondott egy latin nyelvű üzenetet. Vitéz Klára ezt követően hallás után leírta a verseket. Majd türelmet kért, és kiment az irodából. Kis idő múlva visszatért, és adott Gréger Jánosnak ötszáz forintot.
51. Fehér színű porcelán sótartó. Angyal Éva vegyész mérnök férjét Daras János nyilaslegény egy husággal agyonütötte 1945 januárjában. 1963-ban Daras az egyik vegyipari állami vállalatnál kapott munkát portaszolgálatosként. Angyal Éva számára apránként derült ki, hogy a férje gyilkosa és ő ugyanott dolgoznak. Ezt követően fokozatosan gesztusokat gyakorolt, lassan jó viszonyba kerültek, majd egy nap a nő meghívta a férfit vacsorára. Paprikás csirkét készített nokedlivel. Só nélkül. Daras János este hétkor érkezett. Leültek enni, majd a férfi pár falat után alaposan megsózta az ételt. Angyal Éva végig nézte a hosszas szenvedését. Italt töltött, és közvetlen a haldokló és halkán nyögő férfi

- mellett ült, és csak nézte. Daras négy órán keresztül agonizált. Az orvos szívrohamot állapított meg.
52. Négy kártyalap. A franciakártya négy dámája volt a győztes sorozat, amit 1948 szeptemberében kiterített Schneller András pártmegbízott, amikor Szolnokon orosz tisztekkel kártyázott. Neki kedvezett a szerencse, és közvetlen a négy dáma előtt a rangidős orosz tiszt fölajánlotta, ha a következő partit is viszi, akkor kérhet valamit. Karácsonyra harmincnyolcan tértek vissza Szolnokra szovjet munkatáborokból, köztük Schneller András két húga.
53. Két, egyenként 35 centis sínfej. (Föjlújtáskor kiemelve és levágva.) Mezőberényben erről a sínpárról indultak vonatok a második világháború idején. Elvitték férfiakat katonának. 44-ben elvitték a zsidókat. 45-ben elindult a vonat a mezőberényi fiatal svábokkal. Lakosságcsere során elutaztak a helyi tótok. Magyarok érkeztek a helyükre. A száműzött németek elmennek. Visszajön a svábok egy része a Szovjetunióból. Ugyanarra a sínpárra. „Úgy feküdt ott az a síndarab, mintha ártatlan lenne.”
54. Karmesterpálca. 1976. október 23-án Kálmán Andrea vezényletével 34 nő játszott el az Egmont-nyitányt a Batthyány téren a vásárcsarnokban zárás után, este kilenc óra négy perces kezdéssel. A zárt kapu előtt a kikerülő rendőrök még hallották az előadás végét. Kisvártatva bejutottak az épületbe, de odabent senkit nem találtak.
55. Fából készült vödör füle. Törött. Az ehhez tartozó vödröt használta Rákosi Mátyás arzamaszti száműzetésében a halála napjáig.
56. Fekete palatábla 42×35 cm. A táblán kidolgozott krétarajz. Egy férfit ábrázol zakóban, kezében aktatáska, szemüveges, kopaszodik. Az Akropolisz előtt áll lehajtott fejjel. „1977 BGY”
57. Égetett agyagból emberi kézfej (bal). Kiskunmajsza térségében a Majsza-Szenki-csatorna mentén 1928-ban nyolc agyagszobrot találtak. A négy-négy életnagyságú férfi és nő egymás mellett feküdt másfél méter mélyen. A különlegességük az volt, hogy a szobrokon belül – mindegyikben – emberi csontvázat találtak. A kutatást végzők úgy vélték, különös rituálé keretén belül a halottak csontjait még egyben agyaggal tapasztották majd újra megformálták az elhunytat. Az ásatások és a mozzgatás következtében két szobor is erősen megsérült. A leleteket elrejtették, a tanulmányokat nem hozták nyilvánosságra.
58. 206 megfeketedett 45 cm hosszú nádszál. A Nyerges család a XVIII. század végétől lakott abban a házban Ecsegfalván, aminek a tetőjéről a nádszálak származnak. A hosszú tornácos vályog parasztházat 1966-ban bontották le, a helyére téglaházat építettek. „Egyszer csak lett víz, villany, rendes fűtés, de valami meg eltűnt örökre.”

59. Egy sátorcövek, egy horgászorsó, három bádogedény. 1947 júliusában Pallai Sándor és négy társa érettségi után végigevezett kenuval a Tisza magyarországi szakaszán Tiszabecstől Szegedig. „Az utunk két hétig tartott. Eveztünk, táboroztunk, horgásztunk. Úgy voltunk boldogok, hogy tudtuk, nem fognak minket megölni.”
60. Thomas Mann Varázshegy című műve. (Európa, ford. Szöllősy Klára – 1960) A könyv 188. és 189. oldala között fekete-fehér fénykép, fiatal nő áll a davosi Waldhotel bejárata előtt. A 386. és 387. oldalak között fekete-fehér fénykép: vízesés előtt kalapos férfi ül kisebb széken. A 422. és 423. oldalak között képeslap Davosból. „Drága Imola és Károly! Csodás itt a csönd. De vészjósló. Úgy tűnik, mi sem tudjuk elkerülni, hogy hazamenjünk egy nap. Csókol titeket: Éva és Zoli. A bélyegzőn: Davos, Suisse, le 15 avril 1939.
61. Körülbelül fél kilogramm homok, agyagedény-töredékek, csiszolt nyílhegyek. Dr. Somlóhegyi Géza 1976-ban utazott Algériába, hogy kőkori civilizációk nyomait kutassa a Tassili N’Ajjer térségben az algériai Szahara déli területein. A kísérők arról számoltak be, hogy dr. Somlóhegyit magával ragadta a hely szelleme, nem beszélt, csak mosolygott, és egy reggelen nem találták. A nyomok egy sziklás meredek hegyhez vezettek, ahol végleg eltűnt. Napokig keresték, de nem találták. Két év múlva újabb expedíció érkezett a térségbe dr. Zalai Nándor vezetésével. Hivatalosan ez a csoport is kőkorszaki vadász népek nyomait kutatta, de föltett szándékuk volt megtudni valamit Somlóhegyi professzor sorsáról. A négytagú csoportot három tuareg vezette a sivatagban. Ketten szívesen beszélgettek a magyar csoport tagjaival, de a harmadik turbános-kendős alak sosem beszélt, csak előkészítette az étkezéseket, autót vezetett, és a tűzzel foglalkozott esténként. Egy délután a csöndes tuareg intett Zalai Nándornak, hogy kövesse. Fölmentek egy sziklás magaslatra, ott egy barlangban réges-régi karcolatokat mutatott, majd lehajolt, és homokot tett egy vászonzacskóba, végül a barlang mélyéből égetett agyagdarabokat adott dr. Zalainak. Ezután intett, és kiültek egy sziklára, és nyugat felé néztek sokáig. Ahogy nézték a hatalmas nyugodt és csöndes sivatagot, megszólalt dr. Zalai Nándor: „Akkor ezt vehetem úgy, hogy nem jössz haza, Géza, ugye?” A tuareg így felelt: „Én innét nem megyek már sehova.”
62. Literes termosz. Piros-kék színű. (Csehszlovákia, Brno, 1936) 1944. október 11-én délután négykor Kisgyőr településen Kovács Árpád a házának hátsó kertjében egy férfira lett figyelmes. Kézbe vett egy ásót, és közelebb ment. Egy elcsigázott torzonborz alakot talált a gombaszáritó mögött. Az idegen elmondta, hogy az orosz frontról jött, szökött musz-os, aki gyalog tette meg az út java részét, és hogy Budapestre

tart a családjához. Kovács Árpád behívta a férfit. A felesége megetette, kapott ruhát is. A háziak ezután arra kérték, hogy távozzon. Elmagyarázták, hogy félelemből tesznek ilyet, nem mernek semmilyen kockázatot vállalni. Az idegen – Marcali Ernő – megköszönte a segítséget, és biztosította a háziakat a megértéséről. Kovács Árpád egy termoszt adott neki, amiben sűrű húsleves volt. „Vigyázzon vele, ossza be jól” – mondta végezetül. Marcali Ernő ezután nekivágott, és az erdők-hegyek védettségében fokozatosan haladt nyugat felé. Apcnál itta meg az utolsó részét a húslevesnek. Október 15-én megérkezett Budapestre.

63. Töltőtoll. Radnai Erika 1962-ben érettségizett, a családjából elsőként. Paraszt származású nagyszülei egy töltőtollat adtak neki ajándékba. Radnai Erika ezzel a tollal írta a jogi karon az összes írásbeli vizsgáját és beadandót. Ezzel a tollal írta alá az első munkaszerződését, direkt ezzel írta alá az anyakönyvet az esküvőjekor, a lakásának az átvételét, a szülési szabadsági kérelmét, és mindent, amit le- és aláírnia kellett. 1992-ben ügyvéd barátjának ezzel a tollal írta meg a végrendeletét, amikor halálos betegen kórházban feküdt. Utolsó leírt mondata: „Áldjon meg mindenkit a Jóisten.”
64. Három szalvéta, egy étlap és három kávéscsésze a Gundel étteremből. 1987. május 19-én este hétkor egy nő és két férfi találkozott a Gundel étteremben. Elsőnek Itzik Sraiff érkezett. A főpincérnek jelezte, hogy ketten még jönnek. Kis idő múlva Vári Zsuzsát vezették az asztalához. Majd nem sokkal később Erdei Miklós érkezett meg. Sokáig nem szóltak meg, csak nézték egymást föl-váltva. Itzik Sraiff Izraelből érkezett, Erdei Miklós Párizsból, Vári Zsuzsa pedig a Vörösmarty utcából. Utoljára 1945 februárjában látták egymást, amikor a birkenauai tábor túlélőit a Vöröskereszt elindította különböző irányokba. Ott beszéltek meg, hogy egy nap még találkoznak.
65. Réz angyalfej. A fej a Muronytól nem messze lévő Kassay vadászkastély főbejárataról való. 1945 nyarán a helyi és környéki parasztok pusztá kézzel lerombolták a kastélyt. Ami maradt, azt pedig fölégették. „Soha, de soha ne térhessen ide vissza az úr.”
66. Zsindelyelem 1892-ből. Csanádapáca. Szénnel ráírva: „Nincsen búza, nincsen kenyér, Americába megy a szegény”.
67. A Népszabadság, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet és Népszava egy-egy példánya. 1989. 10. 23. Dienes Ágnes a Kossuth térre menet megvette a négy napilap aznapi számát. „Egész életemben az volt – az lesz a legszebb nap.”
68. Mészköves kagylónyomatok és maradványok. Oláh Imre 6, 8 és 11 éves unokáival megmásztá 1973. május 12-én a Budai-hegységben a

Nagy-Kopasz-csúcsot. Útközben egy kimosásban egy mész-kőtömböt találtak, benne számos kagylólenyomattal. A gyerekek azon tanakodtak, hogy miképp kerültek a kagylók olyan magasra. A nagypapájuk elmagyarázta, hogy valaha az egész vidék, amit látnak víz alatt volt. Ezt követően bő óráig nézték a tájat, és elképzelték a tengert.

69. Kormozott üvegdarab, kék szigetelőszalaggal a szélén körbe. 1982. december 15-én az egyik dunaföldvári óvodában a dolgozók üveglapot törtek, majd a kapott darabokat óvatosan körberagasztották, hogy ne vágjanak, és végül gyertyalángon kormozták. Az így kapott fekete üvegen keresztül tudták megnézni az óvodásokkal az aznapi részleges napfogyatkozást. Az utolsó kisgyerek Mecskai Andrea volt, aki a sötét üvegen keresztül meglátta a Hold árnyékát a Napban, majd egy pillanatban egy hatalmas piramis száguldott át az égen. „Mindig azt mondták, hogy képzelődöm. De ha képzelődtem volna is, mért éppen egy piramist? Meg hát mondom, láttam, amit láttam.”
70. Sokol-403 rádió. A kis rádiót Gerle Mihály vette Békéscsabán 1971-ben az ötvenedik születésnapjára. 1995. januári haláláig minden nap ezt a rádiót hallgatta. Nem volt nap, amikor a déli harangszót kihagyta volna.
71. 19 darab arany karikagyűrű. Valamennyin kopás. A belső, tenyér felőli oldalon a folyamatos házimunkától a gyűrűk hajszálvékonyra koptak. A gyűrűk Penc faluból származnak. 19 asszony viselte évtizedekig. Az arany Marie-Antoinette francia királynő béli koronájából és két karperecéből származik.
72. Három darabra tört virágcserep. 1987. január 7-én délután Lovász Béla részegen hazament, és megfenyegette a feleségét és két gyermekét, hogy amikor hazajön, rend legyen, különben nem áll jól magáért. Az akkor 28 éves Lovászné Kiss Edina kétségbeesett, próbálta a gyerekeit vigasztalni. A férj elment a lakásból, a feleség sírva nézte, ahogy átmegy a Rudas László utca túloldalára. Szemközt nyílt egy ablak, egy korban hasonló nő az ablakpárkányra tett apró madáretetőbe fekete napraforgómagot próbált szórni, de véletlenül könyökkel leverte az ott üresen álló virágcserepet, ami Lovász Béla fejére esett, aki ott helyben azonnal meghalt a felesége és Paskai Kornélia szeme láttára. Paskai Kornélia ijedten nézett körbe, majd észrevette a nőt a túloldalt, a harmadik emeleten, aki a mutatóujját a szája elé téve jelezte, hogy a történeteknek titokban kell maradniuk. A kikerkező mentősök egy széttört tetőcserepet találtak a holttest mellett. Az IKV kivizsgálta az ügyet, és elrendelte a ház földmészének korszerűsítését.
73. Törött kard markolata, mellette kézírással papíron: „Ágikám, ne feledd soha: Le Soleil d’Austerlitz brille encore!”

74. 1937-es Biblia borítója, lapok nélkül. 1944 márciusában 48 katona dezertált az ezredéből, és a Hortobágyi pusztákon, majd később a Tisza ártéri erdeiben bujkált. Menekülés közben föltörtek egy tábori raktárt, ahonnet konzerveket és egy kisebb zsák dohányt vittek magukkal, valamint egy Bibliát. Mivel cigarettapapírjuk nem volt, a 48 férfi a vékony lapokat használta. A Bibliát, aminek csak a borítója maradt fenn, 17 nap alatt szívták el.
75. Egy kalapács, egy kisebb balta, és egy véső. 1949 februárjában három nőt fizikai betanított munkára köteleztek. Adorján Éva költőt, Majtényi Márta festőművészt és Bálint Vera szobrászművészt a Csepeli Vas-és Fémműbe irányították. Júniusra kellőképp elsajátították a szükséges szakmai tudást, és három fém tárgyat készítettek a csepeli dolgozók segítségével. Adorján Éva egy kalapácsfejet, Majtényi Márta egy baltafejet és Bálint Vera egy vésőt öntött ki, és csiszolt végleges formára. A három nyelet is maguk esztergálták. A nyelek a markolatnál egyenként kaptak beleégetett föliratot. A kalapácson az áll: „A Művészet”, a baltán: „Örökké”, a vésőn: „Győzni fog”.
76. Néhány marék vörös föld, egy ökölnyi kő és egy marék száraz, hosszú fű. Koltói Péternek 1957-ben unokája született. Lelkes nagypapa volt, a kisfiúnak mindent megadott. Amikor az megtanult olvasni, ellátta könyvekkel. Közös szenvedélyük Afrika volt és az afrikai vadásztörténetek. Koltói Péter húsz évig havi rendszerességgel tett félre pénzt, gyakran vállalt másodállást. Huszadik születésnapjára az unoka egy igazi afrikai utazást kapott. Ketten utaztak Kenyába, Nairobibá. Kenyából Tanzániába mentek terepjáróval. Átmentek a Serengeti parkon, eljutottak a Kilimandzsáróra, és végül Dar es-Salaamig jutottak. A vörös föld a Serengetiből, a kő a Kilimandzsáró hegyről és a marék fű pedig Ngorongoróból való. „Olyan messze mentünk Nyíregyházáról, hogy az ember beleszédült.”
77. 260×150 cm méretű kórházi fehér lepedő 37,5×32,5 cm-re összehajtogatva. A lepedőn 146 személy halt meg 1982 februárjától 1983 késő őszeig a Kékgolyó utcában.
78. 260×150 cm méretű kórházi fehér lepedő 37,5×32,5 cm-re összehajtogatva. A lepedőn 197 személy jött a világra 1982 februárjától 1983 őszeig az Üllői úton a kettes számú szülészeten. Pontosan 100 kislány és 97 kisfiú.
79. Réz szódásszifon fej, palack nélkül. 1926 nyarán Bélmegyerben a legtöbb kút vize alkalmatlanná vált az emberi fogyasztásra. A falu lakói így főleg szikvizet ittak. Hanyeczko Ádám szódásmester napjában többször is végig járta a falut, hogy mindenkinek jusson. Egy szódásüvegre különösen figyelt. Arra volt kíváncsi, hogy mennyi idő alatt

járja meg a falu valamennyi lakóját. Hogy pontosan tudjon számolni, papíron vezette, hogy az üveg mikor és hol járt. A palack aljára piros festékkel egy apró vonást húzott. Bélmegyer 119 házát pontosan 150 nap alatt járta meg. Ivott belőle a pap, a boltos, a parasztok, a tanító, a vadászmester és végül az úr a kastélyban.

80. Tekercselő orsó műanyagból, 25 méter 0,5-ös fonott kötél és egy olasz zászló. Brantai Gábor latin–olasz–magyar műfordító Budapesten, a Népszínház utca 14. szám legfelső emeletén lakott. Minden reggel 1976 májusa és 1988-as kiköltözése között a tekercselő segítségével fölvonta, majd napnyugtakor leeresztette az olasz nemzeti zászlót, ami a ház tetején lobogott. Brantai Gábor a konyhájának a plafonját átfúrva, a tetőtéren áthúzva oldotta meg, hogy a zsinór a tetőhöz érjen. Ott a tetőre egy merőleges sín pályát alakított ki, amin a zászló föl és le tudott mozogni. Az utcáról nem lehetett észrevenni, csak Brantai Gábor tudta, hogy fölötte ott az olasz trikolor.
81. 12×15×2 cm rétegelt lemez lap. 1975 májusában kapta kézhez Balogh Dániel az Amerikából küldött csomagot benne a falappal és Árendás Péter, gyerekkori barátja soraival. Árendás Péter 1968 januárjában hagyta el az országot, áprilisban már New Yorkban élt. „Dani. Küldöm neked ezt a lapot, vigyázz rá, mert ez egy ereklye. Ezen állt a történelem 1969. augusztus 15. és 18. között. Ott voltam, dolgoztam a koncerten, építettünk egy csomó mindent. A színpad szétszerelésekor még ott voltam szerencsére. Nekem is van itt egy darabom belőle.” A lapon grafitceruzával írva: Jimi Hendrix – Woodstock '69
82. Egy 1937-ben nyomtatott Párizs térkép. A térképen hét különböző színű ceruzával – hét különböző útvonalat rajzoltak be. Az alján a színekhez a hét nap van megadva. Vékony grafitceruzával időpontok és helyszínek szerepelnek számos helyen. A hátoldalán egy írás: „Az itt jelenlévő Heisler Éva és Vári Sándor megegyeznek abban, mi több, megfogadják, hogy amint lehetőségük lesz rá, kettesben elmennek Párizsba, és az útvonalaknak megfelelően bejárják azt a csodálatos várost. Továbbá: Heisler Éva ragaszkodik egy kávéhoz a Café de la Paix-ben, Vári Sándor egy hajnali napfölkeltéhez a Montmartre-on. 1943. december 29.” Vári Sándor 1974-ben egyedül járja be a kijelölt útvonalakat.
83. Piros és zöld vasúti jelzőtárcsa. 1947 és 1987 között Kirschner Márton ezt a két tárcsát használta vasúti forgalomirányító munkája során a taksonyi állomáson. „Olyan 1982-ben gondoltam először arra, hogy igazából hány embert indítottam útnak. És hogy az a sok-sok ember voltaképp hova indult el?”
84. Betekintőnyílás kazetta a Gyorskocsi utcai fogdából. Ajtóból kivágva 32×18 cm. Ez a kémlelő lyuk 1954-től 1968-ig volt a helyén. „Olyan volt

- az egész, mint egy camera obscura, csak nem rögzítette a képet. Minden kihúzáskor egy külön pillanatot mutatott.”
85. 35×45 cm-es bádoglep, rajta elszórtan nyolc egy centi átmérőjű lyuk. A lyukak elrendezése véletlenszerű. 1920. március 12-től 16-ig Makrai Géza kommunista festő egy befalazott két négyzetméteres tetőtéri helyiségben rejtőzött. Egy fémláda volt a cellában faforgáccsal, némi étel és víz. A nyomozók több ízben is átkutatták a házat és a padlásteret. A földemben egy bádogelem volt, azt nyolc helyen kifúrták előzőleg, onnan lehetett látni az eget. „Ha az ember kellően közel hajolt a lyukhoz, akkor látta a felhőket, a madarakat. Minden látvány véletlenszerű és értékes volt.”
86. Ásófej a Fiumei úti temetőből. 1937 és 1954 között volt használatban.
87. Petőfi Sándor Bolond Istók című műve. (Magyar Helikon, 1959) „Szeretettel barátomnak. Tomi 1961. 03. 25.”
88. 18 cm-es törött vasrúd – tetején karika. A Tiszaalpár körüli tanyák egyikének a bejáratánál eredetileg egy méter mélyen levert vasrúd rajta a karikával arra szolgált, hogy a kutyák láncait ráerősítsék. A láncolást követően a legtöbb kutya megőrült, onnantól kezdve úgy hívták őket, hogy „lapátosok”, így kaptak ugyanis enni, annyira vadak lettek. Amikor megöregedtek, akkor lecserélték egy fiatalabb kutyára. Egy nap egy nagy méretű szőrös fehér kutya volt az új kutya. Volt benne kuvasz, komondor, valami más is talán, a neve pedig az lett, hogy Cézár. Cézár ugyanúgy megvadult idővel, ahogy a régi kutyák. Egy nyári délután óriási vihar tört ki, a kutya üvöltve nyüszített, annyira félt. Vadul dobálta magát, és a rúd egyszer csak eltört. Első ijedtségében nem tudott elszaladni, nem tudta mitévő legyen, csak gyorsan a közeli fa mellé kuporodott. Amikor a vihar elállt, vicsorogva odaállt az ajtó elé. Senki nem mert kimenni, puskájuk pedig nem volt a tanya lakóinak. Estig állt az ajtóban, a gazda még nem ért haza. Majd ahogy jöttek föl a csillagok, elszaladt, maga után húzva a nyolc méter láncot és a szemes vasat. A környék egyik legeltető bérese mesélte aztán, hogy látta másnap a Cézárt hangosan csörögve futni, egyenesen a sínnek felé. Ott lefeküdt közvetlen a sín mellé, és kivárta a vonatot, ami nem sokkal később jött, és szétörte a láncszemet. A kutya utána a nap-sütötte pipacsos búzavirágos réten hempergőzött, vidáman kergetőzött saját magával, majd eltűnt.
89. Házmakett metszet – fém, fa és égetett agyag fölhasználásával. (45 cm széles, 42 cm magas és 8 cm anyagvastag.) A komlói Bricsánszki család 1967-ben épült házat 1978-ban le kellett bontani egy közműépítés miatt. A ház útjában volt a gázvezeték-elosztónak. A család új telket ka-

pott, állami támogatással új ház épült. A költözéskor Bricsánszki Gábor 11 éves volt. 1988-ban építészhallgatóként egy szemléltető gyakorlat keretén belül megépítette a gyerekkori házat, illetve magának a háznak az utcafronti metszetét. A kerítés, a fal színezése, a növényzet mind aprólékos munkával lett kidolgozva. A ház utcai nézetből bal oldali ablakán a függöny behúzva, a jobb oldali ablak a konyhát mutatja. A konyhában egy asztal, rajta egy torta. Két felnőtt, nő és férfi – a szülők –, valamint egy kislány ülnek a székeken. A kislány előtti tortán 11 gyertya.

90. Csontszobor – József, Mária, Jézus. 12 cm. Magyar tarka lábszárcsontjából faragta Tar József nagyiváni marhapásztor 1931-ben a tavaszi kihajtástól októberig. A csontot többször is vízben puhította, hogy könnyebben lehessen alakítani. József és Mária áll két oldalt, kézen fogva tartják a kisgyermek Jézust, aki hinta-palintát játszik velük. Mindhárom nevetnek.
91. Üveglap önmagában – 100×100 cm. Az egyetlen egybeöntött négyzetméteres lap. Alatta négy helyen mindkét átló sarokhoz 25 cm-re eső pontján egy-egy 5 cm átmérőjű tölgyfa hasáb. Nincs alatta semmi a többi kazettával ellentétben. A második világháború után a haláltáborokban főlhalmozott szemüveglencséket különböző helyekre vitték. Egy jó része Lengyelországban maradt, majd kormányközi megállapodás alapján mint nyersanyag került egy rész Magyarországra, Ajkára. A lencséket összezúzták és újraöntötték őket. Marosi András üvegtechnikai mérnökként vezette a munkálatokat. Az egy négyzetméteres lapot 1978-ban öntötte ki magáncélra. A lakásában volt a haláláig a falba beillesztve mozdíthatatlanul fix ablakként. Marosi tisztában volt az anyag származásával, azt viszont nem tudta, hogy ebbe a táblába került a nagyapja és a húga szemüveglencséje is.
92. 25 x25 cm járólap elem. Világoskék alapon fekete egyenlő szárú trapézzal a közepén. Károlyi Mihály és Vajda Enikő 1978-ban váltak el. Vajda Enikőnél maradtak a gyerekek, és a volt férjnek lakást kellett vennie, hogy elköltözhessenek. Károlyi maradt a lakásban, és hamarosan újraházasodott. A Varsányi Irén utcai egykori közös lakás előtt eredeti 1930-as évekbeli padlódíszítés volt. 17 elem a hosszanti oldalon és 7 elem a szélességén. A külső lapokon egy görög típusú egybeérő motívum ment körbe, belül liliom motívum kapcsolódott egyik elemből a másikba teljes felületen. Az érintkezési pontok tökéletes Möbiust alkottak. Az ajtótól nézve a jobb oldalon a negyedik vízszintes és ötödik függőleges elem kilazult, ennek helyére illesztette Vajda Enikő az oda nem illő elemet, amikor a volt férj egy nap még nem ért haza. Alaposan beragasztotta. A férj idővel szembesült azzal, hogy eredeti

- lapot nem lehet többet találni. Megpróbálta kevésbé nem odaillő darabbal pótolni, de azt minduntalan valaki kicserélte ugyanolyan világoskék-fekete elemre. 1989-ben költöztek el.
93. 35×24 cm tükör, műanyag keretben, két pontos tartózsínör rögzítéssel. A tükör 1975 novemberétől 1989 októberéig a Jászai Mari téren egy konspirációs ügynöki lakás fürdőszobájában lógott a mosdókagyló fölött. A „Karas” fedőnevű ügynök 1981-től járt rendszeresen a lakásba, hogy a tartótisztnek beszámoljon az értesüléseiről. Ha tehetette, igyekezett semleges maradni, és nem adni releváns, másokat veszélybe sodró információkat. Idővel egészen baráti kapcsolat alakult ki közte és a tartótiszt között. Utóbbi igencsak meglepődött, amikor 1989 őszén „Karas” elkérte a lakás fürdőszobai tükkrét. A rendőrszázados annyit kért csupán, hogy „Karas” vegyen egy tükkröt a saját pénzén, és arra cserélje ki, hogy a leltár rendben legyen. Az ügynök 1989. október 17-én vitte el a tükkröt.
94. 20×12×8 centis akvárium öntött üvegből. Tetején fa borítás viasszal lezárva. Bánlaki Ferenc a Bródy Sándor utcában az ablakából nézte, ahogy a tömeg megostromolja a Rádió épületét 1956. október 23-án. Gondolt egyet, és az ablaktól nem messze lévő kaktuszgyűjteményének egyik darabját elővette, az üvegből készült tartót kiürítette, a kaktuszokat átültette óvatosan, majd a fölülről nyitott téglatestet kimosta, és szárazra törölte. Az ablakból kihajolva, a karját kinyújtva a tömeg fölé tartotta az üveget és percekig várt. Kiabálás, lövés, erőszak hangjai keveredtek, és egyszer csak valaki fölkiáltott: „Éljen Magyarország, éljen a szabadság!” Ekkor az üvegtestre rátette a hozzá tartozó fa fedelet, a konyhában tűzön viaszt olvasztott és akkurátusan átkente a tetejét, hogy az az utcai levegő örökre megmaradhasson.
95. Három réz fogaskerék. Tanzer Ernő 1966-tól 1974-ig folyamatos házi őrizetben volt egy lakásban, a harmadik emeleten a Mártírok útja 54.-ben. Fölötte közvetlen Rábai Domokos lakott a feleségével. Mindkét lakás központi szobájának nyugati falán egy-egy tájkép lógott. Valaha a két lakás egy család tulajdona volt, a két szintet egy étel- és itallift kötötte össze egy köztes aknával. A liftakna két kiállása a két festmény mögött helyezkedett el. Különös figyelmetlenség volt a hatóságok részéről, hogy nem tudtak róla. A Rábai család éveken keresztül ételt, könyveket, néha italt, valamint újságokat küldött a harmadik emeletre. Egy kiskanalat ejtettek le a nagyszobában, ez volt a jel, hogy valami érkezik. Rábai Domokos rendszeresen zsírozta a fogaskerekeket, hogy hangtalan maradjon a rendszer. Minden karácsonyeste három pohár pezsgőt küldtek le, hallották, ahogy Tanzer koccint a két pohárral, majd visszaküldi azokat.

96. 15×12 cm-es jegyzetfüzet. A száz oldalból 78 oldalon bejegyzés. Garami Árpád tízéves korától 1904-től 1982-ig minden évben följegyezte, hogy mikor érkeztek az adott évben a sarlósfecskék Budapestre, és mikor röptültek vissza Afrikába. „Az Attila úton a romok fölött köröz hat példány. 1945. május 12. délután négy körül.”
97. 112 darab kavics vagy egyéb kisebb kő, valamennyi szív alakú. Hertz József 1964-től gyűjtötte útjai, kirándulásai során azokat a kisebb köveket vagy kavicsokat, amelyeket a természet szív formájúra alakított. Legjobb barátja feleségének, Horváth Szilviának adta a teljes gyűjteményt annak negyvenedik születésnapján.
98. Fából készült „kakukk” egy 1923-as kakukkos órából. A kis figura 1924-től a keszthelyi Gálfi család lakásában bukkant elő óránként. Az óra 1947. július 18-án megállt, és örökre néma maradt. Az órák nem értették az okát, mert belül semmi sem romlott el.
99. 8×8×8 cm-es kartondobozka – rajta azték indiánfej, alatta kézírással „Mexico”. Dr. Arday Dénes orvosprofesszor tüdőspecialista egy nap, 1986 februárjában különleges esettel találkozott. Egy nőt vittek a kórházba, ahol előbbi osztályvezető volt. A nő eszméletlen állapotban, súlyos légzési nehézségekkel küzdött. Mindent kipróbáltak, de az állapota nem javult. Dr. Arday elment a mexikói nagykövetségre, és ott elmondta az ügyeletes diplomatának, hogy az a megérzése támadt, hogy csak a cijullerez levél tudna segíteni egy súlyos betegen, és arra kérné, hogy segítsen neki szerezni. A diplomata megértő volt, de jelezte, hogy nem tudnak segíteni, ugyanis ilyenről sohasem hallottak. A kis dobozt benne a zöldesfekete száraz levéltörmelékekkel a professzor a másnapi viziten találta meg a beteg ágya mellett egy széken. A nő egy hét alatt meggyógyult.
100. 111 db ólom betűsablon egy 20×15 centis falapon. 1985. március 12-én reggel Engel Zsuzsa az Egyetemi Nyomda igazgatósági tagja megtudta, hogy a négyes részlegen másnap reggel kilenckor vizsgálatot hajtanak végre a belügyi nyomozók, mert fölmerült a lehetősége annak, hogy ellenzéki szövegeket nyomtat valaki, a gyanú szerint Kardos Ferenc, nyomdai részlegvezető. Engel Zsuzsa a délelőtt folyamán lement az egyik régi szedőbe, ott 111 ólom sablonelemet válogatott ki. Az elemeket egy kisebb dobozba tette majd ebédidőben megkereste Kardost a vállalati étkezdében, mellé ült, és azt mondta: „Ez a maguké, azt hiszem.” Kardos kiszórta az asztalra az ólomkockákat, megnézte a betűket és megköszönte Engel Zsuzsának. A nyomozók másnap semmit sem találtak. (Nagy F-1, E-11, R-5, N-8, C-1, Nagy V-2, É-4, L-10, T-5, Ü-1, H-3, A-9 – ebből egy nagy, M-4, G-6, O-6, P-1, K-4, U-2, Y-3,

S-5, Z-7 – ebből egy nagy, Á-2, Ó-1, J-1, Ö-1, vessző -2, pont -3, fölkiáltójel -1, kötőjel – 1, 9-1)

101. 18×15 cm-es fali keretezett Szűz Mária-kép. A kép 1936-ban került a Bánáti család tulajdonába és sokáig a család nagykőrösi házában volt a falon a konyhában. A családapa a háborúban meghalt valahol a Szovjetunióban. A feleség és a két gyerek magukra maradtak. A fiú-testvér az 1956-os események során tisztázatlan körülmények között meghalt. Bánáti Elvira 1959-ben Budapestre költözött, egy évre rá meghalt az édesanyja. A kép a budapesti lakás falára kerül. Férjhez megy, de a férje eljár otthonról, sokat iszik, és 1966. augusztus 21-én este elüti a villamos. Bánáti Elvira 1966. augusztus 22-én reggel leveszi a képet a falról. A helyére egy kisebb akril tájképet akaszt. „Isten lássa lelkem, hogy ezt mondom, szégyellem is magam, de ez neked nem megy.”
102. Fürdőkád dugó. Zentai Judit Kalocsán született 1949-ben. Apja korán öngyilkos lett, anyja közvetlen azután, hogy Judit leérettségizett, meghalt. A házat eladta, Budapestre költözött, a főiskola mellett folyamatosan dolgozott, de egy kis lakást tudott venni az örökségből. Német-magyar szakos középiskolai tanári diplomája megszerzése után az egyik budapesti gimnáziumban kapott munkát. Időközben megházasodott, de boldog nem volt. Gyerekük nem lehetett, a férj pedig egyre többet ivott. 1984. szeptember 12-én egy szerdai napon délben végzett a munkahelyén. Amikor kilépett a kapun, hatalmas vihar tört ki, az eső ritkán látott módon ömlött. Akik akkor látták Zentai Juditot, meglepődtek, nem nyitott ernyőt, nem húzódott be védett helyre, hanem komótosan sétált az esőben, és hagyta, hogy teljesen elázzon. Amikor hazaért, forró fürdővizet engedett a kádba. Beleült, és csak feküdt. Amikor a víz kezdett kihűlni, kihúzta a dugót, de nem szállt ki, hagyta, hogy a víz elhagyja a testét. Ott maradt a hirtelen nagy csöndben még egy percig. Ezt követően kiszállt, megtörülközött, fölöltözött és elment bevásárolni. Hazaérve a konyhába ment, és rántott húst készített sült krumplival, csinált hozzá tartármártást, és elővett egy üveg jobb fehérbort. Még mielőtt leült volna enni, a férje legfontosabb tárgyait kitette a bejárati ajtó elé. Miközben egyedül evett az asztalnál, hallotta, ahogy a férje megérkezik, és elkezd levinni a dolgait.
103. Postaláda nyílásfedő lemez. A kis piros fémlemez egy olyan postaládáról származik, amelyik 1963-tól 1989-ig állt a nagykörúton nem messze a mai Oktogontól. Több tízezer levél, üzenet, szerelmi vallomás, áruháza, hazugság, örömhír, megdöbbenés ment rajta keresztül.
104. 36 cm-es hasítóké. A szinte fekete színű régi kés bőr és csont átvágására szolgált a makói tanyavilágban. Az eszközt fölváltva használták

és őrizték a környékbeli családok. Időnként újra beolvasztották és újra kiöntötték. A kés anyaga Dózsa György vastrónjából származik, amelyen meghalt a parasztvezér. Különböző formákban és méretekben, de ugyanaz a kés 38 embert ölt meg 1514-től.

105. Bádóg rézkakas fej és faroktoll bokréta. A kis szélkakas 1876-tól forgott Madaras településen a Halmosi család házában. 1914. március 21-én megállt dél-délnyugat irányba, és úgy maradt. Mintha beforrasztották volna. A család két fia 1914 áprilisában Fiuméba távozott, később egyikük Rómában, a másik Nápolyban telepedett le.
106. Száraz, préselt növények, virágok, füvek, termések, magok egy 42 cm átmérőjű réztálban. Az összesen 98 növényt magában foglaló gyűjtemény Mihálygergéről származik. Egyed Katalin a kertjében található valamennyi növényt konzerválta különböző módokon, majd amikor Budapestre költözött, magával vitte. A régi házat és kertet ledózerolták és beszántották 1964-ben.
107. Fodrászkészlet. Olló, borotva, fésű, tükör, élezőszíj. Mátrai Márton fodrázmester ötven éven keresztül vágta a csorvási emberek haját. Amikor megérkezett, minden család teljes létszámmal összegyűlt, idősektől a fiatalokig mindenkit megnyírt. A fizetség nagyobb részben áru volt, kisebb részben készpénz.
108. 52 apró, fából faragott állatforma. Zorlay Rudolf 1939 szeptemberében érkezett Nairobiba, de a nemzetközi helyzet miatt két nappal az érkezés után hazatérni kényszerült, a várva várt afrikai vadászatra nem került sor. A háborút átvészelte ő és családja is, de 1947-ben már kényszerlakhelyet jelöltek ki a számára. A mohácsi járásba került az ár- és belvízvédelmi osztályra. Uszadékfából az évek során több száz állatot faragott ki, azokat színezte és lakkozta. Az 52 itt látható állatfigura mind egy-egy afrikai vadállat. Gnú, oroszlán, kafferbivaly, elefánt, zebra, marabu, gazellák, antilop és egyéb fajok. A lakhelyeül szolgáló tanyaépület udvarán lévő magaságysba gyakran kitette a faragott állatokat, és a lemenő nap fényében a fűszálak között játszott velük.
109. Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című műve. A 314. oldalon sárga jegyzetömb lap, rajta írás: „Edina! Tudom és elfogadom. Balázs”

HOLLAI KRISZTINA: HOMMAGE A JOACHIM CANDLER, vegyes technika, csengő, 2022

RADNAI ISTVÁN

szagok és illatok

a vers megemelt beszéd
megemelik a kübli fedelét
amelyből ma illatoznak a szavak
egy sort se többet

őszinték mint a majmok
ha viszket írnak
verset írnak nem vakaróznak
nem illik mondja az orangután

egy sort se többet
sóhajt az olvasó
és egy éhenkórász költőt
beszerkeszt olvasójelnek

a bomló salakanyagok közé

dinnyehéj és palackposta

a rakpartról lépcsők vezetnek a vízhez
gazdag a magyar nyelv a selejt úszik
a duna vize túlterhelt tisztítatlanul

magyar nevéen és alkatrészek
kéz a kézben egy papírlap verssel
feltorlódik a parti köveken

még olvasható az olvashatatlan
szótári alakja némelyikből hiányzik
vagy megcsillagozva figyelmeztetné
a költőt akit megcsalt a hiúság

a papír türelmesebb mint a nő
akinek írta csak postabélyegre költeni
mindig sajnál a költő kisserkesztik

de a nő nem olvas nem ül a rakodóparton
nincs is mit rakodni csak
néhány tucat utast aki más
látnivalókra kíváncsi nem versekre

*

ha úgyis lemész vegyél fogkrémet
fogkefém a fogköveken elkopott
kellene egy kis szájvíz szólt a feleségem
hogy nagyot köpjek

egyébként mit kerestél a rakodóparton

park és parkoló

találok tút a pad alatt
és túlnövöm a fákat
egéremberek figyeljeteK
van még tÚ a pad alatt

amíg tart a járvány
mindig a sárga szemetest
a veszélyes hulladékot
keresd hogy legyen a pad alatt

*

ma mintát kaptam porból
de a gombócra szórtam
a kezem remegett

Fejszecsattogás

vajon hol lehet V.
hol ácsorog tévutak
keresztelkedésénél
zöld jelzésre várva
P. mintha egy 19. századi
orosz regényből tévedt volna közénk
távoli volt és titokzatos
a Széchenyi utcából
utolsó versébe költözött
K. hangja olyan messze
távolodott hogy már füllel nem is hallható
csak emlékezetünkben visszhangzik tovább
S. meghalt régi jó barát volt
hiányzik nagyon azóta hogy
hamvait szétszórtuk
vigyázva lépek a földre
rá ne tapossak
H. elköltözött Somogyba
új életet kezdeni
abban vajon jut-e hely
nekünk régieknek
s hogy bírjuk majd
az ottani levegőt
és az új társaságot
P. félrevonult
elhatározta
végre rendet rak életében
rend a lelke mindenek nem könnyű
megszabadulni attól
amiért megszakad a szív

magamra maradtam
üres vagyok mint a talpig szakadt zsák
csak a sötétség talál helyet magának bennem

eltévedt hangok a ködben
nem találok az utat visszafelé
zúzmarások félelmükben a fák
idehallatszik a fejszecsattogás

Az út vége

kínálja magát az utca
hogyan menjek rajta végig
hiszen azért van vagyis miattam
ha nem is végig legalább a sarokig
ahol a söröző van a pult mögött szép fiatal nő
még nem rakta le benne petéit a szépségszisz
arcán a mosoly lehetne a boldogság címere
még innen van amin egyszer túl lesz ő is
így vagy úgy de már nem nekem kapja le
az üvegről a kupakot más íze lesz a sörnek
a sarkon túl vannak más utcák is mint egy
meggondolt mondat szavai kapcsolódnak egymásba
de csak egy utca visz a házig fáradtan
hazamégy lerúgód poros cipődet ami
cipő nélkül is nem hiányzol belőle

GARAI BÁLINT

Monokróm

Ősz van, és te megint a vágyaidról
hogy mit szeretnél elérni
meg hogy a te ízlésed szerint
ez a kép is túl kontrasztos lett

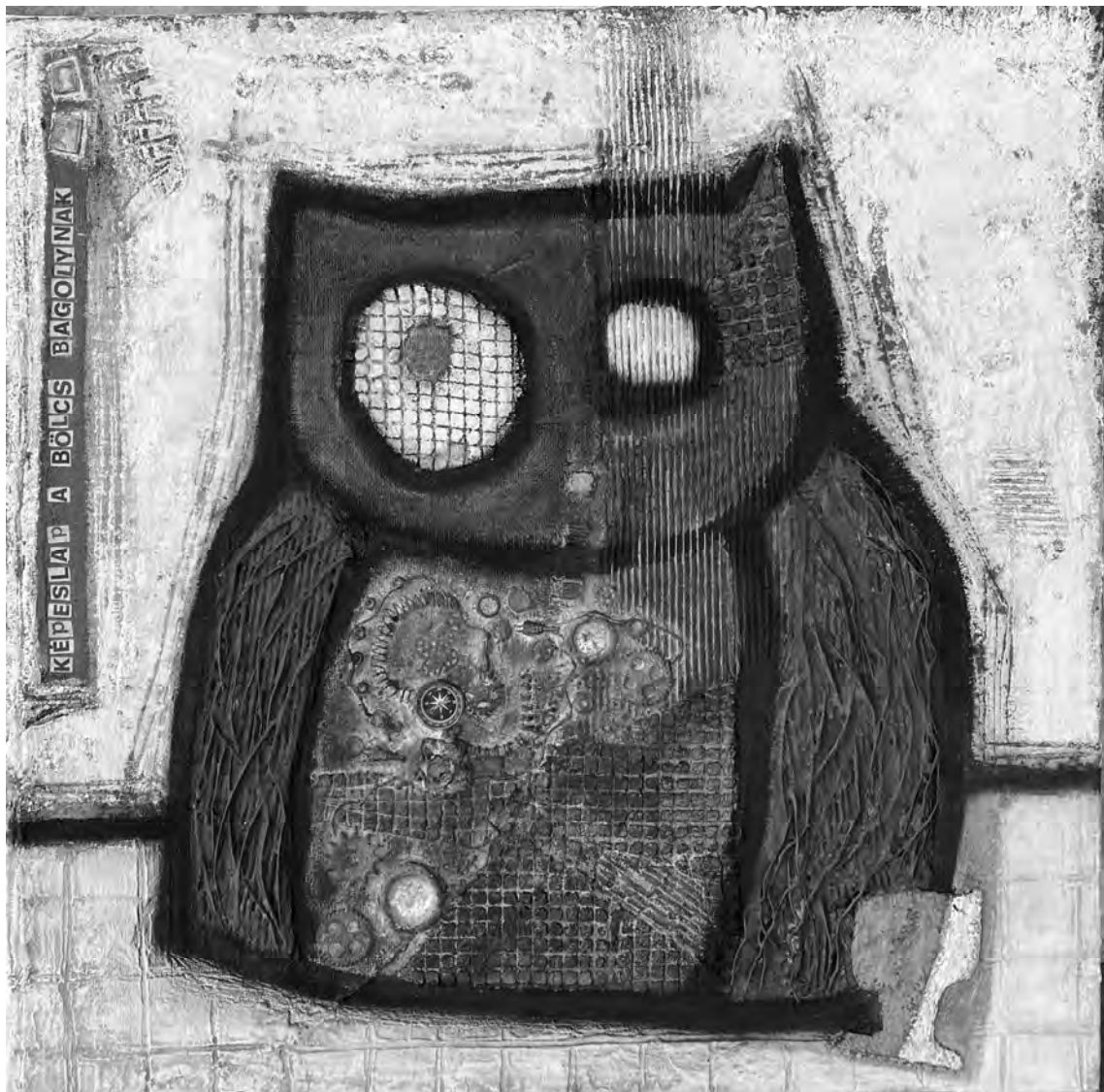
mert a te ízlésed mindenképp.
Én a fotelből nézlek
csak nézlek
csendben, angolos mosollyal
ez történik amikor egy személy
udvariasan kiszeret egy másiktól.

Ősz van, ott írja feketén-fehéren
RGB telefonod naptár alkalmazását
tűzd ki a faladra
kifakult szerveim közé.

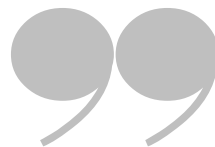
*a ridegség lehet:
célszerű is*

Levélként manőverezünk
faágak között
feketén a fehérben
ha egyikünk földet ér
a másik kifakul.

Ősz van, monokróm ősz
tessék, ember
– mondta egy isten –
neked varrtam belső szerveidből
ha remegsz
takarja garbóként arcvonásaid.

HOLLAI KRISZTINA: KÉPESLAP A BÖLCS BAGOLYNAK, vegyes technika, iránytű, fogaskerekek, rugó, csavar, 2019–22

Vas István „horatianizmusa”

RÓMAI RABLÁS¹

Bevezetés

Röviden a tanulmány címéről. A „horatianizmus” szót valószínűleg Kerényi Károly találta ki², én mindenesetre tőle vettem kölcsön. Kerényi azt érti ezen a fogalmon, hogy a 18. század végén a magyar költészetben megjelent egy olyan irányzat, amely számára Horatius annyira fontos volt, hogy az életstílusukat is Horatius szerint alakították. (Virág Benedek, Berzsenyi és kortársaik.) Kerényi ezt a „felvilágosodás polgári kultúrá”-jával, a „művelt és könyved társas élet gyönyörűségeinek kedvelésé”-vel, a „lelki tisztaság kultúrá”-val azonosítja. Én természetesen egy ennél modernebb, ironikusabb és többretegű Horatius-értelmezés keretei között használom a kifejezést, ahhoz hasonlóan, ahogyan Tamás Ábel idézi fel 2014-es tanulmányában³: „hogyan olvassuk Horatiust és hogyan váljunk Horatiusszá?”⁴

Véleményem szerint Vas István „horatianizmusa” abban rímelt a 18. század végének horatianizmusára, amely nemcsak költői, hanem életvezetési, „filozófiai” program is volt, hogy számára Horatius nem egyszerűen csak intertextus, izgalmas mögöttes szöveg, vitapartner, hanem újra életrendező elv: immár nem a sztoikus megelégedésben, hanem a világra boruló elsötétítés idején az ironikus és mégis heroikus belső függetlenség megőrzésében.

Ha arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy mit jelentett Vas István számára Horatius, azt hiszem, előbb egy kissé tágabb kérdésből kellene elindulnom, abból, hogy mit jelentett Vas Istvánnak a latinság. Ő maga sokszor beszélt erről, interjúkban is, esszéikben is és önéletrajzi regényeiben is. A Vas István latinság-rómaiság-élményéhez való hozzáférkőzést a regényfolyammal (*Nehéz szerelem, Azután, Feloldozás*) kezdem.

Egy kapcsolat imaginárius összetevői

Ezt az alcímet a regény második kötetének, *A félbeszakadt nyomozásnak* az egyik fejezetcíméből kölcsönöztem, mert úgy gondolom, ahhoz, hogy a szö-

¹ Ez a cikk egy hosszabb tanulmány második része. Az első rész az *Alföld* című folyóiratban jelenik meg.

² KERÉNYI Károly, „Horatius – Horatianizmus”, *Válasz* 3, 1. sz. (1936): 25–33.

³ TAMÁS Ábel, „Horatiusi olvasásjelenetek”, in *Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter (Budapest: Reciti Kiadó, 2014), 9–25.

⁴ TAMÁS, „Horatiusi olvasásjelenetek”, 10.

veget a magam céljára, vagyis a szerző Horatiushoz fűződő viszonyának tanúságaként felhasználhassam, először el kell egy kevéssé gondolkodnom magán a szövegen, annak műfaji és diskurzív jellemzőin.

A mű, amelyről beszélek, rendkívül hosszú alkotói folyamat eredménye, és maga a szövege is több helyen utal arra, hogy munka közben hogyan terveződött át többször is nemcsak a mű szerkezete, hanem a megszólalás szándéka és módja is. Kezdjük tehát először a filológiai adatokkal.

A mű első része, az *Elvesztett otthonok* bár csak 1957-ben⁵ jelent meg először, 1942–43-ban íródott⁶. Az előszóban a szerző elmondja, hogy eredetileg önéletrajznak szánta a művet, amelynek leendő szerkezetét úgy képzelte el, hogy nem egyenes vonalban, kronologikusan fogja elmesélni történetét, hanem ugyanazokhoz a kulcspontokhoz többször visszatérve „egyre táguló körökben. Az első kör az élet keretének, azaz környezetének a története, azután következett volna a társadalom köre, a költészet köre, és így tovább.”⁷ Ez a szerkesztésmód azonban már ott megbomlott, hogy a háború idején írott szöveget csak jóval később adták ki, és már az 1957-es kiadás előszavában megjelenik az a problematika, ami a továbbiakban a regény egyik főtémája lesz, az, hogy az idő múlásával hogyan alakul többszólamúvá a regénybeli én (vagy mondjuk elvontabb szóval: *self*) önmagáról való tudatának játéka: az egyik dallam a harmincas évek és a háború idejének *self*-je, egy másik az, amelyik a felszabadulás után és az ötvenes években eszmél rá önmaga és író-társai-barátai önértelmezésének megváltozására, és egy harmadik *self* a szöveg írodásának idejével kortárs, bár ez az időszak sem biztos, hogy egyetlen síknak, geometriai alakzatnak tekinthető, mert a *Nehéz szerelem* első kötete, *A tavalyi hó* először 1964-ben jelent meg, a második, *A félbeszakadt nyomozás* 1967-ben, a harmadik és negyedik kötet, a *Mért víjog a saskeselyű?* pedig 1981-ben.⁸ Maga az író is többször utal rá – gyakran fejezetcímeiben is⁹ –, hogy nemcsak az bizonytalan és időhöz kötött, hogy mások hogyan éltek meg és gondolták el ugyanazokat az élményeket, hanem az is, hogy ő maga különböző időszakaiban, sőt, a visszaemlékezés folyamatában is hogyan értelmezi át újra meg újra a jelenségeket és gondolatokat.

Engem a szövegnek ez az önmagát folyton átértelmező attitűdje erősen emlékeztet a Horatius-szövegek módszerére.

⁵ VAS István, *Elvesztett otthonok: Elbeszélés egy szerelem környezetéről* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957)

⁶ VAS István, *Nehéz szerelem I–IV*. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983), I. köt. 7.

⁷ VAS, *Nehéz szerelem*, I. köt. 7.

⁸ VAS István, *Nehéz szerelem* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964); VAS István, *A félbeszakadt nyomozás* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967); VAS István, *Mért víjog a saskeselyű?* I–II. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981)

⁹ Ilyen pl. a fentebb idézett *Egy kapcsolat imaginárius összetevői* vagy a *Hamis tudatok bújócskája* stb.

Problematikus az is, hogy bár a *Nehéz szerelem* szerkezetileg feltétlenül lezárt egészként viselkedik: az író első feleségének, Nagy Etelnek a halálával végződik és azzal az élménnyel, hogy az életnek bizonyos szempontból ezzel vége van, nem folytatódhat tovább a személyiségnek az az alakulása-fejlődése, amelyről a regény számot adott, mégis a főszereplő én (és itt már valószínűleg nem lenne jó a *self* kifejezés) története, sőt, talán úgy is mondhatnám: kalandjai folytatódhatnak a következő regényben, az egészében 1991-ben megjelent (bár már folytatásokban a *Kortárs* folyóiratban korábban is olvasható¹⁰) *Azután* című regényben.¹¹ Sőt, az *Azután* című mű sem zárja le a regényfolyamot (bár szintén zárt kompozíciójú, a felszabadulással és Örley István halálával fejeződik be), mert az író szándéka az volt – ezt több helyen is megírta és elmondta –, hogy a történetet továbbmeséli egészen 1956. november 3-ig, és ott fejezi be, amikor a forradalom halottainak hozzátartozói számára az Astoriánál nyitott dobozban pénzt gyűjtenek, amelyre egyszer csak elkezd zuhogni az eső.¹² Ebből a regényből (a *Feloldozás*ból) azonban sajnos csak az első öt fejezet készült el, amelyek a *Holmi* című folyóiratban jelentek meg.¹³

Azért gondolom, hogy az *Azután* és a *Feloldozás* hőisére már nem alkalmaznám a *self* megjelölést, mert határozottan úgy tűnik, hogy ezekben a művekben már nem teljesen ugyanazzal az írói technikával van dolgunk, mint korábban: a *Nehéz szerelem* alapjában véve a gondolkodás alakulásáról, a lélek önmagához, másokhoz és a világ jelenségeihez való viszonyáról, ennek a viszonyoknak a változásairól és átértelmeződéseiről ad számot, a „nyomozás” az érzelmek és az elme világában zajlik, a történet folytatásában viszont előtérbe tolnak a külvilág eseményei, a háborúba sodródó Magyarország és Európa távlatában jelenik meg a főszereplő, elsősorban sorsának és csak emögött felsejlően gondolati énje alakulásának leszünk tanúi.

Összegezve tehát az eddigieket, azt gondolom, hogy a regényfolyam egyrészt kiváló információforrás arra nézve, hogy Vas István hogyan gondolkodott a rómaiságról és Horatiusról, másrészt viszont óvatosan kell bánni vele, mert nemcsak az időbeli változásokra kell odafigyelni, hanem arra is, hogy – különösen a *Nehéz szerelem*ben – a megszólaló én, a *self* nemcsak többsíkú, többszólamú, hanem mint regényszereplő, konstruált figura is. Ezzel a megszorítással használhatjuk csak a regényfolyamot a Horatiushoz való viszonyról szóló információk forrásaként.

¹⁰ *Kortárs*, 1985. márc., 67–89, 1985. ápr., 62–76, 1985. máj., 3–29, 1985. június, 3–18, 1986. szept., 6–25, 1986. okt., 10–27, 1986. nov., 7–25, 1986. dec., 3–16, 1987. jan., 61–74, 1987. febr., 3–13, 1987. márc., 67–79, 1987. ápr., 3–16, 1988. febr., 3–22, 1988. ápr., 3–22, 1988. máj., 57–78, 1988. jún., 6–24, 1988. júl., 3–24, 1989. jún., 3–18, 1989. júl., 3–30, 1989. aug., 3–22, 1989. szept., 3–13, 1990. ápr., 3–27, 1990. máj., 53–66.

¹¹ Vas István, *Azután*, I–II. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991)

¹² Sumonyi Zoltán, „»Ami szemeddel sejtess«: Vas István nyolcvanadik születésnapjára”, *Új Írás* 30, 9. sz. (1990): 5.

¹³ *Holmi*, 1992. ápr., 467–489, 1992. máj., 633–653.

„A magam latinsága”

Ez az alcím is idézet, a *Nehéz szerelem* negyedik kötetéből, abból a részből a regénynek, ahol a narrátor a harmadik nemzedékkel való kapcsolatáról, az *Argonauták* folyóiratról és Weöres Sándornak az ő költészetére való hatásáról beszél: „Hiszen Weöres versei kezdettől fogva nemcsak elragadtak, hanem nyugtalanítottak is: éppen az utolérhetetlen tökéletességükkel és szépségükkel szorítottak rá, hogy azt keressem, ami én és csak én vagyok. De soha még ennek a hatásnak nem volt ilyen határozott *iránya*; az ő keletisége sürgetően szorított rá a magam latinságára.”¹⁴ Ezen a pontján a regénynek már lényegében kialakult az a valami, az a tulajdonsága Vas költészetének és egyzersmind az az elképzelése a narrátornak, illetve Vas Istvánnak a latinságról, amit megpróbálok ebben a szövegben megfogni, körülírni. Az egyik módszere ennek a kísérletemnek a regény alapkonceptióját követi: fejlődés- vagy kialakulás-mintázatként igyekszem leírni a jelenséget.

A *Nehéz szerelem* ebből a szempontból egyfajta azonosulás fokozataiként, másrészt erre az azonosulásra való ráébredésként, harmadrészt pedig az azonoság viszonylagosságának és virtualitásának felismeréseként jeleníti meg a folyamatot.

Az első megragadható pontja a latinságról való gondolkodásnak a gyerekkor. Hogyan számol be a gyerekkori vonzódásról a regény? Lényegében két elemét említi meg ennek a vonzódásnak (bár a kettő nem feltétlenül választható szét egymástól): a költészet és a szentség érzését. A költészet motívuma az egyértelműbb: a regény elbeszélője számára a tudat első felszíkázásától kezdve a költészet az, ami a jó, a komolyan vehető, a fontos és az örömet okozó. A tízéves gyerek új iskolába, gimnáziumba kerül: „Az új tárgyak gyáva szorongással töltöttek el, talán csak a latin nyelv érintett a költészet áramával, olyannal tehát, amelyik nemcsak gondolkodásomra hat, hanem egész életemre.”¹⁵ Az elbeszélésben is elszakíthatatlanul kapcsolódik ehhez a szálhoz a másik elem, amely viszont már korántsem ilyen egyértelmű: szorongással, viszolygással és mégis valamilyen életre szólóan erős élménnyel teli a szentséghez fűződő kapcsolat, amiről azt tudjuk meg, hogy egy kisgyerekkori eseményhez kapcsolódik, amikor a cselédlány elvitte a kislányt a Bazilikába, és hosszasan és érzékletesen elmesélte neki Jézus kínhalálát, ami a gyereket rendkívül felkavarta, és gondolatvilágában a Bátaszéken, nagyapjánál megismert zsidó valláshoz kapcsolódott:

A latin tehát olyasféle rangú nyelv lett, mint a héber – csak éppen az ellenpárja, sőt ellenfele. Ezt persze már csak a gimnáziumban vettem észre, amikor a latin szavaknak, az igeragozásnak és mondatszerkezetnek szigorúságában is vigasztaló rendje és nemessége olyasmit ígért, amit később újra és újra megpróbáltam

¹⁴ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 35.

¹⁵ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 99.

elérni, s aminek ereje huszonöt év múlva minden eddiginél nagyobb vonzással csapott rám a Forum Romanum íveiből és oszlopaiból. Ezért fordítottam némi figyelmet még legeltempultabb éveimben is Livius, Sallustius és Tacitus prózájára éppúgy, mint Vergilius és Horatius verseire.¹⁶

Annyiban is érdekes ez az idézet, hogy egyrészt fényszórószerű élességgel világít rá Vas latinsághoz való vonzódásának a kezdeteire, másrészt valamiképpen a kereszténységgel való későbbi szoros kapcsolatára is, sőt a későbbi Itália-élményének valamiféle origójára is.

Egy következő kitüntetett pontja a latinsághoz való közeledésnek az a folyamat, amikor a Kassák-féle modernista törekvésektől kezd eltávolodni az érlelődő költő. Ebben az útkeresésben többszörösen szerepet játszik a latinság, egyfelől maga a római költészet, másfelől az erre erősen reflektáló klaszszikus magyar irodalom, harmadrészt a kortárs magyar költészetnek az avantgarde-től távolodó törekvései képében.

De a *Nehéz föld* nem csupán eredetien magyar hiányérzeteket és nosztalgiákat ébresztett bennem. Mottója, a két Catullus-sor, a horatiusi *Vides ut* változata, a verssorok latinos lélegzetvétele, mondattanuknak még a gimnáziumban belém ivódott klasszikus, enyhe idegenszerűsége, a tudatosan és nyíltan latin költőkre utaló fordulatok, a bukolikus hangnem méltósága és emelkedettsége – olyan heves vonzódást keltett, mint hajdan maguk a latin költők és maga a latin nyelv, amelyet ugyancsak a magyarországi modernizmusból eredő tévképzetek hatására, természetesen semmibe vettem és lerázandó emlékek tekintettem a gimnázium utolsó éveiben.

De hát idegenszerűség volt-e valóban ez a latinosság? Nem éreztem-e rögtön összefüggést Berzsenyi, Vörösmarty latinságával, amely nyilván szintén része volt a bűvöletnek, amely kis bécsi szobámban elringatott, ... És ez az új hiányérzet, ez az újraébredt vágyódás nem állított semmiféle erőpróba elé, nem kívánt tőlem semmiféle elszánást, csak éppen kioldotta legsajátabb hajlamaim fékjét.

De azt is észrevettem Illyés kötetében, hogy ez az újra fölfedezett és felhasznált latinosság nemcsak a régi magyar költéssel tartja a kapcsolatot. ... Azt se mondhatom, hogy addig – pedig már több mint fél éve mohón olvastam Füst Milán verseit – fölfedeztem bennük a latin bűvópatakot. De most, a *Nehéz föld* hajtóerői között hirtelen rábukkantam a Füst Milán-i transzformátorra, amely a latinságot és a modernséget együttes, új energiává tudta változtatni.¹⁷

Ennek a folyamatnak lesznek további motívumai azok a kísérletek, amikor Catullus költészetét olvasva a *hendecasyllabus* formájú versekben valamilyen rejtett zeneiségű szabadverset vél felfedezni, és amikor Babits versfordításra való ösztökélése nyomán kísérletképpen Ovidiust kezd fordítani. Az elmesélt történet csattanója és fordulópontja az a jelenet, amikor Justus Pál, akivel új verseiről beszélget, ráébreszti az eddig teljes verstani sötétségben botorkáló beszélőt arra, hogy mit is csinál:

¹⁶ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 99.

¹⁷ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 93.

„Végül, mint valami teljes képtelenséget, amitől azonnal meg kell semmisülnöm, ezt vágta szemembe:

– Akkor már miért nem írsz mindjárt hexametert, egyenesen és nyíltan? Miért restelled és rejtegeted?”¹⁸

Talán érdemes itt megjegyezni, hogy az elbeszélő figurájának megalkotásában sok helyen szerepet játszik a nemtudásnak, a naivitásnak erős felnagyítása. Elképzelhető, hogy ez a fordulat, ahol a beszélő óvatosan kifaggatja Justust a hexameter mibenlétéről, majd aztán hazamegy, és ennek megfelelően átdolgozza újabb verseit, szintén efféle önironikus túlszínezés. Mindenesetre az *Őszi rombolás* című 1932-ben megjelent kötetében¹⁹ már a kritikák írói, például Németh László is felfedezték a római költészet hatását: „Ha jól emlékszem, olyasmit mondott, hogy az én verseim nem tarka virágok, hanem örökzöld növények, és hogy egyik legfőbb költői erényem a szelíd erőszak a nyelven, s a mondatannak az a fajta elhajlítása, ami a latin költőknél is megtalálható – meg ehhez hasonlókat.”²⁰ Az *Őszi rombolás* című kötetben több hosszú hexameteres vers is van,²¹ amelyek kissé – de nem nagyon – szabadon kezelik a formát. A fiatal – 22 éves – költő itt még eléggé erősen tapad a hagyományos „hexameter-nyelv” kifejezéseire, sok olyan jelzővel, fordulattal találkozunk, amely a daktilikus ritmika 19. századias emelkedett nyelvéből öröklődik: könnyűszivü, szilaj, tivornya, messzelövé, karcsu, könnyü hajóval, botorul, lányok arany haja, suhanó szél, vad hordák dühe stb. Képi világa gyakran romantikus és kissé bukolikus, de néhol már megjelennek benne a hétköznapi pesti világ elemei: Lánchid, Duna, munkásnő boritéka, Ujpest stb. A horatiusi szöveg itt még csak iskolai emlékként bukkan föl: „Súlyos mesterség »ércnél maradandóbb« verset / írni”²², bár láthatólag nem Kosztolányi fordítását idézi, hanem a latin szövegre emlékezve illeszti bele a kifejezést a hexameterbe.

A saját hang kikeverése a következő kötet, a *Levél a szabadságról*²³ verseiben kezd igazán látszani. A következő részlet az 1933-as évről szól:

Azon a nyáron történt meg először, hogy a szabadságomat végig – végig! azaz két hétig – Pesten töltöttem. Uszodába jártam, szívtam a nyári Budapest összehasonlíthatatlan, levantei, félig dögletes, félig bűvös légkörét, Horatiust olvastam, neki-vágtam Proustnak, egyelőre nagy nyelvi nehézségekkel, és alkonyat felé fölsétáltam a Margit utcán és Apostol utcán a Veronika utcába. Eti rendszerint már az erkélyen várt, onnan nézett le rám, vékony, fűzöld bársony pizsamában, amelyet egy elegáns tanítványától kapott. Éjszakánként, amikor már aludt, megint az erkélyen ültem, egy hosszabb verset faragtam – ez lett a címe: *Levél a szabadságról*.

¹⁸ VAS, *Nehéz szerelem*, II.: 141–142.

¹⁹ VAS István, *Őszi rombolás* (Budapest: Hungária Hirlapnyomda Részvénytársaság, é.n. [1932])

²⁰ VAS, *Nehéz szerelem*, II.: 249.

²¹ VAS István, „A tél”; „Férfikor”; „Férfikor”; „Elégia”; „Tanuság”, in VAS, *Őszi rombolás*, 16–17; 23–24; 25–26; 35–37; 52–55.

²² VAS, „Tanuság”, in VAS, *Őszi rombolás*, 54.

²³ VAS István, *Levél a szabadságról* (Budapest: Nyugat, é.n. [1935])

Szabálytalan leoninusokban írtam, egyébként is érződött rajta a latin költők hatása, különösen Horatiusé, akinek leveleit és szatírát ezen a nyáron olvastam először. ... A köznapi szavak és fordulatok félmúlt igealakokkal keveredtek a versben és a félmúltak már akkor is ugyanolyan avított íze volt, akárcsak napjainkban. Némely kritikus ezt archaizálásnak tartotta, holott ennek a félmúlt igeragozásnak meg néhány századfordulói kifejezésnek tulajdonképpen ugyanaz volt a rendeltetése, mint a triviális szavaknak: a pátozt iróniával ellensúlyozni. Mindenesetre köznapiságnak és idézőjelbe tett régieskedésnek ezt az együttesét olyan keverési aránynak tartottam, amely nem méltatlan Horatiushoz és Ovidiushoz. Általában is, amennyire visszaemlékszem, ez volt az első versem, amellyel valamennyire elégedett voltam: sikerült benne valamit mondani, amit csak én mondhattam el. Ez a valami Budapest volt, illetve ragaszkodásom Budapesthez.²⁴

Itt jelenik meg tehát először tudatosan és elhatározottan a Horatius-hatás vállalása. Nagyon érdekes, hogy Vas István láthatólag nem a *Carmen*ek, hanem a *musa pedestris*²⁵ felől közelít a horatiusi sokértelműséghez és többszólamúsághoz, és a kimondatlanul mondott lesz nála is az egyik fontos eszköz: „a versformával magával, pontosabban a versforma és a tartalom viszonyával, látszólagos egyezésével vagy látszólagos összeférhetetlenségével is tudok mondani valamit, olyat, ami magában a szövegben nincs kimondva.”²⁶ Nagy minőségi különbség van a két kötet között a második javára. Vannak a *Levél a szabadságról*-ban is hexameteres és disztichonos versek bőven,²⁷ de ezekben már egyáltalán nem érzik a „csakazértis” nekibuzdulása, sőt – úgy tűnik – valami olyan nyelvi természetességgel szólnak a megtalált ironikusan archaizálót a szándékosan hétköznappival vegyítő beszédstílusban, mint amilyen könnyeden folyó diskurzust a nagy nemzedékből is éppen Kosztolányi tudott csak csinálni. Ilyen kosztolányis-tárgyjátékos-szecessziós technikájú, bár szókincsében éppen a sivárságot kiemelő az *Íróasztalom* című vers, és ebből a reménytelenül leértékelődött tárgyi-nyelvi világból tud felszárnyalni a *Téli világ* című vers zárlata úgy, ahogy majd később, a nagy versekben a mulandósággal való szembenézésből az örökkévalóság gyöngéd bizonyossága:

Lankás térre az ablak alatt két varju repült le,
Varjak a tiszta fehér tájon feketén települve.
Igy ülnek, nagy esetlen szárnyuk néha ha lebben,
Súlyosan és némán, két varju a téli hidegben.
Most a nagyobb keresőn ingatja a hóban a testét,
Éhesek és még félszegek is, nézd, tiszta nevetség.

²⁴ VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 105.

²⁵ gyalogos múzsa – a *Szatírák* és a *Levelek* szokásos közös megnevezése

²⁶ VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 139–140.

²⁷ VAS István, „Egy költőhöz 2.”; „Szerelmes filológia”; „Nappalok és éjszakák”; „Íróasztalom”; „Egy államférfihez”; „Egy összeesküvőhöz”; „Egy tudományos forradalmárhoz”; „Téli délután”; „Tavaszi elégia”; „Levél a szabadságról”, in VAS, *Levél a szabadságról*, 24–25; 27–29; 32–33; 34–35; 36; 37; 38; 53–56; 63–65; 72–76.

Másra se nézünk már, csak amott a bús madarakra,
Félszegen és egyedül s a világból már kimaradva,
Két szomorú rokonunkra szegényen, számkivetetten:
Jobb, ha az ablak üvegjén nem nézünk ki mi ketten.
Búnkat idézi a kinti világ jelenése, akármi.
Jó csak e téli világ közepén egymásra találni.²⁸

Az élőbeszédszerűséget erősíti fel az a furcsaság is, hogy a hexameterek páros rímmel kapcsolódnak össze, és gyakran éppen itt, a rímzavakban vannak kiugratva a hétköznapias, majdnem szlenges kifejezések: „tiszta nevetés”, „a világból már kimaradva”. Ezt a játékot fokozza még tovább a kötet záró- és címadó verse, a *Levél a szabadságról* azzal, hogy a hexameterből le van harapva az utolsó szótag, és ez a rímmel tovább csigázva az abszurd és az elégius különös keverékét találja elénk:

Nékem is int a szabadság, végre, barátom, az ám,
Munkátlanság, szellemem üdve, valódi hazám!²⁹

Ez az a híres, telibetalált rímpár, amelyet Kassák ledorongoló bírálatának hatására József Attila fog felhasználni *Születésnapomra* című versében.³⁰ És ebben a versben említi először (ha játékosan is) Vas István Horatiust úgy, mint számára elsőrendűen fontos, megtermékenyítő, példaadó költőt:

Most legalább Budapestet látom nappal is én,
Munka között idegen lett nékem a nappali fény.
Az sem bánt, ha kegyetlen tűz le napos, heves ég,
Kánikulában nincs hűsítőbb, mint a henyeség.
Majd felüdít uszodában a víz, nagyokat ha uszom,
Víznel jobban régi kötésű Horatiusom.
Nem tenger vize, jól tudom én, e medence, de lágy
Habja ma úgy takar, úgy ölel át, mint télen az ágy.³¹

És talán az sem véletlen, hogy a tenger képe is beszivárog vele együtt a versbe, ahogyan majd a felszabadulás utáni kötetekben is gyakran együtt fog megjelenni az itáliai táj és a római költészet.

1935-ben jelenik meg a *Horatius Noster*, amelyről Vas ír a *Nyugatba* kritikát,³² majd 1936-ban alakul meg a Tóth Árpád Társaság, amely a harmadik

²⁸ VAS, *Levél a szabadságról*, 55–56.

²⁹ VAS, *Levél a szabadságról*, 72.

³⁰ „...És ez a kínrím nemsokára megdicsőült. A következő tavaszon – de ez már József Attila halálos évének tavasza volt – megjelent a *Szép Szóban* a *Születésnapomra*, benne ezzel a kínrímmel, csak úgy, külön, magában: »Az ám, / Hazám!« József Attila mindig is figyelte a dolgaimat (ezt Kis Feri története előtt is tudtam), mégis azt hiszem, ehhez a rímhez nem közvetlenül az én versemtől kapott kedvet, hanem Kassák cikkének fölháborodott kiemelése ütött szeget a fejében.” (VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 140.)

³¹ VAS, *Levél a szabadságról*, 75.

³² VAS István „Horatius Noster”, in VAS István, *Vonzások és választások* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), 7–11.

nemzedék egyetlen szervezett köre volt, és amelynek fő összetartói Hajnal Anna és Trencsényi-Waldapfel Imre voltak, és amely a kortárs klasszika-filológiával vagy legalábbis az aziránt érdeklődő fiatal irodalmárokkal kapcsolatba hozza Vas Istvánt. Ekkor már mindenki számára világos volt, aki nyitott szemmel járt a világban, hogy mi következik Európában és ezen belül Magyarországon. Vas önéletrajzi regényében a kulcsszó, amellyel ezt az ókorhoz, a latinításhoz és Horatiushoz való újféle kapcsolódását leírja, a „védfal”.

De azt is tudtam, hogy nem a Forradalom, hanem a robbanásszerűen táguló Ellenforradalom korszakában élünk, hiszen annak a repeszeitől – menekültem? a pontosabb szó talán az volna, hogy visszahúzódtam, lehetőleg falak mögé. És egy fontos védfalat köszönhettem Waldapfelnek. Ott helyben, az egyetemről távozóban és Kerényi elméleteiről vitatkozóban rögtön megértettük egymást. Barátságunkba hamarosan Radnóti is bekapcsolódott – de úgy is mondhatnám, hogy Waldapfel meggyorsította a Miklós meg én közöttem régóta esedékes és szükségszerű barátság kifejlődését. Sőt, úgy is mondhatnám, hogy Waldapfel, a maga csendesebb, sőt, óvatosabb, klasszikus fegyelmével és mértéktartásával hamarabb látta be, mint mi, hogy közös erődöt kell építenünk a germán ellenforradalom hódító ostroma ellen, véd- és dacsövetségünk hatékony hadművelete volt, hogy mindkettőnket bevont a *Horatius Noster* új, kibővített kiadásának, valamint Vergilius eklogái készülő kötetének fordítói közé. Mindössze néhány verset fordítottunk Waldapfel buzdító és útbaigazító szövetségének jóvoltából, de ez a néhány darab énnekem elevenebb, cselekvőbb és máig érvényes jogot szerzett a latin költészet menedékéhez és példájához; és megvetette Radnóti érett, kései korszakának vergiliusi alapját. Ez a szövetség, persze, nem jöhetett volna létre Horatius és Vergilius jegyében, ha Waldapfel Imre szaktudása vaskalaposabb, vagy ha tudósi lelkiismeretét és bölcsességét nem kíséri művészi belátás, amely együtt lélegzik a kortársi líra áramlataival. De Waldapfel filológiai érzékenysége mélyen benne gyökerezett a magyar költészetben, sőt, néprajzban, és így történt, hogy szívében és szemléletében – akkor és még jó néhány évre – a fellengzős filológusoktól és mitológusoktól a józanabb költőkhöz pártolt.³³

Ezen a ponton tehát a „latinság” már egy sajátos gondolkodásmódot, sőt bizonyos értelemben létezés módot kezd jelenteni Vasnál, amelynek része a versfordítás, ami az *Argonauták* folyóiratban (amely a Tóth Árpád Társaság 1937-ben és 1938-ban megjelent folyóirata volt) az egyik fontos profilmeghatározó elemként mutatkozott meg, része egyfajta hol epikureisztikus, hol sztoicisztikus kvázi-filozófiai világszemlélet, legfontosabb része viszont talán a józan észre, tiszta beszédre, világos gondolatmenetekre való törekvés:

És ha Waldapfelnek is köszönhetem, hogy a latin költészetből bátyját és védőfalat építettem, az viszont nagyrészt Weöres hatásának tudható be, hogy a latin nyelv mondattana és gondolatmenete valósággal világnézetemmé vált. Hogy ez a latinság nem valóságos volt, hanem virtuális? Hát persze, mint ahogy a Weöres Keletje is olyan Kelet volt, amilyenre az ő képzeletének és főleg a gondolkodásának igazolásául szüksége volt.³⁴

³³ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 21.

³⁴ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 35.

Még éppen az első zsidótörvény előtt, 1938-ban jelenik meg Vas István harmadik kötete, a *Menekülő Múzsza*,³⁵ amelyben már sok utalásban és sokszor kimondva találkozunk az identitásnak a latinsághoz, és gyakran ezen belül is Horatiushoz való kötődésével. Ilyen például az a groteszk szümposzion-leírás, amely az *Este – hajnal* című vers központi képe:

A mai bornak lassú, bíbor árja
Nehezebb, mint amit nyakaltam ifjan.
Nem is tudom, mely torkomat fürösztí,
Falernumi ez vagy Lacrima Christi?³⁶

Vagy ilyen a *Szeptemberi vallomás*, amelyben mintha a magyarországi (szentendrei) táj segítségével éppen ennek a latinosság-érzésnek a megfogalmazásával is kísérletezne:

Lent a Dunán megvillan a lassu, ezüstszinü hab –
Vergilius Múzsája se volt ennél finomabb.
Lejebb csónakok úsznak a római part közelében,
Ujszerű villák állnak a farkasok ős szigetében.
Csillog az alkonyi fényben a sárga, a kék, a piros,
Tarka színük s ez a táj s ez az élet olyan latinos!
...
Megszelidült lobogás, keserűség, mélyen elomló,
Nincs a világon még, ami hozzád volna hasonló,
Érett mérték, széptüzi forma, lazulni nem enged,
Hetyke szeszély, de amely kanyarogva teremti a rendet.
Tőled kaptam a dalt, még gyermeki lantomon én is,
Itthoni Múzsza te, barbár klasszika, szittyá poézis!³⁷

Van egy olyan vers is a kötetben, amely aszklépiádészi strófában íródott, méghozzá abban a változatban, amelynek az utolsó sora glükóneus. Ez nem nagyon ritka Horatiusnál, kilenc ilyen vers van a corpusban, bár a szöveg elemei alapján úgy érezhetjük, hogy a versforma legalább annyira utal a Vas által ugyancsak nagyon szeretett és költészetének egyik forrásaként megjelölt Berzsenyire is, akinek kedves formája ez, több jelentős verse is íródott ebben a strófában, például *A közelítő tél* és *Horác*. A cím, *Téli ének* is ebbe az irányba mutat, de szövegszerű utalásokat is bőven találunk.

Már mindenre fehér, szép takaró borult,
Gőgös kucsma ragyog túlhan a hegy fején,
Ujpest gyárait és a proletár mezőt
Tündér hókoszorú fedi.
...
Érleld ifju szived jóizü mámorát,
Nem dülhatja fel azt a fene háború,

³⁵ VAS István, *Menekülő Múzsza* (Budapest: Cserépfalvi, 1938)

³⁶ VAS, *Menekülő Múzsza*, 46.

³⁷ VAS, *Menekülő Múzsza*, 5152.

Ádáz békevilág, sem sunyi, barna gond,
S el nem lopja a víg halál.³⁸

Érdekes az is, hogy Vas láthatólag a Horatius–Berzsenyi vonulatot törésmintesen összetartozónak érzi, az ő számára nem idegen és nem taszító Berzsenyi „megelégedés”-filozófiája, sőt – úgy tűnik – mintha olykor Berzsenyin keresztül is Horatiushoz, az ő bonyodalmas és ellentmondásos, logikai kapcsolatokat nem jelölő, mégis képtelenül-evidens beszédmódjához találna vissza, mint például a *Berzsenyi emlékének* című versben:

Száll a perc, a patakok rohannak,
Örök-egy és mégis elszalad,
Tudjuk sorsát büszke Babylonnak,
Minden így jár itt az ég alatt.
S mit használ a láng, mely el nem éghet?
Él a dal. De meg nem áll a végzet.³⁹

Ez a versszak például mintha többszörös áthallásokkal olvasztaná egybe nemcsak Horatiust és Berzsenyit, de még a rájuk reflektáló babitsi *In Horatiumot* is. Ráadásul úgy, hogy a végkövetkeztetés („De meg nem áll a végzet.”) egy horatiusian sokértelmű, egyszerre tragikus és valami módon mégis mindenen túli optimizmust, élettragyogást sugárzó, igazi Vas István-ian hívő-hitetlenül az örökkévalóságba felrántó verszárlatba ér.

Ez az azonosuló-elfogadó magatartás az Augustus-problémát is máshogy kezeli, mint amivel a korábbi magyar irodalomban találkoztunk, máshogy, mégpedig eléggé különösen. A *Nehéz szerelemben* szó esik az irodalmi mecenatúráról, arról, hogy a '20-as, '30-as években milyen nagy szerepe volt a polgári-értelmiségi középosztály ízlésének, elfogadásának abban, hogy egy-egy költő ismertté, „beveté” vált-e (ezt a társadalmi-kulturális kört Vas „Közeg”-nek nevezi – és meglehetősen viszolyog tőle), és ennek kapcsán többek közt Hatvany Lajosról is.

„Hatvany társadalmilag, szellemileg, vagyoniilag a legmagasabb fokon képviselte a Közéget. Annyira egybeolvadt ezzel a szerepével, hogy el is feledkeztünk róla, milyen jó író ő maga is. Pedig a *Zsiga a családban* gimnazista korom óta maradandó élményem volt: azóta sem ismerek jobb könyvet az asszimilálódó magyar zsidóságról. Jóval később, már a Révai Könyvkiadóban, Illés Endre alatt volt némi segédi részességem abban a hiábavaló harcban, amelyet hasáiban álló, hatalmas és nagyszerű Petőfi-könyve betiltása ellen folytattunk – utólagos öröömre, erről a részességről Hatvany is tudomást szerzett. Akkor már, jórészt ugyancsak Illés Endre befolyására, megtanultam értékelni néhány egyéb írását is. De annak idején, a Margitszigeten, tudatomban elsüllyedt a *Zsiga a családban*, csak új keletű, oktalan és kellemetlen vitacikkeire emlékeztem, no meg pártfogoltjainak szóbeli meg írásbeli kaján portréira pártfogójukról, például a *Kínai kancsóra*, Kosztolányi remekművére. Bezzeg a támogatást ők, a *Nyugati* nagyjai, fenntartás nélkül fogadták el,

³⁸ VAS, *Menekülő Múzsza*, 56.

³⁹ VAS, *Menekülő Múzsza*, 64.

sőt folyamodtak érte, akárcsak az én kedves latin költőim. Micsoda különbség! mondhatná valaki. Miért? Ide is vág a régi közmondás: németnek Bécs, magyar-nak Pécs – vagyis Vergiliusnak Augustus császár, Adynak Hatvany, Horatiusnak a tiburi villa, Kosztolányinak a Logodi utcai kis ház. Mindez azonban nem jutott eszembe a szigeti sétányon, miközben bokáját vágta össze Fenyő, én meg büszke félszeggel fordítottam félre fejemet. Nem csoda, hogy Hatvany nem hívott a vacsoráira, bár tudtommal Fenyő Lászlót sem, soha. ... Én a háború után nemcsak jó néhány művét szerettem meg, hanem a személyére is, amikor már nem volt módjában mecénáskodni, sokkal enyhültebben tekintettem, és bánom már, hogy nem járhattam a vacsoráira. De azért nekem is irodalmi örömeim és elégtételeim közé tartozik, hogy a Hatvany-levelezésnek, ennek az izgalmas és szájalmas, posztumusz kötetnek a névmutatójából hiányzik a nevem.⁴⁰

Izgalmasan sokrétegű ez a viszonyulás, és az is, amit a Horatius–Augustus problémáról elárul. Az egyik szintje kétségkívül az, ahogyan a kishivatalnok (és erre a „slemilségére” voltaképpen büszke) fiatalember rosszállóan, viszolyogva figyeli a mecénásnak való gazsulálást (sőt, a sikertelenség megemlékezésével még némi káröröm is belopózik a történetbe), a másik a későbbi (háború utáni) idők erőviszonyváltozásaira utaló idősík, amely egyszerre fejezi ki a Hatvany írói működésével kapcsolatos tiszteletet, sőt szeretetet és az ifjúkori félszeg finnyásságnak mintegy utólagos „jutalmát”. De ezen az elbeszélte történetben előtérben álló Hatvany–Vas tengelyen túl a szöveg megpendít egy ennél jóval általánosabb mögöttes témát is: mi a helyzet a mecénatúrával általában? A beszélő figuránk láthatólag elutasítja, sőt akár undorodik is tőle. Mégis az ismétlés-variáció retorikus technikájával mesterien megcsinált közvetlenséggel valami többet és mást is sugall ez a látszólag odavetett megjegyzés: „vagyis Vergiliusnak Augustus császár, Adynak Hatvany, Horatiusnak a tiburi villa, Kosztolányinak a Logodi utcai kis ház”. Azzal, hogy Vergilius és Horatius neve Adyéval és Kosztolányiéval keveredik khiasztikus szerkezetbe, valamiképpen elfogadhatónak érződik az aranykori költők viszonya a császárral, furcsa módon Ady és Kosztolányi felmenti a hatalom kiszolgálásának vádjá alól Vergiliust és Horatiust. Hogyan? Miért? Talán úgy és azért, mert Adyról és Kosztolányiról is olyan elementárisan az a megszott vélekedésünk, hogy egyikük sem volt semmilyen rendszer kiszolgálója vagy dicsőítője, mindkettőjükéről az elemi függetlenségérzés jut eszünkbe – Adyról talán inkább politikai, Kosztolányiról pedig esztétikai szempontból. Szóval végül is mintha az lenne a szöveg mélyjelentése, hogy bár elvileg rühelljük a mecénatúrát, de van az a szintje az irodalmi minőségnek, ahol már tulajdonképpen ez sem számít: egy Adynak (és így egy Horatiusnak) már ezt is szabad.

Annál is érdekesebb ez az „elvtelenség”, mert maga Vas sokszor és nyomatékosan beszél arról, hogy az ő számára mindig is elfogadhatatlan volt a szabadúszó író életformája, akár még úgy is, hogy a műfordításokért kapott

⁴⁰ VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 93–94.

honoráriumokból tartsa fenn magát, mindig szükségét érezte, hogy legyen valami „polgári” foglalkozása. Legerőteljesebben ezt talán a *Nehéz szerelem* és az *Azután* történetét folytató *Feloldozás*ban fogalmazza meg:

Szóval a függetlenségemet féltettem a szabad írói pályától. De hát fix állásban talán független lehetnék? Ott talán nem függenék feletteseim, igazgatóim jóindulatától? Dehogynem. Csak éppen ez a függőség nem érintette azt a részemet, amivel a függetlenséget meg akartam volna őrizni.⁴¹

Kérdező idő

A felszabadulás után 1947-ben jelenik meg először kötete Vas Istvánnak, *Kettős örvény* címmel.⁴² A kötetnyitó vers, az *Óda az észhez* új, ott is van alatta: „1947. április”. Az első ciklus, az *Amor fati* nagyrészt az előző kötetek, a *Levél a szabadságról* és a *Menekülő Múzsá* verseiből való válogatás, *A régi esték után* című vershez (amelyet Kassákné haláláról írt) társít hozzá egy második részt, amely saját családjának elvesztett tagjairól szól, illetve még három verset csatol ehhez a ciklushoz, amelynek záróverse *A Béke-téri Krisztus*. Ennek a ciklusnak valószínűleg az a gyűjtőszempontja, hogy olyan verseket tartalmaz, amelyek még felesége, Eti életében keletkeztek, illetve arra az időszakra utalnak.

A második ciklus, *A boa etetése* címe alatt az 1940–1944 jelölés áll, ezek nagyrészt a nyilas hatalomátvétel és a bujkálás előtti időből származó versek, a harmadik ciklus pedig, a *Márciustól márciusig* című az önéletrajzi regényében „Zeitgedicht”-nek, alkalmi verseknek⁴³ nevezett versekből áll. Az utolsó ciklus a *Kérdező idő* címet viseli, ezek a felszabadulás után keletkezett versek.

A boa etetése című ciklusban felbukkannak horatiusi hatások. Az egyik, nagyon érdekes formai játék az, hogy Vas István *epodosokat* ír, de nem teljesen olyan versformájúakat, amilyenek szerepelnek a horatiusi corpusban, hanem saját maga alkotja meg a formát, két ilyen vers is van (ráadásul nemcsak az kapcsolja őket össze, hogy a ciklusban egymás mellett állnak, hanem az is,

⁴¹ VAS István, „Feloldozás (I)”, *Holmi* 4, 4. sz. (1992): 486.

⁴² VAS István, *Kettős örvény* (Budapest: Franklin-Társulat, é.n. [1947])

⁴³ „Nem, ezeket a verseimet senki sem fogja látni, velem együtt pusztulnak el. Akkor hát miért örültem nekik? Mert volt mivel fölülkerekednem a félelmemen. Ez a tudat öröme volt. De mélyebbről is fölbuzgott az öröm. Fölbuzgott, mint egy forrás – és csakugyan egy elfalazott, bővizű forrás szabadult ki, és tört föl bennem ezekkel a versekkel. Valamilyen közvetlenebb, természetesebb módszer. Gondoltam, hogy a fajsúlyuk valószínűleg kisebb, mint a régebbi, nehezebben kitermelt verseimé. Ezeket nem kellett érlelni, ellenkezőleg, azon hevenyében le kellett csapni a könnyedén fölbukkanó sorokra, vagy igen, *ötletekre*, hiszen olykor egy-egy ötletből születtek, mint például az *Ancien régime*. El is gondolkodtam rajta, minek nevezem őket. Alkalmi verseknek? Azt sem kellene szégyellnem, elvégre Goethe, ha jól emlékszem, valahol úgy nyilatkozott, hogy az ő legtöbb verse *alkalmi* vers. Leginkább talán a *Zeitgedicht* elnevezés illet rájuk, ezt a fogalmat gyakran emlegették a Hitlerét megelőző weimari korszakban – meg is vetettem érte, bár Heine politikai verseire is alkalmazták.” (VAS István, *Azután* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990), II.: 122–123.)

hogy az első vers záróképe indítja a másodikat), az egyik, az *Október* című hexametereket és fél pentametereket váltakoztat, a másik, a *Vérszinű most a világ...* című hexametereket és négyes anapesztikus sorokat, mindkettő rímel is, keresztřímesen. Mindkét versre jellemző az a szerkesztési mód, hogy két jelentéssíkkal játszik, az egyik a (többé-kevésbé idilli) táj, a másik pedig valami elvont: az *Október* címűben ez az elvontabb sík a jelen szerelem és a pusztulás elszakíthatatlan kapcsolata, a *Vérszinű most a világ...* című pedig a világpusztulást túlélni akarást csatolja vissza a volt, ma már halott szerelem örökévaló emlékéhez.⁴⁴

Ott a távoli partokon is csak róla mesélnék:
Ki volt, hogyan élt, s hogy a semmibe fúlt.
Azt akarom, hogy majd ha nem élek, örökre megértsék,
Hogy felragyogott s beborult. Beborult.

Annál is inkább érezhető, hogy a horatiusi hangnem sejlik fel ezeknek a verseknek a háttérében, mert a ciklusban néhány oldallal később következik a *Tizenöt év* című vers,⁴⁵ amely alkaioszi strófában íródott, Horatius leggyakrabban használt mértékében, és nyelvi, valamint képi világában láthatólag arra játszik rá, hogy a kissé emelkedett hagyományú alkaioszi strófát ütközteti az általa sokszor említett és megénekelt „hivatalnoki lét”-tel. A vers szerkesztése is az ódai indítás egy hagyományos toposzát alkalmazza, az idő múlására való utalást:

Igen, barátom, tizenöt éve már
A hivatalok járma alatt nyögök,
Napjaim csak úgy menetelnek
Szürke köpenyben üres halálba.

Az első szakasz még eléggé szabadon kezeli a formát, viszont második sorában az élőnyelvi indításra ráüt az erős Berzsenyi-utalás („forgó viszontság járma alatt nyögünk” – *A magyarokhoz*). A „szürke köpeny” kifejezés már feldobja a következő szakaszok naturalisztikusan erős leírását a húsfeldolgozó-üzemről:

Földön fagyasztott kis kacsa-, pulyka- és
Nagy birkahullák nyersvörös és fehér
Kibelezett rendjei várnak,
S fortyog a lé s véreznek a kések.

A szöveg azután az emberi figurák és azok társadalmi viszonyai felé fordul, amit a szó szerint idézett beszédcafatok poentíroznak:

Hát hivatalnok, ez kategóriám?
Hátam mögött a kollega-gágogás.

⁴⁴ VAS, *Kettős örvény*, 89–90.

⁴⁵ VAS, *Kettős örvény*, 125–126.

Tudják, hogy nem akármifélek.
„Férjem után vagyok úriasszony.”

A verszárlat pedig költő és költészet szokásosan elképzelt világbeli elhelyezkedését szikráztatja össze a hétköznapi világ kisszerűségével, amely mögött felsejlik a jövő fenyegetése is.

S tollat fog: „Ámor” – írja, de fintorog,
A régi dallam csikorog, érdesül.
Csak bámul és Ámor helyett a
Fátumot érzi hülő szívében.

A *Kérdező idő* című ciklus első verse eredetileg az *Utóhang* címet viselte, mivel Vas István a korábbi „Zeitgedichtek” lezárásának szánta,⁴⁶ csak később, az „*Összegyűjtött versei*”-ben jelent meg először *Kérdező idő* címmel.⁴⁷ Itt, ebben a versben jelenik meg az a rossz sejtelem, ami később bebizonyosodik, hogy a fasiszta diktatúra és életveszély ideje után most egy másik, új diktatúra és elnyomás következik:

A kábult költő hunyorogva néz szét:
jaj, mennyi régi szenvedés és mennyi új tabú!
És reszket és kitörni kész a részvét,
de meggyávul, gödrébe visszabú.
És érdesül az édesség s zokog a régi hang
s bent vergődik – odakint hogy fogadnák?
A vénülő és gyötröthúru lant
hiába próbálgatna már hozsannát.

A kora nyár kint új életet érlel,
bent forr az érett szesz, a régi ész –
hogy érje be a lelkes töredékkal,
akinek még a minden is kevés?
Mehet-e hát egy sorban veletek,
ki lépést tartani sohasem értett?
Ki fájni és kérdezni született,
zengje dalát a meglegedésnek?⁴⁸

Itt is Berzsenyin keresztül utal a szöveg Horatiusra, de ez az a vers, amelyben megszületik az az eddig bujkáló, csak előcsillanó azonosság, ami a háború után mind erősebb lesz Vas István „Horatius-identitás”-ában: megtalálni azt a módot, hangot, sajátos nyelvet és szerkesztést, amelynek segítségével mégis csak lehetséges szólni egy kialakuló és egyre szorongatóbb, majd később egy meggyökeresedett és szinte mindennapivá „szelídült” diktatúrában. Ez a mód pedig az összetettség, sokrétegűség, áthallásosság.

⁴⁶ VAS István, „Feloldozás (II)”, *Holmi* 4, 5. sz. (1992): 633.

⁴⁷ VAS István *Összegyűjtött versei* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963), 299–301.

⁴⁸ VAS, *Kettős örvény*, 183.

A *Kérdő idő* című ciklusnak (és az egész kötetnek is) utolsó előtti darabja a *Vides ut alta stet* című vers.⁴⁹ Sokan és sok helyen említették ezt a verset, még tantervi modul is készült hozzá,⁵⁰ ezért nem akarok nagyon részletesen foglalkozni vele, bár kétségkívül ez a szöveg utal leglátványosabban Horatiusra Vas István versei közül nemcsak címével, de motívumaival, szerkezetével is, ráépül a *Carm.* 1.9.-re, természetesen úgy, hogy bizonyos mértékben ellentétbe is fordítja a Horatius-verset. Az azonosságokat talán kevésbé érdemes kimutatni, nagyon is kézenfekvőek (táj, időjárás, ivás, jövő, fiatalság-öregség, szerelem). Az egyik érdekes különbség az, hogy Vas versében erőteljes konkrétsággal jelenik meg a háború mint közeli emlék, a gyász az elvesztettekért és a szorongás a jövőtől (behívó, robban-e bomba, pince, munkatábor) ellentétben a Thaliarchus-vers (legalább felszíni) idilljével; a másik a szöveg zárlatában jelentkezik: Horatiusnál az utolsó versszak a szerelmi játék motívumát idézi fel, és az elégikus hangnem csak a kísérő dallam mélyén, az előző versszakok képeiből (*fors dierum*⁵¹, *canities*⁵²) szivárog felszínre, meg a versszakkezdő, hangsúlyos „*nunc*”-ból⁵³, Vas Istvánnál viszont a zárókép: „kortyolnak egyet-egyet, / nézd, konyakos poharadból az árnyak.” nemcsak Radnóti és a halott barátok képét jeleníti meg,⁵⁴ hanem a szerelmet is visszavonhatatlanul múlt időbe helyezi „első szerelmeddel az utcán / már sose sétálsz...”. Az epikureista indítás Vasnál egyértelműen a sötét sejtelmek, sőt a sötét bizonyosság irányába mozdul a vers során.

Skizofrénia⁵⁵

Ez az a pont, ahol nem kerülhetjük el tovább, hogy egy kissé ránézzünk Vas István politikáról való gondolkodására. Egy 1971-es interjúban⁵⁶ így fogalmazott ezzel kapcsolatban:

„... én nem vagyok hajlandó az egyik igazság kedvéért lemondani a másikkól. Szocialista vagyok – azért nem mondom, hogy kommunista, mert az már párthoz, gyakorlati vonalhoz tartozást jelentene. Szocialista – ez így általánosabb. Valójában magamat belül mindig kommunistának tudom.”⁵⁷

⁴⁹ VAS, *Kettős örvény*, 209–210.

⁵⁰ *Szövegértés, szövegalkotás 10 – tanári útmutató 1* (Sulinova, 2007) (Sőt, a következő évben, 2008 tavaszán érettségi tétel is volt Berzsenyi Horác és Vas István *Vides ut alta stet* című versének összehasonlító elemzése.)

⁵¹ a napok véletlenje

⁵² őszülés, ősz haj

⁵³ most

⁵⁴ Utalva Radnóti *À la recherche...* című versére: „és beleisznak majd poharunkba...”

⁵⁵ VAS István, „Skizofrénia / Napló”, in VAS István, *A teremtett világ* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1956), 314.

⁵⁶ „A Vigilia beszélgetése Vas Istvánnal öt fejezetben, elő- és utószóval”, *Vigilia* 36, 3. sz. (1971): 180–187.

⁵⁷ „Patt, beszélgetés Hegyi Bélával – a Vigiliában”, in VAS, *Vonzások és választások*, 219.

Önéletrajzi regényében részletesen elbeszéli azt a folyamatot, ahogyan fiatalkorában rátalált a marxizmusra, erről itt most nem akarok beszélni. Azt szeretném inkább szemügyre venni, hogy a világháború után hogyan alakul Vas István baloldalisága, mert itt mutatkozik meg az az ellentmondás, ami a hatalomhoz való viszonyában, és így „horatianizmusában” is meghatározó.

Amint láttuk,⁵⁸ Vas István attól kezdve, hogy 19 évesen Bécsben a *Kommunista kiáltványt* olvassa és a marxizmus klasszikusait tanulmányozza, kommunistának tartotta magát. Ez a kommunizmus lényegében a társadalmi igazságtalanságról szól, első felesége, Nagy Etel proletár-gyermekkoráról, arról a vágyról és reményről, hogy valamiféle igazságosabb, humánusabb, értelmesebb világot kellene teremteni a mind szorítóbb, mind elviselhetetlenebb, mind reménytelenebb jelen berendezkedés helyett. Miután Eti agyda-ganában meghal, és Vas István megtapasztalja a munkaszolgálatot és a háború nyomorúságát, ez az óhaj egyre erősebb és sürgetőbb lesz, ugyanakkor a tiszta értelem számára egyre reménytelenebb. Vas István már 1945-ben világosan látja, hogy az, amit ő a kommunizmus lényegének tartott, nem valósulhat meg.

Szeretnék én is verset írni,
Amely mindenkit érdekel,
A fáradt népet arra bírni,
Hogy lelkesedve tűrje el,
Ha új lovagok nyergelik meg
Kiszolgált hátát – mondanám,
Amit a kor bölcsebb füleknek
Sűg újdonsült uborkafán.⁵⁹

A következő évek során egyre mélyül az az ellentmondás, amely az eszméi és a valóság között érzékelhető:

Február hét. Bennem nem a tudat –
Az élet az, amely kettéhasadt.
Mindennek rögtön ellentételét:
Két percet élek minden perc alatt.⁶⁰

Újra meg újra megfogalmazza, hogy mindazt, amit ifjúkorában a számára legfontosabb és azóta meghalt emberekkel (pl. Etivel és Radnótival) gondoltak, hogyan csúfolja meg a „megvalósulás” („Ha élnél, e teljesedésből / átka-rolva kimentenélek” [*Eszmék és tánclemezek*, 1951]⁶¹), de ezek a versek természetesen még sokáig nem jelenhettek meg. A legerőteljesebb közülük a *Rap-*

⁵⁸ A tanulmány első részében.

⁵⁹ VAS István, „Szeretnék én is”, in VAS István: *Mit akar ez az egy ember?: Vas István összegyűjtött versei* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970), I.: 271, a könyv tartalomjegyzéke azt tünteti fel, hogy a vers 1945-ben keletkezett.

⁶⁰ VAS, „Skizofrénia / Napló” A könyvbeli jelzés szerint 1950-ben keletkezett.

⁶¹ VAS István: *Mit akar ez az egy ember?*, II.: 54.

szódia a húségről, amelyik először 1962-ben jelent meg az *Új Írásban*⁶² (1953-as évszámmal, de az 1970-es *Mit akar ez az egy ember?* című kötetben 1952-es évszám van feltüntetve). (Érdekes és jellemző, hogy milyen bizonytalanok a filológiai adatai ezeknek a verseknek: az *Új Írásban* a vershez a következő lábjegyzet tartozik: „A költemény első része 1957-ben megjelent az *Élet és Irodalomban*.” Ez az utalás azonban nem igaz, valójában az *Élet és Irodalom* 1960. ápr. 6.-i számában⁶³ jelent meg a szöveg „*Radnóti naplóját olvasva [részlet]*” címmel.)

Ha azt, amit akartunk, valaha megtagadom...
De akartad-e, amit akartunk, meredek utadon?
Az evangéliumi, utolsó ösvenyen?
Ha szememmel követném, belekáprázik eszem.
Terád a kínhalál várt, a végső tisztaság.
Én szöktem, menekültem a szennyen, a törökön át.
Mennyi bújkalás, színlelés, mennyi csel és csalás!
Aztán az a világvég, az a szabadulás!
Később a kénköves mocsár, dögvésszel vert öböl!
A hagymáz, mely mindennél alattomosabban öl!
És az, amit akartunk, így-úgy valóra vált,
A szándékot a teljesedés szégyennel itatta át,
S ez a szégyen, az elkárhozás már vérünkben kering,
Ki-ki másképpen süllyed el, öntörvénye szerint,
Mert visszajára fordul itt a védekező akarat,
Itt még a rettegéshez is a cinkos bűn ragad,
Nyálkájával bevonja a tiszta eszméletet –
Ehhez kell húnek lennem, hogy hozzátok hű legyek?⁶⁴

Ebben látom a párhuzamot Vas István és Horatius között: mindkettőjüknek volt valamiféle eszméjük a szabadságról, az emberhez méltó életről, átérték a világuk pusztulását, és amikor ennek a szörnyűségnek vége lett, megszületett egy új világ, amit valamilyen szempontból helyeseltek, elfogadtak, más szempontból viszont ez az új világ nagyon nem az volt, amit szerettek volna, sőt egyre inkább azt kellett érezniük, hogy ami felé az életük, a világuk tart, az megint csak szörnyűség. Ebben az ellentmondó húségben, az elfogadás és lázadás, az életben maradás és a tiltakozás kettősségében találja meg Vas István a háború után Horatius bonyolult, ellentmondásos, sokfelé nyílálló beszédmódját.

Római pillanat

A *Római pillanat* című kötet 1948-ban jelent meg.⁶⁵ A kötet nemcsak a *Római pillanat* című ciklust tartalmazza, hanem Vas István versfordításaiából is egy

⁶² *Új Írás* 2, 6. sz. (1962): 565–567.

⁶³ *Élet és Irodalom* 4, 15. sz. (1960): 5.

⁶⁴ VAS István, „Rapszódia a húségről”, in VAS, *Mit akar ez az egy ember?*, II.: 82–86.

⁶⁵ VAS István, *Római pillanat* (Budapest: Révai, 1948)

bő válogatást, köztük latin költőkkel, nem utolsó sorban Horatiusszal, akinek a *carmen*jei közül az 1.37.-et (Kleopátra-óda) és a 4.12.-t fordította le. (Az utóbbi megjelent a kétnyelvű Horatiusban is, az előbbi viszont – úgy tűnik – feledésbe merült, pedig nemcsak hűséges, de szép, magyarul is jelentős verssé nőni tudó fordítás.)

A kötetben megjelent versek 1947 szeptember-októberében keletkeztek, amikor Vas István egy (Sótér István segítségével kapott) kultuszminisztériumi ösztöndíjjal elutazhatott három hétre Itáliába.⁶⁶ Eredetileg azzal a szándékkal indult, hogy Constantinus koráról, Bizáncról fog színdarabot írni, de ebből nem lett semmi.

... amikor az üldözött illegális kommunista pártból lényegében uralkodó párt lett, és a vele működő barátaimból, azokból a fiúkból és lányokból, akiket én láttam, mint velem egykorú kisfiúkat és kislányokat, akiket vagy elkapott a rendőrség vagy nem kapott el, vagy megverték vagy nem vertek meg, vagy vallattak vagy nem vallattak, vagy becsuktak vagy sem – ezeknek a legtöbbszörből, aki alkalmas volt rá, ezért vagy azért, magas rangú funkcionárius, egyetemi tanár lett. Mindenképpen egyik pillanatról a másikra az ország vezető-hangadó rétegéhez tartoztak. Ezt nem kell neked elmagyaráznom, talán másnak sem, mert azért ezt mindenki tudja, bár csak az tudja igazán, aki ezt megélte személyekben: ugyanazokat a személyeket, akiket ismert mint bujkáló-bujdosó, életüket nehezen fenntartó, iskolából kidobott embereket, hirtelen mint az ország vezető – és hogy is mondjam csak? – irányt szabó rétegének tagjait látja viszont. Ez nekem óriási színjáték volt. Amit magam körül láttam 45-46-ban, tehát úgy 2-3 éven át, az valahogy fölidézte bennem a Constantinus korát...⁶⁷

Kereste a bizánci, késő ókori emlékeket, de valamiképpen az egész utazásnak az átmenet, az idő-érzés válik a lényegévé, a szörnyűségeket túlélte embernek az újra, de kiszámíthatatlanra való várakozása, valami baljós-előérzetű gyönyörködés. Szimbolikus élmény ez Vas Istvánnak, többféle szempontból is az. „Nekem Olaszország elsősorban a tenger. A világ tengere, a kultúra tengere, a nyitott szemhatár.”⁶⁸ A szabadság pillanata ez, súlyosbítva azzal az előérzettel, hogy sokáig nem lesz ilyen, hogy valamilyen értelemben utolsó pillanat ez. Másrészt annak is jelképe Róma, hogy hogyan lesz a nagyságból zsarnokság:

Karthágó és Kleopátra s utánuk kifosztva, leverten
Az egész Kelet
Ideöntötte mesés kincsét. És láttam a keskeny,
Augustusi diadalívét.

Tágabb a Severusé, s ide látszik tagbaszakadtan
Egy óriási ív, a Konstantiné,

⁶⁶ VAS István, „Római pillanatok: Kabdebó Lóránt interjúja”, in *Jelenkor* 30, 7–8. sz. (1987): 627–636.

⁶⁷ VAS, „Római pillanatok...”, 629.

⁶⁸ VAS, „Római pillanatok...”, 627.

Barbár díszeivel. És Róma hódítva, lassan
Romlott keletivé.

Augustus hiába akarta kemény szándékkal a végzet
Lendületét megállítani:
Legyőzik mindig az akaratot meg a bölcsességet
A történelem szabályai.

Áll még a dombon majdhogynem épen a Livia háza,
S Augustus mértékére vall,
De Tiberius palotáját egyiptomivá csigázta
Zsarnok arányaival.⁶⁹

Augustus kettős szerepben ábrázolódik: ő a tetőpont és ő a romlás kezdőpontja. Érdekes a vers formája is: mintha a horatiusi *epodosok*at utánozná, persze meglehetősen szabálytalansággal: a páratlan sorok hosszabbak, a párosak rövidebbek, általában anapestikus dallammal futamított jambusok.

A *Római rablás* című vers az idő-tudatot az identitásképzéssel kapcsolja össze.

Nyugatot, keletet, elevent, holtat
Durván vagy szeliden kiraboltak
A latinok.
Piramisok
És obeliszkek
Költöztek, szöktek
A Földközi-tengeren át.
Idementette kincse javát
Nyíltan vagy titkon
Hellász, Egyiptom.

...

Barátaim,
Nekünk is mi marad más?
Felel a rím:
Csak ez a római rablás.
Mint a régi és régebbi rómaiak,
Raboljunk mi is, maiak.
Tiszta a munka
Javukra, javunkra.
Nyitva Európa sírja,
Az marja, aki bírja.
Az élőké lesz a haszna,
Bitang, aki elmulasztja.
Előtted
A példa:
A prédalóból préda.
Hát tedd, ahogy tanultad,

⁶⁹ VAS István, „Ez volt a mocsár... / Forum Romanum”, in VAS, *Római pillanat*, 29–30.

És rabold ki a multat
A jövőnek.⁷⁰

Izgalmasan sokféle húzó „A prédálóból préda.” sor: nemcsak a Bibliára utal (Jeremiás 30. 16. „és a te fosztogatóidat kifosztottakká, és minden te zsákmánylóidat zsákmánynyá teszem.” [Károli Gáspár fordítása]), hanem Marx *A tőke* első kötetének utolsó előtti fejezetére is („A kisajátítókat kisajátítják.”⁷¹ – „Die Expropriateurs werden expropriert.”⁷²) Közvetlenebbül is megírta ezt a számára fontos összecsengést Vas István az 1948-ban keletkezett, de csak 1989-ben, a Holmi című folyóiratban megjelent, *Az eretnek vallomása* című versében:

Tizenöt év előtt egy templomba vetődtem,
Jajgattak elfelejtett dallamok.
Egy imakönyvben zsoltár állt előttem:
„Zsákmánnyá lesznek zsákmányolód,
Prédává lesznek prédálóid.”
És agyam visszahallgatott,
És felvillant sejtlapjain,
Amit Marx, Engels és Lenin
S a szeminárium karmolva, vájva beleírt:
„Die Expropriateure werden expropriert.”
A kisajátítók majd kisajátítatnak.⁷³

Az intertextualitásnak ez a sokrétegű, sokértelmű, sokféle nyilálló felhasználása is nagyon emlékeztet arra, ahogyan Horatius utal időnként az aioli költői hagyományra.

Római rablás a címe az 1962-ben megjelenő kötetnek is, amely az 1961-es újabb itáliai utazás során keletkezett versekkel kibővítve és Szántó Piroska rajzaival illusztrálva tartalmazza a *Római pillanat* anyagát is.⁷⁴ (Vas ekkor a nemzetközi PEN Club kongresszusán vett részt, és Szántó Piroskával együtt hat hetet töltöttek Olaszországban.)⁷⁵

Ez a kötet látszólag egy egészen másféle költői formával kísérletezik, a makámával. A makáma eredetileg egy középkori arab irodalmi műfaj és forma, amely általában valamilyen anekdotikus történetet ad elő, többnyire vallási-filozófiai gondolatokkal kapcsolatban, rimes és ritmikus prózában. A Vas István számára rendkívül fontos költő-előd, Arany János próbálkozott magyarul először ezzel a formával. Ennek a kötetnek a versei mintha kiemelt súlyozottabbak, optimistábbak kezdenének lenni a *Római pillanat* ver-

⁷⁰ VAS István, „Római rablás”, in VAS, *Római pillanat*, 36–38.

⁷¹ Karl MARX, *A tőke* (Budapest: Szikra, 1955), 705.

⁷² Karl Marx: *Das Kapital*, Band I. http://www.mlwerke.de/me/me23/me23_741.htm#Kap_24_7 (Hozzáférés: 2020. okt. 3.)

⁷³ *Holmi* 1, 1. sz. (1989): 8–9.

⁷⁴ VAS István, *Római rablás* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1962)

⁷⁵ VAS, „Római pillanatok...”, 636.

seinél. Ennek a hangulatváltozásnak több okát is említi Vas István egy interjúban:

Ennek több összetevője volt. 1961. Ez az az év, amikor kijöttek a börtönből barátaim. Úgy nézett ki, hogy lehet mégiscsak élni, kell és lehet. ... Tegyük hozzá, hogy ennek az optimizmusnak a fő forrása azért az, hogy Piroskával voltam lent, együtt töltöttük az időt és gyönyörű volt. És volt egy formai oka is. Akkor kezdtem, ez izgatott, egy újfajta versformát – mondjuk: a makámát. Arab eredetű ritmikus próza. Ez nem bírja azt a drámai ütköztetést, gondolkozást, konfliktust, mint ami a *Római pillanat* verseiben található.⁷⁶

És ahogy az interjúban a beszélgetőpartner, Kabdebó Lóránt megjegyzi, ez csakugyan újrakezdés és folytatás is lesz Vas István költészetében. Itt jelenik meg az a sajátos, a Horatius-carmenekben olyan sokszor jelenlévő gondolatvilággal érintkező látásmód és hangnem, amelyben éppen a mulandósággal való szembenézésből lobban fel az örökkévalóság gyöngéd bizonyossága:

Nem menekülhetsz sehova,
De nézd csak a fényt odakint s idebent
Az elsötétítés előtt:
Nem vehető el, ami igazán a mienk.
Te Minden Élet Asszonya,
Gerjeszd a szenelőt.⁷⁷

És a hatvanas évektől kezdve ez lesz az egyik alaphangja Vas István költészetének, valami irracionális örökkévalóság-érzés, amely a versek szerkezetében úgy mutatkozik meg, hogy a vers kiindulási pontja többnyire valami olyan elem, ami a halandóságra, a tárgyi és az emberi lét mulandóságára utal, de ebből az elégikus kezdetből a hétköznapiságot megfoghatatlan életragyogással átsugárzó gyönyörűség szárnyal fel, amely azzal a végső tanulással zárja a szövegeket, hogy éppen ez a tudat, hogy meg fogunk halni, tesz bennünket személyiségünkben is örökkévalóvá. (A legjellemzőbb példa erre a versszerkesztésre talán a *Rapszódia egy őszi kertben*⁷⁸ című verse.)

Ez az, amit Vas István „horatianizmusának” neveztem, az a horatiusi szerkezet, amivel találkozhatunk a *Carm.* 3.3.-ban, a 3.5.-ben, a 3.6.-ban: szöveg úgy épül fel, hogy a vers vége szembe megy a szöveggel, a verszárlat visszamenőleg átértelmezi az egész vers hangnemét.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Vas István, „Eső és tramontána”, in Vas, *Római rablás*, 81–82.

⁷⁸ Vas, *Összegyűjtött versei*, 688.

HOLLAJ KRISZTINA: VENUS REGINA ALBA, vegyes technika, kerámia, műrőzsa, 70×50cm, 2024

BOKA LÁSZLÓ

Nyelvi fantázia és világok találkozása*

A FORDÍTÓ JÉKELY ZOLTÁN

A magyar irodalomtörténet egyik sajátos hagyománya, hogy a 20. század második felében költő-műfordítóink sorra tették le a hazai olvasók képletesszerű asztalára összefoglaló fordításköteteiket. Nem egyszerűen egy komoly és nemes hagyományt folytattak, amit a századelős modernség első hulláma (főként Kosztolányi, Babits és Tóth Árpád révén) honosított meg, s amely révén külföldi költők értő és érzékeny tolmácsolását tudatos művészetté fejlesztették, s amit a *Nyugat* következő nemzedékei is folytattak a lap megszűnéséig, de még azt követően is, hanem az elkomoruló valóság miatt mindennek cenzurális, politikai tiltásból eredeztethető okai is voltak. 1948 után számos alkotó, akit a megszilárduló kommunista hatalom nem nézett jó szemmel, később az Aczél-féle „3T” kereteiben leginkább túrtként, a kulturális életből ha nem is számúzve, de annak a perifériáján, sokszor egy közgyűjteményben, könyvtárban, múzeumban meghúzva magát dolgozhatott, s a valós irodalmi szcénától távolabb, jellemzően gyermekirodalommal és/vagy fordítással foglalkozhatott. Tény persze, hogy a *Nyugat* úgynevezett harmadik nemzedékéhez sorolhatók s az ő kortársaik már a második világháború előtt is fordítottak, ugyanakkor Devecseri Gábor, Kálnoky László, Kardos László, Somlyó György, Vas István, Weöres Sándor s mások, életük delelőjét követően gyűjtötték egybe teljes életművet fordítóként, vagy legalábbis jókora életműrészletet épp ezen esztendőktől mutathattak fel. Családi kötelekeiből, apai örökségből és egyéni, változatos életútjából adódóan is hozzájuk sorolható a fordítással igen korán foglalkozni kezdő költő-fordító Jékely Zoltán, aki 1959-ben adhatta ki – a korban meglepőnek számító címmel, az Európa Könyvkiadó révén – összegyűjtött műfordításait. A *Keresztút*¹ valóban rendhagyó kötet, több szempontból is. Az alábbiakban elsődlegesen e könyv révén igyekszem Jékely fordítói munkásságához néhány fontosnak vélt adalékkal szolgálni.

Jékely életútjából nagyjából jól ismert, hogy Nagyenyeden és Kolozsvárott kezdte iskolai tanulmányait, 1929-ben édesapjával és annak családjával

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás *A fordító mint kultúra- és irodalomközvetítő* című konferenciasorozat 2. eseményén hangzott el Kémeren, Erdélyben.

¹ JÉKELY Zoltán, *Keresztút* (Budapest: Európa, 1959), 315.

Budapestre költöztek, ahol leérettségizett, majd az Eötvös-Collegium hallgatójaként magyar–francia–művészettörténet szakon folytatta tanulmányait, akárcsak a nagy példakép és atyai jóbarát, Kuncz Aladár. Az talán kevésbé köztudott, hogy 1935-ben bölcsészdoktor is lett, disszertációját Kuncz és az erdélyi Helikon témakörben Horváth Jánosnál írta,² s közben az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában helyezkedett el, ahol élénk bölcseleői, olvasói, tájékozási igényét minden téren kiélhette. Verseivel korán sikereket aratott, melyek az *Erdélyi Helikon* után a *Nyugat*-ban és a *Válaszban* láttak napvilágot. 1936-ban adta közre első, erőteljes debütökötetét. Az *Éjszakák* lapjain egy teljesen érett, költői műhelyét és erudícióját tekintve is alaposan felvértezett, jól tájékozott 23 éves fiatal lépett színre, aki viszont sejtelmes, a kötet-címnek megfelelően borongós, egyedi hangon szólalt meg. E kötet kapcsán a Jékelyvel egy évben született pályatárs, Weöres Sándor azt írta, hogy a Jékely-vers az idegeknek szól. Esetében azt, hogy egy vers szép-e, hat-e, azt „nem az ész állapítja meg, hanem az idegrendszer – a hátgerinc, a szépség egyetlen hiteles fokmérője.”³ Fontos lesz mindez majd a fordításai kapcsán is. Ugyanígy témaválasztásai okán kiemelhetők Halász Gábor sorai is, aki még ezen első kötet után jegyezte le:

[A] varázslás, az új költői eszmény, az ő természetének felel meg legjobban. Első kötetében, mint egy furcsa ábrákkal telerajzolt régi máguskönyvben, kurrogó macskák ténferegnek, elhagyott kutyák vonítanak, sápadtan süt a hold, zörgő csontokkal indulnak sétára a halottak, a csillagok titkokat őriznek, a lélek halálvágytól terhes, mindig ősz van és tél és éjszaka, még a nyulak is idegbajosak, még a mókusok is véznák, a szerelem csontvázak ölelkezése és az irodalmi utalások is álomvilágot idéznek [...]⁴

Jékely sokszínű verselő, több hangszeren egyszerre is remekül játszó alkotó lett, akit én elsődlegesen a merengő költő sajátos archetípusának tekintek a magyar lírában, miközben költői nyelvében a hangulatoknak és a zenei hatásoknak is igen kiemelt szerep jutott, ami szintén nem elhanyagolható lesz majd a fordításait tekintve. Metafizikus tűnődéseiben ötvözte a lírai vallomást és a közvetlen reflexió szíven ütő, kinyilatkoztatásszerű hangjait. Máskor a romantikus emlékezés szerepét költészetében fokozatosan felváltotta a látomás, ugyanakkor a belső monológ és a külső leírás arányos ötvözésébe a már-már nyers, testiséget és tárgyiaságot mint teremtett, evilági teljességhez tartozó naturalisztikus elemeket is beleszótta. Ugyanígy hangsúlyosan az elmúlást is magát. Reználtra hangolt tónusát s mégis sorai felzaklató jellegét már kortársai,

² JÉKELY Zoltán, *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár*. Kézirat, OSZK Kézirattár, Jékely-fond, [1933–1934].

³ WEÖRES Sándor, „Éjszakák. Jékely Zoltán versei – A Mikes Kelemen Akadémia kiadása”, *Nyugat* 30, 3. sz. (1937): 228–229.

⁴ HALÁSZ Gábor, „A líra ellenforradalma”, *Nyugat* 30, 4. sz. (1937): 293–298.

így Szerb Antal is szóvá tették: „Különös összeállítású lélek, már az érzékszervei is úgy alakultak, hogy költő legyen belőle. Húsz-egynéhány éves, és máris csupa emlék, csupa múlni nem akaró, régi borongás, csupa továbbélő gyermekkori félelem” – írta a *Tizenkét fiatal költő* bemutató soraiban.⁵

Észak-Erdély visszacsatolása után hazaköltözött Kolozsvárra, az ottani Egyetemi Könyvtárban kezdett dolgozni, emellett részt vett a *Termés* című negyedéves folyóirat szerkesztésében. Kolozsvárott jelent meg több fontos kötete, magánélete is új szakaszba lépett. Az 1944. őszi újabb politikai fordulat után egy ideig a helyi *Világosság* című napilap irodalmi rovatának vezetője lett, majd 1946-ban úgy döntött, családjával, gyermekeivel visszatér Budapestre, idősebb szüleit is segítendő. Nehéz évek következtek: ugyan ismét az OSZK munkatársaként dolgozhatott, de 1948-ban betiltották és bezúrták az *Álom* című kötetét, kizárták az Írószövetségből. Hallgatásra kényszerült, naplót – félve a házkutatásoktól és az elkobzástól – különböző szépirodalmi regények borítójában álcázva rejtegette. Csak 1956-ban térhetett vissza részlegesen az irodalmi életbe *A csodálatos utazás* című mesefeldolgozással, ezt követően állították vissza írószövetségi tagságát is. Ha a háború előtti s utáni helyzetét, lírája két kor küszöbén formálódó jellegzetességeit vizsgáljuk, hamar kiderül, hogy Jékely verseiben a „nyugatos” modernség, illetve az erdélyi magyar költészet hagyományait egyaránt követte, ötvözte. A francia szimbolistákhoz éppúgy vonzódott, mint az antik itáliaiakhoz, mediterrán életigenlése jól megfér sajátos mélabújával, erdélyi tájaktól, személyes emlékektől ihletett verseiben nem egy ízben 17–18. századi protestáns prédikátorok és emlékiratírók stílusában szólalt meg, de ekkor is, minden porcikájában a magyar szellemi örökség nyugati „bekötöttségét” hangsúlyozta, miközben minden más, egzotikusnak mondható (ázsiai, dél-amerikai) világok irányába is nyitott maradt. Mindezt természetesen 1948 után csak az említett erőteljes szellemi korlátok között tehette, olvasóként viszonylag szabadon, alkotóként azonban a túrt kategóriáiban és keretrendszerében.

Fentebbiekből legalább két dolgot szükséges a fordításai kapcsán is hangsúlyoznunk: erudícióját és sajátos erdélyi nyelvezetét, örökségét. Jékely dictionájának lélektani hitelét viszonylag ritka, sőt egyedi (de sohasem különcködő) erdélyi tájszavai biztosítják tudniillik. Kifejező szókapcsolatai, képzetindító szóösszetételei hangsúlyozásán túl a jobb irodalomtörténeti összefoglalások kiemelték, hogy az erős valóságérzése ellenére „alapjában irreális látásmódra” hajlott, s hogy „eleve kozmikus szemléletét az ötvenes évek merev irodalompolitikája csak erősítette benne.”⁶ Jékely persze már ezt megelőzően is úgy lett nemzedékének egyik kiváló lírikusa, hogy nyelvi tartalékai szinte

⁵ SZERB Antal, „Korunk – Tizenkét fiatal költő”, *Válasz* 2, 7–8. sz. (1935): 477–480.

⁶ Vö. A Jékely Zoltánról, illetve a „harmadik nemzedék” választójáról írottakat. *A magyar irodalom története VI. Főszerk. SÖTÉR István, szerk. SZABOLCSI Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 559–562, itt: 562.

kimeríthetetleneknek tűntek: a nagy olvasottsággal bíró költőnek anyanyelve leginkább az erdélyi népnyelv maradt. Talán azért is fordíthatta ihletetten a környező irodalmak népköltészeti remekeit, például a román balladakincs legszebb darabjait éppúgy, mint a bájos francia dalokat, melyeket félig-meddig szintén az enyedi, kolozsvári, budapesti „szülői házakból” (az édesapa Áprily franciás műveltsége hatására) hozott magával. De avatott tolmácsolója lett a színes, oldott, máskor túlon túl mélabús romantikus költészetnek is, már lelki karakterek miatt is, Schiller, Laforgue, Nerval verseinek éppúgy, mint a régebbi francia költészet legszebb darabjainak.

Mielőtt a konkrét versválogatás erényeire s esetleges gyengéire, Jékely fordítói arzenáljának számbavételére térnénk át, érdemes történetiségében is láttatni az ő 1940-es és 1950-es évekbeli fordítói teljesítményét abban a sajátosan magyar történeti konstrukcióban, amely ekkorra a fordítást (főként a lírát) nem egyszerűen idegen szövegek értelmileg hű és pontos visszaadásaként, hanem rangos hazai művészetként határozta meg és értékelte. Olyan sajátos művészeti ágként, amelyet legjobb költőink – ahogyan azt Rába György *A szép hűtlenek. (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)* című monográfiájában is kiemelte⁷ – műveltek és vittek tökélyre. Rába sokat idézett megállapítása elsődlegesen a 20. század első három évtizedére vonatkozott. A bevezetőmben felsorolt Jékely-kortársak jellemzően későbbi fordításköteteinek összefoglaló jellege így több irányban is kitágítja a komparatív vizsgálatok lehetőségeit. Hogyan viszonyultak ezek a fordító-életművek a „nagy” Nyugat-triász ismert gyűjteményeihez? Mennyire volt szubjektív az alkotási módjuk és mennyire más, egyedi a technikájuk? „Szép hűtlenek”-e ők maguk is még, ahogyan azt Kardos László elődeikről, mint többnyire követett mesterekről állította? Fontos mindez már csak amiatt is, mert Kosztolányi *Modern költője* (1913), Babits *Pávatollakja* (1920), Tóth *Örök virágokja* (1923), de még Szabó Lőrinc *Örök barátaink* (1941, majd 1948) című kötetei is, mondhatni, nagy kanállal meríthettek a világirodalom legjavából. A világirodalom nagy feltérképezése részben még Radnótinak is megadatott (*Orpheus nyomában*, 1943),⁸ az utánuk jövők viszont már leginkább csak egy-egy szeletét világíthatták meg, dolgozhatták fel az európai nagyságoknak s más klasszikusoknak. Az ezt követően fordításkötetet megjelentető (így Somlyó György, Vas István, Weöres, Devecseri, Kálnoky stb.) számára az összefoglaló igény mellett az árnyalások ideje jött el. Radnóti Miklós még bőséggel válogathatott, sőt, kötete bevezetőjében azt írta: az egyes nemzedékek abban is különböznek egymástól, hogy „a hagyományból mást és mást választanak

⁷ RÁBA György, *A szép hűtlenek. (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969)

⁸ Lásd erről BOKA László, „Orpheusz nyomában. Radnóti, a fordító költő” in BOKA László, *Peremek és középpontok* (Budapest: Balassi, 2018)

ki és vállalnak”.⁹ Az évszázad közepére már mondhatni megszűnt a dúskálás ideje. Eleve sokkal kevesebb nagy, szűzi terület maradt, s természetesen társadalmi-politikai együttthatók sem kedveztek a tetszés szerinti válogatásoknak. Nem volt kevés fordítani való természetesen, de a helyzet önmagában elégségesnek tűnt ahhoz, hogy „fordított és fordító költők” pusztá ízlésrokonosságainak az esélyeit csökkentve némiképp háttérbe szorítsa azon vállalkozásokat, melyek korábban szubjektivitásból és/vagy hangulati, alkati adottságtól vezérelve választottak tolmácsolandó műveket. Jellemzően nem is egész területeket vagy komplett életműveket, csupán egyes szeleteket bizonyos korokból, miközben bevallottan egy-egy idegen verset átültetve saját költői személyiségüket és eszköztárukat kívánták gazdagítani, rokonítani vagy éppen legitimálni azt, s munkásságukat így is karakteresebbé tenni. Egyik egyetemi előadásomban erre az *aranylás*, illetve az *árnyalás* szójátékát alkalmaztam. Ahogyan a korábbi évtizedek jó értelemben vett dúskálási, aranylái után/helyett Rónay György ezen években már tudatosan dolgozott a francia reneszánsz egy koherens képének megrajzolásán, vagy ahogyan Vas István az angol barokk lírát igyekezett rétegzetten, de lehetőleg teljességgel bemutatni a magyar olvasóknak. Az egyik korszakban még a csipegetés, az egyéni ízlés és a szubjektivitás is bőséggel helyet kaphatott, a másokban már inkább az átfogóbb, körültekintőbb feltárás és a forráskultúrában is kölcsönösségek, behatások, pontos intertextusok felgöngyölítése vált hangsúlyossá, miközben már célirányosan a könyvpiaci, kiadói rendszerező szempont is komoly súllyal esett a latba. Az 1948-as politikai/történelmi változásokkal párhuzamosan vagy még az éppen azt megelőző években tehát a magyar fordítástörténetben nem csupán ideológiai, hanem gyakorlatias és piaci szempontok is meghatározóvá váltak, amikor ráadásul egyfajta visszatérés is megmutatkozott az alkalmazkodóbb, tartózkodóbb, ám egyben hűségesebb fordítói munkákhoz. „Műfordítói gyakorlatunk nagyot fordult a realizmus irányába” – írta egykoron Lengyel Balázs,¹⁰ főként a lírafordításokra gondolva, épp Jékely kötetét mérlegelve. „A forma pontos megtartása, a hangulathoz való hívebb ragaszkodás, a »megajándékozástól« vagy költői kikerekítéstől való tartózkodás” jellemezte az ő szavaival azt az időszakot, amiben az általam kiválasztott fordításkötet megjelenhetett. Egyfajta ciklikusnak is mondható visszafordulás volt tehát megfigyelhető már a negyvenes években is, a szintetizáló modernség diskurzusrendje értelmében, amit az ötvenes évek sztálinista elvárásrendje tovább tolt az objektivitás és a realizmus irányába.

Mindezek dacára vagy éppen ezek miatt is, Jékely nem a mesterség mondhatni legprecízebb fordítói szaktudásával felvértezettek, a feladatot megol-

⁹ RADNÓTI Miklós, *Orpheus nyomában* (Budapest: Pharos, 1943)

¹⁰ LENGYEL Balázs, „Keresztút. Jékely Zoltán válogatott műfordításai”, *Élet és Irodalom* 3, 28. sz. (1959): 8.

dani kívánók, a techné csínját-bínját „korszerűen” elsajátított fordítók kategóriájába tartozik, s nem is az egyes életműveket azok teljességében tolmácsolni kívánók közé sorolható. Fordításai esetében (például a Schiller-versek vagy a 17. századi franciák), inkább egy korábbi eszményhez való ragaszkodásról beszélhetünk, amelyben az említett összeérések, találkozások, szinkron verseszmények és habitusbeli láthatatlan kapcsok kiemelten is fontosak maradnak, ahol „a költő és a fordító belső rokonsága minden alázaton, rutinton, objektíváló technikán is átsugárzik”. „Vajon nem a gyönyörű *Kalotaszegi elégia* vagy még a *Csillagtoronyban* hangulata párázik itt fel az olvasóban?” – kérdezte egy Robert Sabatier francia költő Jékely-féle tolmácsolását olvasva Lengyel Balázs.¹¹ A válasz hangsúlyosan igen, hiszen a fordító költő és a fordított költő bonyolult viszonyrendszerében, saját verstechnika és hang, értékrendbeli és attitűdbeli azonosságok, illetve alkalmazott, kihívást jelentő verselés és pontos metrum vagy zeneiség tolmácsolása nem egyszerűen a „találkozás”, az ízlésegyezés és a techné bonyolult kérdésköréit hozza játékba, hanem egy sor más problémát is. Ilyen a vállalt közvetítés, a szövegtranszfer maga és az „átjárás”-ban a tudatos kreatív szabadság, amelyekre még visszatérek. Jékely ugyanis – akárcsak az őelőtte járó nagy versfordító nemzedékek – tisztában volt vele, hogy a versfordítás éppen ott kezdődik, „ahol a szótár, a grammatika, a nyelvi invenció mintegy föladja irányító szerepét, s szóhoz jut a válogatás és árnyalás, a stiláris ízeket és zenei effektusokat latoló nyelvi fantázia”. Vagyis ott, ahol a fordítónak „valami személyes pluszt, valami egyéni ízlést, szubjektív művészi erőt is érvényesítenie kell.”¹² Kosztolányival, Babitscsal ellentétben azonban némiképp már a Szabó Lőrinc-i utat folytatta, vagyis kevésbé „individualizált”, ám minden esetben az idegen vers fogalmi lényegét akarta megragadni, közvetíteni. Annak teljes világát, nem egyszerűen szavait, hangulatait.

Közelebről szemügyre véve, a *Keresztút* bő 300 oldalának legalább 5 olyan nagyobb területe van, amely jelentékenyebben tágitotta a kor magyar olvasóinak klasszikus világirodalmi ismereteit vagy a környező országok nyelvén született, kisebb hatókörű irodalmi alkotások körét. Az első a román költők (Eminescutól Alecsandrin át Bacoviáig, de Coșbuc és Blaga s mások is helyt kapnak itt), illetve már ezt megelőzően a román népköltészet tolmácsolása: ehhez Jékely sok szempontból autentikus szerzőnek számított. Erdélyi gyökereit, nyelvét, identitását – s persze egy európeér transzilván szellemséget – féltve őrzött hagyatékként vállalta. A másik fontos terület a francia népköltészet, ahol a fordítandó anyag maga is kettős feladatot rótt a fordító Jékelyre. Annak balladai képvilága, tömör, ugyanakkor sejtelmes nyelvezete és a dallamos, akár sanzonos sorai jól kiegészítik a súlyos, komor vagy akár

¹¹ Uo.

¹² Vö. KARDOS László, „A műfordítás kérdései”, in KARDOS László, *Közel és távol: Irodalmi tanulmányok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1966), 395.

a fenséges tematikákat. Emellett is, a játékos, szellemesen érzelmes, városias hang már e fejezetben is mutatja Jékely sokszínűségét, ami átvezet a következő részhez, a modern vagy modernebb franciák tolmácsolásához, középpontban Gérard de Nerval s Jules Laforgue lírájával. Jékely persze jócskán merít az olasz lírából is, Dante korától a 20. századi olasz alkotókig, az ív Petrarcatól Corazziniig vezet, majd jönnek kisebb fejezetben a spanyol költők és a „latinok”, időben visszalépve Publius Ovidius Naso vagy éppen Janus Pannonius életműveiig. Láthatóan nagy tehát a merítés, korszakokon, idősíkokon átívelően dolgozik a fordító, s nem csak kortársakat fordít, bár többnyire az ő nyelvükön szól, s így értelemszerűen egy 20. század közepi olvasatot kapunk: saját értelmezést, miközben a fordítás nem ritkán évszázadnyi távolságokat tüntet el. A kötet utolsó nagy egységében a németek és az angolok jönnek, többek között Schiller, Goethe és Heine, illetve Donne, Blake, Robert Burns vagy az amerikai Whitman is hangot kap, de ugyanitt pár orosz és egy albán szerző művei is megszólalnak magyarul, akkor is, ha esetükben természetesen párszor már újrafordításokkal is találkozhatunk, nem csak első ízben tett tolmácsolásokról van szó. Ez az utolsó, erőteljes blokk és az ezt megelőző francia jelenti leginkább azt a területet, ahol a fordító Jékely az említett szövegtranszfer és az átjárás alkotói szabadságában igazán megmutatkozik.

Ez az alkotói szabadság a sajátos költői műhelyben edzett versnyelvén is külön „jékelys regisztert” s abban öntörvényű kifejezésformákat teremtett, ami magyarításai során egyesek szemében, ha nem is hibákat, de valamiféle döccenéseket azért jelenthetett. A szerző ugyanis itt a tőle amúgy megszokott félmúltakhoz és a népies ízekhez nyúlt, de ezeken felül a szóválasztásban és az igeidők alkalmazásában is öntörvényű alkotónak számított, aki előszere-ttel használt saját kifejezéseket, amit családi levelezése és naplói is híven megőriztek. Egy várható helyzetre, aminek rossz következményei körvonalazódnak a „félő, hogy” kifejezés helyett következetesen a „félős, hogy” formát használta, amit több levele, s számos vele készített interjú is őriz, de versműhelye is tucatjával teremtett olyan szóösszetételeket, amelyeket értelem-szerűen fordításaikor is alkalmazott. Nerval *Fantázia* című versének tolmácsolásakor „fiatalodik” helyett „fiatalul” formával találkozunk, máskor egyes szavak erdélyi nyelvjárási formák valamelyikében köszönnek vissza, ami aligha von le bármit is a fordítás értékéből. Más kérdés, hogy *A sűrűben* című vers tolmácsolásakor Jékely így kezdi: „Tavasszal, hogy zeng a madárka! – Hallád a hangját, nemdenem?” – ami már felvethet problémákat, ha a városias modernség és a dekadencia tolmácsolására vállalkozótól hangulatok, életérzések hű visszaadását reméljük, amint e versfordítás kapcsán Lengyel Balázs is aggályainak adott hangot. Ő is kiemelte, hogy Jékely „érett tehetsége, melyben megvan ugyan a városias szín is, inkább vérbő, népi ihletésű művek és irodalmi korok tolmácsolására termett”, ámde gyorsan hozzátette,

hogyan ez semmiképp sem jelentheti az intellektualitás bár pillanatnyi zárójelzését.¹³ Elég ehhez példaként a verskötet előtt már befejezett Thomas Mann-fordítást, *A kiválasztottat* említenünk, ami révén Jékely kitűnő próza-fordítónak is bizonyult.

Tény persze, hogy számára a műfordítás némiképp pályatársainál szababban s szubjektívebb alkotásforma volt. A Thomas Mann-mű így lett helyenként már-már prózából lírába csapó regénnyé, ebben azonban semmiképp sem lehet felületességet látnunk, sokkalta inkább alkotói céltudatosságot! Egyrészt látható, hogy a vizsgált kötetben is igen nagy merítéssel van dolgunk, amiből a fordító a legtöbb forrásnyelvet közelebről-távolabbról, de jól ismerte vagy eleve elsajátította. A gazdag válogatásban az olvasót a világirodalmi találkozások lenyűgözik, s ebben Jékely balladás hangja, erőteljes, ízes szóhasználata, vagy ironikus, groteszkkel kevert, mégis érzelmesen merengeni tudó költői egyénisége egyaránt érvényesül. Másrészt Jékely nem volt híve semmilyen fordítói „ökonómiának”, ami az említett korszakot jellemezte, s ami így két irányban is kinyitotta (s akár vitatható gyakorlatnak is feltűntethette) fordítói munkásságát. Albert Gábor írta róla 1982-ben, halálát követően, hogy életében „nem szerette az éles fényt. Annál inkább az éles fogalmazást”.¹⁴ Állításainak „súlya” volt tehát, fordításai erős kinyilatkoztatásoknak, tételes állításoknak tűnhettek olykor, amelyeket nem pusztán primer értelmezőként vállalt, hanem a szövegek eldöntetlenségi helyzeteiben is felragyogtatta e szubjektív olvasatot. Az „ökonómia” elvetése máskor épp a „teremtő áttétel”, a transzponálás teljes műre való, nagyobb ívű kiterjesztését jelentette nála, valami olyasmit, amikor az eredetnél eleve többre vállalkozott a közvetítendő ideákra való még jobb rálátás érdekében, illetve azért, hogy megragadjon valami számára lényegit.

Az említetteket kis kitérő gyanánt, két példával igyekszem megvilágítani: az egyik egy látszólag negatív, a másik egy inkább pozitív átültetésre lehet szemléletes példa. Nádasy Ádám nemrég több költő-fordító gyengébb megoldásaira vagy egyenesen hibás stratégiáira mutatott rá az utóbbi évszázad költő-fordítói gyakorlatát vizsgálva. Az egyik példája egy Áprily-féle Yeats-fordítás volt (*When You are Old – Ha ősz leszel...*), amiről azt állította: leginkább az a gond vele, hogy míg Yeats eredeti mondatai egyszerűek s maguktól értetődők, addig Áprily a legtöbb esetben „szintaktikailag túl messzire viszi” a kifejezéseket, azok révén a vers „magasztosabb, mint az eredeti.”¹⁵ Nádasy ugyanígy W. H. Auden *Musée des Beaux Arts* című verse kapcsán Jékely

¹³ Vö. JÉKELY, *Keresztút.*, 245.

¹⁴ Vö. ALBERT GÁBOR, „(makulátlan költő)”, in ALBERT GÁBOR, *Csakazétis!: Beszélgetések magammal* (Budapest: Pont Kiadó, 2009), 41.

¹⁵ Nádasy Ádám és Horváth Viktor versfordítói műhelyére, a Magyar Műfordítók Egyesülete szervezte beszélgetésre 2020. október 9-én került sor. A felkért szerzők jeles fordítók tévedéseit vették sorra, ezek között tárgyilagos tévesztések és hibás stratégiák egyaránt szerepeltek.

Zoltán egyik fordítását is görcső alá vette, melyben szerinte ugyanígy az a baj, hogy a fordító „túláságosan felmagasztalja Auden versének történéseit, pedig valójában Ikarusz tragédiája úgy történik meg, hogy arra senki rá sem hederít. Az eredeti versben nincs pátosz, egy profán jelenetet látunk, amiben mindenki elfordítja a fejét. Több olyan szó is van a versben, amit kevésbé díszes szóval kellett volna fordítani”.¹⁶ (Lásd kiemelések alább):

About suffering they were never wrong,
The Old Masters [...]
In Breughel's Icarus, for instance: how everything turns away
Quite leisurely from the *disaster*; the ploughman may
Have heard the splash, the *forsaken* cry,
But for him it was not an important failure; the sun *shone*
As it had to on the *white legs* disappearing into the *green*
Water; and the expensive delicate ship that must have seen
Something amazing, a *boy* falling out of the sky,
Had somewhere to get to and *sailed calmly* on.

A szenvedés felől sosem tévedtek ők,
a Régi Mesterek: [...] ó
Például Brueghel Ikarusában: hogy fordul el minden,
rá sem hederítve, a *pusztulástól*; hallhatta pedig
a loccsanást az a pór, s a *szörnyű* kiáltást,
ám a kudarc neki mit se jelentett; a Nap éppúgy
izzott, amiként a *fehér, zöld vízbe* tűnő lábszára is
egyben; s a finom-mívű, drága hajónak is, ámbár
látnia kellett holmi furát, egy *ifjat* lezuhanni az égből:
dolga akadt valahol, s békén *továbbsuhant*.

A „túlzóan költői” átültetésekben persze nem könnyű elkülöníteni a szándékosságot az utólag „rossz”-nak minősíthető megoldásoktól, ám ugyanez a magasztosság alighanem Weöres és Nemes Nagy, illetve Vas István fordítói műhelye esetében is könnyűszerrel kimutatható lenne. Megkockáztatható akár azon állítás is, hogy a családi örökségen túl valamiféle generációs jegy is megmutatkozik itt. (A családi jegy alatt csupán azt értem, hogy már az édesapa, Áprily Lajos is fordította a klasszikus orosz és angol és francia szerzőket, akikkel utóbb Jékely is előszeretettel foglalkozott, így Yeatsszel is, de értelemszerűen a román költők felé is apai mintára fordult.)

Elfogadva persze Nádasdy Ádám észrevételeit, a másik példám Heine egyik klasszikusának a magyarítására vonatkozik, s elég, ha Jékely *Keresztút*

Lásd Kocsis Katica tudósítását a kultura.hu oldalon (*Mesterek hibái – görcső alatt az ismert fordítók rossz húzásai*). Online: <https://kultura.hu/mesterek-hibai-gorcso-alatt-az-ismert-forditok-rossz-huzasai/>; <https://www.facebook.com/muforditok/videos/338076337423525> (letöltés: 2024.07.21).

¹⁶ Uo.

kötetben is közölt¹⁷ versfordítása mellé Lukács László vagy Képes Géza magyar fordítását idézem.

Weltlauf (Heinrich Heine)

Hat man viel, so wird man bald
Noch viel mehr dazubekommen.
Wer nur wenig hat, dem wird
Auch das wenige genommen.
Wenn du aber gar nichts hast,
Ach, so lasse dich begraben –
Denn ein Recht zum Leben, Lump,
Haben nur, die etwas haben.

A világ folyása (Jékely Zoltán ford.)

Kinek sok van, csakhamar
még sokkalta többje lészen,
kinek csak kevese van,
azt is elveszik egészen.
De ha nincsen semmid is,
jobb, ha fed a sírnak éje –
az élhet joggal, te lump,
kinek van valamicskéje.

A világ folyása (Lukács László ford.)

Már ez így van: kinek sok
pénze van, annak még több lesz.
Annak viszont, akinek
Kevés van, még kevesebb lesz.

A világ rendje (Képes Géza ford.)

Kinek sok jószága van,
az rabolhat sokkal többet.
Akinek kevés jutott,
annak kevesére törnek.

De bújjon a föld alá,
akinek semmije sincsen:
Lélegzetet se vehetsz,
szép öcsém, e földön ingyen.

S hogyha semmid sincs, bitang,
kotródj félre és dögölj meg!
Itt csak annak van joga
élni, kit a pénze fölvet.

„A kulturális transzfer egyik legérdekesebb válfaja – írja Kappanyos András¹⁸ –, amikor a fordító a teljes műre kiterjeszti a »teremtő áttétel« stratégiáját, azaz tulajdonképpeni műfordítás helyett eleve az adaptáció szándékával nyúl az eredeti szöveghez.” Az eljárás ez esetben nem vagy nehezen illeszthető be a Roman Jakobsontól ismert hármás felosztásba (intra-lingvális, inter-lingvális és interszemiotikus fordítás),¹⁹ hiszen a nyelvi átkódolás ugyan megtörténik, de „ehhez parafrazeáló műveletek is kapcsolódnak, és a szemiotikai keretrendszer is elmozdul”.²⁰ A Kappanyos-felidézte szemléletes esetek, ha nem is álltak távol Jékelytől, ilyen „messzire” ritkán merészkedett. A két példa (Auden és Heine) mindenesetre megmutathatja azt az intervallumot, amiben a költő-fordító Jékely otthonosan mozgott, kreatív tartományokban és tudatosan szabadon, a „hátgerincnek” szólóan alkotott.

¹⁷ Vö. JÉKELY, *Keresztút*, 245.

¹⁸ KAPPANYOS András, „Az adaptáció diadala”, in KAPPANYOS András, *Túl a sötétben* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2021), 126.

¹⁹ Roman JAKOBSON, „Fordítás és nyelvészet”, in *Hang-jel-vers*, szerk. FÓNAGY Iván, SZÉPE György (Budapest: Gondolat Kiadó, 1969), 372–382, illetve 429.

²⁰ KAPPANYOS, „Az adaptáció diadala”, 126.

Jó példa erre egy Bacovia-fordítása is a tárgyalt kötetből:

Pantofii (George Bacovia)

Pantofi de aur, expuși în vitrină,
Veți sta sub dantele, în nopți de baluri,
Și-n ale valsului leneșe valuri
Veți râde prin săli, – potop de lumină.

Pe trist catafalc, cu tristă regină,
Veți sta în piciorul de gheață, și sfânt,
Și-n trecerea vremii veți arde-n mormânt,
Pantofi de aur, expuși în vitrină...

Cipők (Jékely Zoltán ford.)²¹

Aranycipőcskék a boltkirakatban!
Csipkék sűrűjén majd báli teremben
járjátok a táncot lusta ütemben
s csillanva kacagtok a fényzuhatagban!

A bús ravatalra kiteve, apadtan
Rozsdálltok a dermedt, szent, pici lábon,
S ragyogtok örökre a síri homályon,
Aranycipőcskék a boltkirakatban!

Látható, sem formailag (felkiáltójelek, három pont stb.), sem a szavak szintjén nem találkozunk hűségre törekedő fordítással, Jékelynél nincs bús királynő, fagyos lábak helyett dermedt szerepel, de van ravatal, van hangulati elem a dekadens-szimbolikus hatásnak megfelelően, s az olyan igék, mint a „rozsdállik” akár teljes hozzáköltésként is értelmezhetők. Az adaptációs szándék mint analógia itt azért is kézenfekvő, mert annak altípusait (pl. *hűségre törekedő transzformáció, átalakítás* vagy *kölcsönzés*) kisebb-nagyobb mértékben mindig alkalmazza a fordító is. Munkája során előbb egy olyan köztes szintet keres, ahol a formális hűségelvtől elszakadva egy önállóságra törekvő új, de már értelmezett szöveg nem csupán transzpozicionál, de nem is pusztá nyersanyagnak vagy ötletnek tekinti a forrásművet, amit aztán kellő formai-metrikai struktúra szerint, esztétikailag kellően „telített” módon ad szerencsés esetben vissza. Az *értelmezés világa* című könyv kapcsán a fordító Lajosi Krisztina egy olasz szójátékra (*traduttore – traditore*) utalva láttatta épp ezért az értelmező mindenkori helyzetét. Az adaptálást választó rendező, akárcsak a jó fordító, óhatatlanul *traditore*, vagyis áruló, csaló is lesz: ügyes interpretátor, aki az átültetés folyamatának labirintusában komoly játékot űz, de óhatatlanul belátja, hogy mindig több úton is célba lehet érni.²² A többek között Villont, La Fontaine-t, Dantét fordító Jékely pontosan tudta ezt. Ahogyan azt is, amit az őt időben csak pár évvel megelőző (fordításkötetet azonban jóval korábban közreadó) kortársa, Radnóti Miklós állított, nevezetesen hogy nem csupán a fordító választ, hanem részben a mű maga választja ki tolmácsolóját.

A fordítási munkafolyamat során ráadásul a „föltételezett egyenértékűségre törekvés” mint vágyott cél és megengedő modalitás nem csak az *azonos* és a *más* fogalmaival dolgozik, s a folyamat maga nem is csupán ezek kulturális antropológiai háttér-értelmezését érinti vagy hordozza. Paul Ricœur

²¹ Vö. JÉKELY, *Keresztút*, 59.

²² A fordító-ferdítő kettősségre az olasz szójáték kapcsán már Rába is utalt. Vö. RÁBA György, *A szép hűtlenek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 5. illetve Lásd: Wolfgang ISER: *Az értelmezés világa*, ford. LAJOSI Krisztina (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004), 201.

tanai mentén mindez az összehasonlíthatóság és magyarázat/igazolás együttes működési elvéhez is kötődik, amelyben a fordító eleve – a gadameri modern hermeneutika értelmében is – már „cselekszik”, vagyis tettet hajt végre. Ennek pedig a „nyelvi vendégszeretet”-en túl fajsúlyos etikai aspektusai is lehetnek, amire többek között Jeney Éva is figyelmeztetett tanulmányában. A fordítói gyakorlat ugyanis sohasem a szavak felől építkezik, hanem épp fordítva: „tágabb összefüggésből (kulturából), a fordítandó nyelv világszemléletéből kiindulva jut el a szavakig”.²³

A viszonylag hosszú életutat bejáró és kihívást jelentő történelmi korszakokban versben, prózában, fordításban egyaránt magas színvonalon teljesítő Jékely Zoltán megtartotta a kezdettől fogva vallott fordítás-eszményét és ehhez mért technikáját, tolmácsolói gyakorlatát. Fontos e ponton kiemelni, hogy Jékely a későbbiekben Goethe *Faustját* is lefordította magyarra, s nem mellesleg Shakespeare *Makrancos hölgyét* is (amit többek között a József Attila Színház játszott nagy sikerrel 1974-ben), de Széchenyi német nyelvű *Naplójának* igen fontos első részeit (az első három kötetet)²⁴ is neki köszönhetjük. Egy 1977-es interjúban Garai Gábor kérdéseire válaszolva rendkívüli fordítói feladatnak mondta ez utóbbi munkát, vagyis „a Legnagyobb Magyarnek németül írt naplóját magyarítani”, ugyanakkor – ahogy fogalmazott – ez „többrendbeli veszedelmet” is „rejtegetett”:

Átfűtő izgalom újra végigmenni ezen az anyagon, végigszáguldozni Széchenyi fantasztikus útvonalaiban, csontom velejéig érezni változatos élményeit, vívódásait s oly ritka boldog pillanatait. Mindent egybevéve, ezt a naplófordítást tartom fordítói pályám betetőzésének. És sikerült légyen akárhogyan, elmondhatom: „ez jó mulatság, férfimunka volt”.²⁵

A kérdező persze, aki Jékelyt elsődlegesen versfordítóként tartotta számon, az interjú e pontján némiképp csodálkozásának adott hangot, hiszen azt gondolta és tapasztalta, „hogy költő-fordítónak csakis a költészet tolmácsolása lehet a legmagasabb rendű fordítói élmény”. Jékely sommás válasza azonban minden kétséget eloszlatott: „Meglépetés fog érni: a Széchenyi-napló életem legfantasztikusabb költői és irodalmi élménye lesz!”²⁶

Zárásképp elmondhatjuk, Jékely páratlan közvetítő volt nyelvek és kultúrák, korok és eszmék, elmélet és gyakorlat, próza és líra, de némiképp kényszerű határok és írói csoportosulások között is, aki fordítóként nem pusztán szavakkal, hanem világokkal ismertette meg, szembesítette olvasóit. Ha az irodalmi hagyománytörténet felől közvetlen elődeihez, azon túl is nem

²³ JENEY Éva, *A megosztó és a megosztható múlt: Tanulmányok*, szerk. FILEP Tamás Gusztáv, JÓZAN Ildikó (Kolozsvár: Kriterion 2023), 225.

²⁴ A következő három kötetet Györfly Miklós fordította.

²⁵ JÉKELY Zoltán, „»Írószobám« [A kérdező: Garai Gábor]”, in JÉKELY Zoltán, *Sorsvállalás* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 337–362.

²⁶ Uo.

csupán kor-, hanem eszmetársaihoz is kívánjuk őt közelíteni, érdemes lehet három, számára is fontos alkotótárs fordítással kapcsolatos nézeteit felidéz-nünk. Szabó Lőrinc az *Örök barátaink* első kiadása előszavában az írta: „Segí-tséget, igazolást, bátorítást kapok” az idegen költőktől, majd hozzátette: „Cá-folatot [is] sok modern és sok konzervatív elfogultságra.”²⁷ Radnóti Miklós az *Orpheus nyomában* első oldalain azt vallotta, magára a műfordításra mind-végig mint kihívásra tekint, s primer értelmezőként tudatosította, hogy a for-dító-költő tisztában van vele, hogy „nem lehet »fordítani«, csak újra megírni egy idegen verset, s hogy minden műfordítás, kísérlet”, amihez nem kevés szerencse is kell.²⁸ Weöres Sándor pedig, aki Jékelyhez hasonlóan bölcselő-ként, értekezőként is többször megnyilvánult,²⁹ a költészetéről magáról írt ér-tekezésében úgy fogalmazott: „A jó vers élőlény, akár az alma”: vagyis meg kell ízlelni és szagolni, kézbe kell venni s beleharapni, kapcsolatba lépni vele, aktív párbeszédre hívni. „Egy s ezer jelentés ott s akkor fakad belőle, mikor nézik, tapintják, ízlelik.”³⁰ Mindhárom említett szerzőt – vitathatatlan költői erényeiken túl – fordítói munkásságukért is komoly becsben tartotta az a Jékely Zoltán, aki önmagát mint költőt elsődlegesen „szűrőszerkezet”-nek mondta az ötvenes években is, s aki alighanem a fordítói mesterséget is csak ezen ontológiai alapminőség egy variánsának tekintette.

²⁷ SZABÓ Lőrinc, „Bevezetés”, in SZABÓ Lőrinc, *Örök barátaink* (Budapest: Singer és Wolfner, 1941), 7-13.

²⁸ Radnóti: *Orpheus nyomában*, 5.

²⁹ Lásd WEÖRES Sándor, *A vers születése (Meditáció és vallomás)*. Doktori disszertáció, OSZK Kéz-irattár, Analecta 12231.

³⁰ WEÖRES Sándor „Vázlat az új líráról”, *Élet és Irodalom* 11, 38. sz. (1967): 7.

HOLLAI KRISZTINA: VENUS IN SANQUE, vegyes technika, kerámia, műrőzsa, 100×80cm, 2024

BERNÁTH ANDRÁS

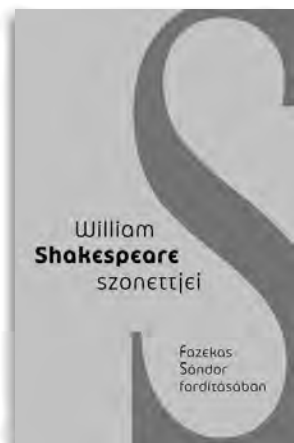
Szerelem, szeretet és barátság: több Shakespeare, kevesebb költőiség?

WILLIAM SHAKESPEARE SZONETTJEI
FAZEKAS SÁNDOR FORDÍTÁSÁBAN

Csökkenhet-e a költőiség a világirodalom klasszikusainak új fordításaiban? Ez a kérdés foglalkoztatja talán a leginkább az utóbbi időben a magyar recepciót, nemcsak Shakespeare-rel kapcsolatban, túl azon, hogy miről szólnak egyáltalán ezek a művek, és hogyan értelmezzük őket. *William Shakespeare szonettjei Fazekas Sándor fordításában* frappáns választ nyújtanak mindhárom kérdésre. A kötetet méltán ajánlhatjuk az olvasók figyelmébe: nemcsak a líra szerelmeseinek és a Shakespeare-t szerető, ezért vele alaposabban is megismerkedni vágyó közönségnek, hanem minden igazi könyvbarátnak. Bízvást mondhatjuk, hogy ennek a könyvnek az igényes szépirodalmat kedvelő olvasó polcán a helye, a világirodalom klasszikusai között, Shakespeare drámái vagy éppen a szonettek korábbi kiadásai mellett. Természetesen nem helyettük, hanem azokat kiegészítve: ahogyan ma Shakespeare drámái számos kiadásban és többféle magyar fordításban elérhetőek, úgy a szonettjei is, még akkor is, ha a legnagyobb angol költő Magyarországon inkább a drámáiról ismert.

Miért fontos ez a könyv, és mi indokolta egyáltalán a több mint négyszáz éves versek új fordítását, amikor Szabó Lőrinc immár önmagában is klasszikus fordítása még százéves sincs? Szabó is elégedetlen volt az első, 1921-ben kiadott próbálkozásával, ezért 1948-ban egy teljesen új fordítást tett közzé, saját bevallása szerint az első fordítás sorainak alig egytizedét felhasználva,

MMA Kiadó
Budapest, 2023
544 oldal, 5600 Ft

amelyet 1955-re még tovább csiszolt. Tehát már Szabó is többször újrarendelt a szonettek, utoljára alig hetven éve. Ezekkel a Fazekas szerint is szép és időtálló fordításokkal sokan elégedettek, Shakespeare szonettjei kapcsán azonban ennél sokkal többről van szó, bármelyik magyar fordítást nézzük, a tizenkilencedik századtól egészen napjainkig.

Fazekas fő fordítói erénye a korábbiaknál nagyobb szöveghűségre való törekvés, így több Shakespeare-t – vagy „Shakespeare-iséget” – kapunk, akár azon az áron is, hogy csökken a költőiség, amit a Szabóra jellemző, jóval szabadabb fordítások bizonyára könnyebben elérhetnek. A „csökkenhet a költőiség – növekedhet a Shakespeare-iség” Nádasdy Ádám elve és gyakorlata új műfordításaiban. Erre hivatkozik Fazekas is, azonban ő törekszik a lehető legnagyobb tartalmi és formai hűségre, a költőiségre is. Erőfeszítéseit összességében siker koronázza: a fordításokat az angol szövegekkel összevetve örömmel tapasztalhatjuk, hogy a költőiség a pontossággal és főként a Shakespeare-hez való hűséggel megmaradhat. Persze ez attól is függ, hogy mit értünk költőiségen: a huszadik századi modern, nyugatos eszményt, vagy a Shakespeare-korabeli reneszánszt, leginkább magát az avoni hatyút tekintve etalonként, aki egyrészt a korának költője volt, másrészt túl is lépett a reneszánsz konvenciókon, ahogy arra Fazekas is rámutat.

A fordító hangsúlyozza, hogy nem törekszik kizárólagosságra: húszoldalas bevezetője legfontosabb mondatának azt tartja, hogy nem szeretné eltörölni nagyszerű elődei munkáját, de a jövőbeli fordítók új olvasatait sem szándékozik feleslegessé tenni. Egyetérthetünk vele, hogy akkor járunk el helyesen, ha együtt olvassuk a különböző magyar változatokat, amelyek megérdemelnék az alaposabb elemzést; ezt ő is tervezi a későbbiekben. Ezért a könyvismertetésen túl én is erre töreksem, itt természetesen csak röviden. Fazekasnak azonban nemcsak a többnyire páratlanul pontos fordítást köszönhetjük, hanem jóval többet.

A kötet a tavalyi könyvhét egyik slágere volt: Shakespeare szerelmesei sorban álltak, hogy dedikáltassák a Magyar Művészeti Akadémia gondozásában megjelent művet, amelyet azóta többen méltattak. A Magyar Shakespeare Bizottság szakmailag szintén támogatta a könyv elkészültét: Almási Zsolt a legnagyobb videómegosztó portálon hangsúlyozta a kihívás sokrétűségét és a merész vállalkozás sikerét. Oroszlán Anikó recenziója a szonettek és az értelmezéseik szexuális szempontjait, valamint azok kultúrpolitikai vonatkozásait emelte ki, míg Pusztai Ilona a fordítás újszerűségét és a magyar fordítói hagyományokba való illeszkedését. Fazekas számos könyvbemutatót tartott szakmai lektorával közösen: Pikli Natália nemcsak ellenőrizte a munkát, hanem annak elkészültében, majd a megismertetésében is komoly segítséget nyújtott. Nyáry Krisztián műsorában is beszámoltak a fordítás és a könyvkiadás kulisszatitkairól, amely szintén elérhető az interneten. Miben rejlik még a mű újdonsága és erőssége?

A könyv a megjelenésében is imponáló: az 543 oldalas kötet már ránézésre eltér a Shakespeare-sonettek korábbi kiadásaitól. A Talentum Diákkönyvtár 1997-es kiadása például mindössze 89 oldalas, Fabiny Tibor előszavával együtt. Fazekas fordításában tehát lényegesen több Shakespeare-t kapunk, oldalszámra is. Azonban mást is: noha a korábbi kötet is azt hirdeti a címlapon, hogy Shakespeare Sonettek, egy másik oldalon értesülünk arról, hogy azokat Szabó Lőrinc fordította. A tizennégy soros versekből kettő is elfér egy oldalon, így a 154 szonett egy vékony kötetben is. Fabiny szerint „Szabó Lőrinc szonett-fordításainak némelyike olyannyira jól sikerült, hogy hatásaiban az eredetit is felülmúlja.” Természetesen elsősorban a 75. szonetre céloz, amely hazánkban valóban népszerűbb szerelmes vers ebben a fordításban, mint az eredeti Angliában, ám ahogy arra időközben mások rámutattak, ennek az is az oka lehet, hogy a fordítás nem szöveghű, tehát egy lényegesen más verssel állunk szemben. Ezt Fazekas is hangsúlyozza, már a bevezetőjében is több részletre kitérve, majd a fordításnál további nyolc oldalon tárgyalva.

Fazekas kétnyelvű kiadást ad, amely nem példa nélküli, de nem is jellemző a magyar kiadásokra, így a szokásosnál mindenképpen több Shakespeare-t kapunk. Ráadásul helyenként nemcsak a szonettek egyetlen angol változatát, hanem indokolt esetben többet, illetve más, kapcsolódó Shakespeare-szövegeket is. Könnyű kiszámolni azonban, hogy a kötet még így is igen vaskos, aminek a páratlanul gazdag jegyzetapparátus az oka, amely minden szonetre kiterjed, az angol szövegre és a fordításra is. Ez legalább akkora erénye a könyvnek, mint maguk a pontos fordítások, hiszen rendkívül informatív munkáról van szó, még akkor is, ha az egyes szonetteknel igen eltérő a jegyzetek terjedelme. Nemcsak filológiai forrásokat, hanem alapos értelmezéseket is kapunk, sok idézettel és utalással a kapcsolódó művekre. Ezek részben Shakespeare drámáit és hosszabb verseit, részben a kortárs szerzők műveit jelentik, angolul és magyarul egyaránt, helyenként szintén Fazekas fordításában, de a jóval korábbi reneszánsz, középkori és antik forrásokból, sőt a kapcsolódó régi magyar irodalomból is bőven kapunk ízelítőt; utóbbiakat Fazekas fő szakterülete miatt is.

A fordító erénye az is, hogy ahol mégsem tud pontos vagy teljes fordítást adni, például részint a kétértelműségek vagy a szótagszám kötöttsége miatt, ott a jegyzetekben ezt többnyire jelzi, és ezeknek a soroknak gyakran a prózai fordítását is megadja. A jegyzetek alapos szakirodalmi hivatkozásokat tartalmaznak, gyakran többféle értelmezést is kapunk, illetve Fazekas azt is jelzi, ha kritikusként nem ért velük egyet, akár a szakmai lektorával is vitatkozva. Kitér többek között a szerző és a lírai én kapcsolatának izgalmas kérdésére, a beszélő és a címzettek titokzatos és szövevényes viszonyaira, valamint a fordítás nehézségeire is, amelyeket már sokan tárgyaltak, köztük Szabó Lőrinc is. Ezért nézzünk inkább végül egy konkrét példát, még ha röviden is.

Miről szólnak a szonettek? „Mit jelent ez a szonett?” – kérdezi William Stonertől a professzora John Williams *Stoner* című regényében a 73. szonett felolvasása után. A regényre Fazekas is hivatkozik a szonett jegyzetében, érdekességként megemlítve, hogy ebben a világszerte nagy könyvsikerben „ez a vers fontos szerepet játszik.” Nos, Stoner, az amerikai egyetemista nem tudja a választ, egy szót sem tud kinyögni az órán, de ennek hatására döntő lépésre szánja el magát, és agrárszakos tanulmányait félbehagyva humán szakra vált, majd maga is irodalmár lesz. A jelenet tehát a költészet hatalmát, különösen Shakespeare hatását mutatja be, szervesen illeszkedve egy modern regénybe: bizonyára nem véletlen már a főhős neve sem (W. S.). A mai magyar egyetemisták többnyire tudnak válaszolni, ha angol irodalom órán tesszük fel a kérdést. Röviden a szerelemről, vagy inkább a szeretetről van szó? Angolul könnyebb helyzetben vagyunk, hiszen idézhetjük a vers zárlatát, ahol kétszer is szerepel a „love” szó, amely mindkettőt jelentheti.

Ignotus szerint ez Shakespeare legszebb szonettje, bár Fazekas nem tárgyalja olyan részletesen, mint jó néhány másikat, de a fordítása itt is pontos, és a jegyzetei is hasznosak. Egy rövid, de találó értelmezést nyújt, mielőtt Williamsra, majd Ovidiusra utal – a magyar vonatkozásokra ezúttal nem, de azok is érdekesek. Ignotus a Nyugat egy 1926-os tanulmányában elemzi ezt a szonettet, közölve az angol szöveget, több német és magyar fordítását, köztük a sajátját, két változatban is, végül Szabó Lőrinc fordítását, amely akkor újnak számított, később azonban ő is átírta. Ma már Szabó újabb változata számít a klasszikus magyar fordításnak, és Fazekasé az újnak. Gy. Horváth László 2015-os regényfordításában, amelyre Fazekas szerkesztője egy további lábjegyzetben hivatkozik (pontosabban annak a 2020-as kiadására, megjegyezve azt is, hogy egy 1965-ös regényről van szó), tehát Szabó Lőrinc következő sorait olvashatjuk: „Ezt látva csak erősödik a szerelmed,/ Hogy szeresd azt, aki maholnap elmegy.”

Fazekas fordításában viszont: „Lásd, és szerelmed új erőre kap:/ Hogy jól szeresd, kitől el kell szakadj.” Jegyzetben megadja az utolsó sor prózai fordítását is: „Hogy jól szeresd azt, mielőtt elszakadsz tőle.” Végül hozzáteszi: „Az utalás vonatkozhat a beszélőre, a címzettre, de akár a versre is, amelyet olvassunk, s amely számos más szonett szerint a szépség megőrzésére szolgál: az első két jelentés a dominánsabb.” Ezzel is egyetérthetünk, és megállapíthatjuk, hogy Fazekas fordítása pontosabb, mint Szabóé, ugyanakkor legalább annyira költői, a diákok szerint is szép. Miért is fontos ez? Nos, a regényben nyilvánvaló, hogy Stoner szeret: megszereti a verset, az irodalmat, majd a tanári pályát, az idősebb professzorát és több más személyt is a regényben, akik közül szintén többen is szeretik őt, mielőtt végül ő is meghal – amit egyébként már a regény elején is tudunk, így nem árulok el titkot. A kérdés azonban az, hogy jól szeret-e Stoner, illetve jól szeretik-e őt a többiek?

A szerelem, a szeretet, illetve a barátság a szonettek fő témái, amelyeket Fazekas is tárgyal. Kérdés, hogy szeretünk-e, hogy hogyan szeretünk, de az is, hogy jól szeretünk-e? Ez természetesen nemcsak ránk, az olvasókra és értelmezőkre vonatkozik, hanem a szonett beszélőjére és címzettjeire is, illetve akár a szerzőre is vonatkozhat, ha nagyon erőltetjük ezt a kérdést. Ez pedig nemcsak a szonettekre, hanem a fordításukra is érvényes. Fazekas kötete tehát igen jelentős művészi alkotás és kutatói munka, amelyet érdemes végigolvasni, de akár rövid részleteiben is igen hasznos lehet mindenkinek, akit komolyabban érdekel Shakespeare. Több Shakespeare, illetve a Shakespeare-hoz való nagyobb hűség nem feltétlen jelent kevesebb költőiséget, talán nem véletlenül.

CSENKI NIKOLETT

Mégis új és mégis Ady

„HA FELTÁMADNAK MIND AZ ÁLMOK,
HA FÖLKERESNEK MIND AZ ÁRNYAK” –
EGY ÉLETMŰ UTÓÉLETÉNEK ELSŐ SZÁZ ÉVE:
TANULMÁNYOK ADY ENDRE HALÁLÁNAK SZÁZ-
ZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

„aki nem újraolvas, az szükségképpen minden-
hol ugyanazt a történetet olvassa”
(Roland Barthes: *S/Z*, Budapest, Osiris,
1997, 28.)

2019-ben, Ady halálának centenáriuma kapcsán országszerte és a határon túl is az addigi évek némaságához képest példátlan mértékű figyelem összpontosult a huszadik századi költészet és a magyar politikai újságírás egyik legnagyobb alakjára: megemlékezések, tudományos és tudománynépszerűsítő előadások, különféle színpadi estek, kiállítások etc. tettek kísérletet Ady Endre irodalomtörténeti jelentőségének újragondolására, életművének újraolvasására (igaz, utóbbira kevesebben vállalkoztak). Azaz egy irodalmi évforduló *fesztivalizációjának* lehettünk szemtanúi, amin nincs is mit csodálkozni, hiszen a fesztivalizáció jelenségét az utóbbi évtizedben szinte minden életkori és szociokulturális szubkultúrában megfigyelhettük – kezdve a könyvfesztiválokon át a gasztronómiai eseményeken keresztül a zenei rendezvényekig bezárólag. Persze mindenkor felvetődhet a kérdés, a rég nem tapasztalt érdeklődés Ady (vagy más író, költő, zeneszerző stb.) aktualitásából vagy a centenáriumi alkalom, a kultikus státus megerősítéséből adódott-e? A 2019-es emlékévkonkzekvenciáit összegezve annyi minden biztonnyal kijelenthető, hogy születtek olyan irodalomtörténeti munkák, amelyek újra beszédtemává tették Ady ouvre-jét.

Az Ady-költészet – például Kosztolányi Dezsőéhez vagy Szabó Lőrincéhez képest – sajnos

Szerk.
Hansági Ágnes és
Mészáros Márton
Tempevölgy
Balatonfüred, 2023
184 oldal, 3000 Ft

„kimaradt” a rendszerváltást követő lírai hagyatékgyőztesítői tevékenységből, ez a restancia csak a 2000-es évek után kezdett felszámolódni. Ettől kezdve indult el az életmű újraolvasásának, más kontextusba helyezéseinek kísérlete a magyar irodalomtörténeti kutatásokban. A nyitó fejezetet ebben a folyamatban az *Újraolvasó* sorozat Ady-kötete (*Tanulmányok Ady Endréről*, 1999) jelentette, illetve még ide sorolható az *Iskolakultúra*-könyvek *Ady-értelmezések* (2002) címet viselő kiadványa is. Míg az előbbi kötet célja az Ady-újraolvasásban azoknak az ismereteknek az átadása volt, amelyek beépíthetők a jövő irodalmi tudatába, addig az utóbbi tanulmánygyűjteményben olvasható dolgozatok a „szimbolizmus” esztétikájával szakítva az allegorikus megközelítésmód horizontjából íródtak. Az Ady-életmű „újrászituálására” tett kísérletek a 2000-es évek első felében le is csengtek, és csak jó egy évtizedre rá jelentek meg új értelmezések a költői életművel kapcsolatban. Az „új hullám” legelhivatottabb kutatójának Herczeg Ákos tekinthető: 2021-ben jelent meg a *Visszatérés a nyelvre: Én-figurációk Ady Endre költészetében* című monográfiája, amelyben 21. századi líraelméleti megalapozottsággal leginkább arra világít rá, hogyan változik Adynál kötetről kötetre az a markáns szubjektív alakzat, amelyre oly sokan ráismernek az Ady-versek lírai énjében.

Ady sikeres újraolvasásának szép példája a Tempevölgy gondozásában 2023-ban kiadott, *„Ha feltámadnak mind az álmok, Ha fölkeresnek mind az árnyak –” Egy életmű utóéletének első száz éve: tanulmányok Ady Endre halálának századik évfordulójára* című tanulmánykötet, amelynek szerzői közt többek között Hansági Ágnes, Eisemann György, Balogh Gergő, Pataki Viktor, Lapis József és a már említett Herczeg Ákos nevét találjuk. Nem melleleg külön kiemelendő és méltányolandó az a kiadói és szerkesztői hozzáállás, amelyből fakadóan a legfiatalabb kutatógeneráció dolgozatai is helyet kaptak a gyűjteményben.

A Tempevölgy 2009-es indulása óta már látszik tevékenységének tendenciózus íve, ennek jegyében rendszeresen kezdeményező, paradigmateremtő irodalomtörténeti és képzőművészeti vonatkozású munkákat jelentetnek meg. Ez a kiadó inkluzív szemlélettel, az újra nyitottan olyan köteteket ad ki, amelyek segítségével lehetőség nyílik honi közegben új, nemzetközi szinten már ismert, illetve éppen elterjedő diskurzusok megnyitására. Ez a nóvum olyan könyvekben manifesztálódik, mint például az amerikai irodalomelmélet egyik legmeghatározóbb alakjának, Jonathan Cullernek az *Irodalomelmélete* vagy éppen Révész Emese *Mentés másként* című kötete, amely a magyar illusztrációtörténet eddig meg nem írt szintéziséhez ad fontos adalékokat.

A *„Ha feltámadnak mind az álmok, Ha fölkeresnek mind az árnyak –”* dolgozatai tudatosan az irodalmi szövegekhez nyúlnak vissza, és nem a biografikus olvasatot erősítik. Az Előszó reflektál az emlékek felütésben is hangoztatott sajátosságaira, egyebek között a fesztivalizáció problémáját is érinti. A rendezvények e vitatható aspektusa leginkább abban ragadható meg, hogy

egy-egy emlékévé legtöbbször az adott író, költő kultikus alakjának, kultuszának megerősítését célozza, és kevésbé enged teret a szövegekhez való tudatos hozzáféréshez. Ez utóbbi hiányt hivatott pótolni a Hansági Ágnes és Mészáros Márton szerkesztette kötet, amely Ady aktualitását a megzenésített versek horizontján túl villantja fel.

Az *Előszó*ban a kötet szerkesztői Margócsy Istvánnak az Arany-emlékévé tanulságait összegző cikkéből idéztek egy részletet: „Újra kellene olvasni Aranyt! – s nem az iskola szemével! – hányszor hangozott már fel a kegyes óhaj, s hányszor maradt meghallgatatlanul. Pedig, úgy vélem, nincs más megoldás: újra kell olvasnunk a magunk számára Aranyt, hogy fennkölt Atyából beszélgetőtársunkká, kortárs szerzővé váljék ismét: akivel kommunikálni lehet olvasás közben – hátha van olyasmi, amiről ugyanazt gondoljuk (akkor is, ha ő persze jobban meg tudja fogalmazni a magáét...)” (8). Az a probléma, amelyre Margócsy István Arany János kapcsán rámutatott, szinte kivétel nélkül valamennyi klasszikus magyar életműre, szerzőre igaz lehet manapság.

A kötetben olvasható tizenegy tanulmány mindegyike más megvilágításba helyezi az Ady-életművet, mint amit eddig az irodalmi köztudat megszokott sémái kínáltak. A dolgozatok izgalmas módon nyúlnak az Ady-életmű kiemelt vagy eddig kevésbé ismert témáihoz, így például a középiskolai irodalomoktatásban is nagy hangsúlyt kapó profetikus beszédmód vagy éppen a szerelmi költészet invenciózus megközelítéssel gazdagodott.

Hansági Ágnes nyitó tanulmányának hipotézise, hogy az Ady-líra könnyebben hozzáférhetővé válna, ha az *Új versek* kötetet nem kapcsolnánk össze a „korszakváltás” kifejezéssel. A szerző oda konkludál, noha ez expliciten nincs kimondva, hogy sokkal adekvátabb lenne a „korszakzárás” problémája az 1906-os kötetrel kapcsolatban, mivel Ady Endre költészetében összegződnek mindazon tendenciák, melyek a 19. század utolsó évtizedeinek lírai törekvéseit meghatározták. Írásában Hansági többek között arra is rámutat, hogy Ady modernsége párhuzamba állítható Jókaiéval, mivel Jókai után Ady volt a második a magyar irodalomban, aki ismertségét, „brandjét” a tömegmédiák teremtette feltételeknek köszönhette.

Eisemann György dolgozatában az *Új versek* egyik meghatározó darabjának, az előhangként szolgáló *Góg és Magóg fia vagyok én...* versnek a kötet egész lírai létmódját meghatározó szerepéről olvashatunk. Eisemann felhívja a figyelmet arra, hogy a vazuli beszédpozíció („Legyek az új, az énekes Vazul”) valójában a látható és a hallható nyelv feszültségére játszik rá – Vazul nem az írott nyelv archívumához tartozóként artikulálódik, miközben megszólalásának feltétele az írott szóban gyökerezik. A szerző figyelmeztet arra, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a magyar történelemben a hang és az írás egymáshoz való viszonya mélyen problematikus, feszültségekkel terhelt az európaihoz képest, hiszen a korabeli magyarság

számára a megmaradás feltételét az írásbeliség jelentette. Az írásbeliséggel szemben nagyon sokáig erősen tartotta magát az oralitás évszázadok óta tartó hagyománya. A szembenállás által megteremtett feszültség mentén alakulhatott ki csak a latin, majd a magyar nyelvű irodalmiság nálunk. Eismann végül arra a következtetésre jut, hogy az Ady-verseiben „az egyéni és nemzeti identifikáció lehetősége (...) ellentmondásosan mediatizált, eredendően tragizáló nyelven fejeződik ki” (46). Adynak azok a versei, melyek a *mégis új és mégis magyar* beszédpozíciójából szólnak meg, egyfajta végeség-tudatból hagyományozódnak át, így testamentáris jellegű megnyilatkozásokként artikulálódnak.

Balogh Gergő *Átlépni a múlt határain? Az el nem jövő jövő alakzata* Ady Endrénél című tanulmányában arról olvashatunk, miben mutatkozik meg Ady modernsége. Így a már meglévő ismeretek (pl. a későromantikus versnyelv felforgató erejű lexikai és szintaktikai modulációja, a szimbolizmus jelhasználatának meghonosítása stb.) mellett egy új elemre is rámutat, mégpedig az Ady-ouvre messianisztikus karakterére. Balogh szerint ez a messianisztikus vonás Adynál értelmezhető a modernség egyszerre konstruktív és dekonstruktív összetevőjeként. A szerző meggyőző elemzésében a versek (pl. *A csókok átka*, *A magyar Messiások*, *Új Vizeken járok*) szoros olvasásával és elemzésével jut el oda, hogy „a messiási idő adománya és ezen adomány önmegvonó operativitása” (58) együttesen határozza meg Ady költészetének messianisztikus jellemzőjét.

Pataki Viktor írásában Ady városverseinek temporális sajátosságait, valamint az „én” önreprezentációjának sajátosságait emeli ki. Megmutatja, hogy a város sajátos pragmatikai keretként való újraértelmezése eddig kimaradt a honi irodalmi diskurzusból. Erre nemcsak az ún. „térbeli fordulat” elterjedése miatt van szükség, hanem azért is, mert az Ady-értelmezések eddig kevés figyelmet szenteltek a *Versekben* és az *Új versekben* megjelenő budapesti terek századfordulós transzformációinak.

Herczeg Ákos tanulmányában a sokak által ismert, az elemzőket leginkább megosztó, a Léda-versek legnépszerűbb darabját, az *Elbocsátó, szép üzenet*et olvassa újra. Elemzése rávilágít arra, hogy a költeményre nem feltétlen „szakítóversként” kell gondolnunk, mert az *Elbocsátó, szép üzenet* korántsem artikulálja egyértelműen az elbocsátás üzenetét. Herczeg szerint a biografikus olvasat szűkre szabta a vers lehetséges értelmezési kereteit, miközben a költemény megsemmisítő beszédaktusai egy szerzői önmeghatározásként képzelhetők el, melyek egy fiktív nőalak jelenlétét, majd annak eltűnését körvonalazzák.

Csikós Gréta írása megmutatja, hogyan használja fel, írja szét, és alakítja át a petrarcai hagyományt Ady szerelmi költészete. *A halottak élen* utolsó, még a költő életében megjelent kötet *Ceruza-sorok* ciklusa sajátos „átdolgozás” révén, leginkább a 20. század eleji Petrarca-interpretációkból kiindulva idézi

meg az itáliai humanista költő *Daloskönyvét*. Míg Petraracánál a szerelmesek között egyfajta hierarchia (Laura elérhetetlen az imádó számára) figyelhető meg, addig Adynál a viszonyok átrendeződése révén nem egy nő, hanem maga a szerelem érzése ad értelmet a szenvedésnek. „A fókuszváltás eredménye a megszólított nő beszédpozíciójának súlytalanná válása, ami felfogható egy, a női alak költői beszéd általi megteremtettségére való reflexióként is” (104). A „*Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek*”: Egy Ady-ciklus szerelemfelfogásáról című tanulmány rávilágít arra is, hogy a *Ceruza-sorok* ciklus verseinek markáns jellemzője, hogy a lírai én időbeli, térbeli, illetve érzelmi távolságot tart fenn önmagával és a nőekkel szemben is, ezáltal válik képessé az önreflexióra, és felismeri szenvedésének motivációját.

Lapis József dolgozata az istenes versek megértéséhez ad újabb szempontokat. Írásában rámutat ezeknek a verseknek a régi magyar vallásos szöveghagyományból való inspirációjára, illetve arra is, hogy Ady miképpen írta szét a bibliai szövegeket, főképpen a zsoltárokat, amelyek a költőnél egyszerre jelölnek műfajt, a Szentírásra való hivatkozást, revelációt, imát egyaránt. Lapis szerint „Ady vonatkozó lírája (...) a biblikus (és időnként bizony: mitikus) kódok invenciózus játékba hozatalával az ismerős vallomások lírai alaphelyzet(ek) kiközlését, áthangszerelését, fölforgatását végzi el, mégpedig érezhetően hallatlan költői élvezettel” (75). Azaz Ady istenes költészete túlmutat az imádságos megszólalási formák közege, és egy sajátos beszédpozícióból definiálja magát. Lapis tanulmányából többek között az is kiderül, hogy Ady zsoltárai invenciózus módon írják át az egyik legkiemeltebb ótestamentumi irodalmi formát, mivel ezekben a verseiben nemcsak az önmagában, hanem a Másikkal, a Te-vel kapcsolatban is állandó kételyek, bizonytalanságok fogalmazódnak meg.

Mészáros Márton *Lírai képírás: Egy „ismeretlen” Ady-illusztráció nyomában* című tanulmányában *A mi Násznagyunk* vershez készült(?) illusztrációval kapcsolatos kérdésekről számtalan bizonytalanságot tár fel. Az elemzés fókuszában a gödöllői művésztelep egyik fontos alakjának, Nagy Sándornak festménye áll, melynek hátoldalán olvasható az a paratextus, amely a képet Ady Endre *A mi Násznagyunk* című versének illusztrációjaként azonosítja. Mészáros felhívja a figyelmet arra, hogy már az „illusztráció” megnevezés is pontatlan, hiszen a fenti költemény nem egy kötetben jelent meg a Nagy-festménnyel. A szerző a „képi fordulat” elméleti bázisára is támaszkodva meggyőzően jut el arra a végkövetkeztetésre, hogy az 1928-as, Ernst Múzeumban kiállított Nagy Sándor illusztrációk a katalógus alapján és a kiállításról készített képek hiányában nem azonosíthatók egyértelműen, ezért a katalógusban megidézett Ady-versek „mediális paradoxonként” Nagy Sándor illusztrációinak ekphrasisaiként dekódolhatók.

Pataky Adrienn írásában az Ady-életmű – az utókor szempontjából meghatározó – kapcsolódási pontjait rajzolja fel. Széles látószögű elemzésében az

újholdasoktól kiindulva a kortárs magyar líra prominens alakjainak (Térey János, Kemény István) ouvre-jében fellelhető Ady-hagyomány továbbélését tárja fel. A tanulmány révén kirajzolódik, hogy Ady lírája mindmáig erős viszonyítási pontként szolgál az alkotók számára, még ha az első olvasatra talán nem is tűnik nyilvánvalónak.

Az utolsó előtti tanulmány Ady talán sokak számára kevésbé ismert prózavilágát állítja középpontba. Kovács Krisztina *Modernitás és extenzitás: Még néhány szó az Ady-novellákról* című írásának legfontosabb mondanivalója, hogy Ady – sokszor kísérletező jellegű – novelláinak formai jegyei, illetve stilisztikai, szemantikai, poétikai jellemzői lírájának nyelvi sajátosságaiból építkeznek. Emellett a dolgozat Ady novellisztikájával kapcsolatban még egy további jellegzetességre hívja fel a figyelmet: ezeknek az írásoknak jellegzetes motívuma az utazás, amelynek kiterjedése az autó és a vonat adta lehetőségekig terjed. A vonat a modernség szimbólumát jelentette a korban, mivel gyorsaságának köszönhetően a hely- és az idő relativizálódásának megtapasztalását hozta magával.

Az utazás motívumának kiemelt szerepét hangsúlyozza Szántai Márk írása is. *Az Ady-próza és az utazás poétikája* című tanulmánya azon tárcanovellák térpoétikájának sajátosságait vizsgálja meg, amelyekben a történet cselekménye a vonat és a vasútállomás köztes terébe helyeződik. Szántai rámutat arra is, hogy az automobil hogyan válik tér- és mentalitásszervező elemmé az egyes írásokban, ugyanis egy gépjármű külső környezettől való elszigeteltségének intimitásában újfajta tapasztalások élhetők át – szemben egy vonatközlekedés tömegjellegével, ahol a szeparáció kevésbé adott.

A fentiek azt jelzik, hogy a „*Ha feltámadnak mind az álmok, Ha fölkeresnek mind az árnyak –*” című tanulmánykötet az Ady-életmű újraolvasását szorgalmazó és bátorító, egyben hiánypótló kezdeményezés, és csak remélni lehet, hogy az írások által megteremtett változatos tematikai irányvonalak további kutatások alapját jelentik majd.

MOLNÁR ZSUZSA

Felesleges tavasz

KRUSOVSZKY DÉNES: LEVELEK NÉLKÜL

A 21. század Kelet-Közép-Európája, bár válság-tünetei más arculatot öltenek, mint a nagy háborúk előtti vagy közötti időszakoké, kitermeli a maga felesleges emberét. Az értelmiségi ember társadalomban betöltött helye, szerepköre mint-ha mit sem változott volna az elmúlt száz-kétszáz évben itt, a civilizáció peremvidékén; súlyát, méltóságát nem érzi, hangját már alig hallatja, tettei eredménytelenek, lassan belátja, hogy értelmetlenek. Félreértés ne essék, a gondolkodó ember *természetes* feladatai nem a világmegváltó, világfelforgató kategóriába tartoznak, sokezer képviselője nem vatesz szerepre vágyik. Így van ezzel Krusovszky Dénes legújabb kötetének főszereplője is, a kisvárosi magyartanár valahonnan a Hajdúságból, ő csak egy *természetes*, ha tetszik, biológiai ritmusban tenné a dolgát, amire hivatott, ahogy az évszakok is észrevétlenül, egymást követve váltakoznak, az élővilág pedig, az íratlan forgatókönyvnek megfelelően, fejlődik, kiteljesedik, hanyatlík és elpusztul.

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
444 oldal, 5499 Ft

A regény világában azonban minden előjel nélkül nehezen értelmezhető és még kevésbé elemezhető zavar támad ebben az organikus rendszerben: a szöveg választott helyszínén, azaz egy ki-tüntetett és fizikailag konkrétan körülhatárolt helyen, a tavasz beköszöntével lehullanak az alig kifejlődött levelek a fákról. A településhatár mint valami vízvázasztó, térelvázasztó, úgy tűnik, megakadályozza a természeti csapás további terjedését, a megye és az ország többi részén zavar-talanul tombol a tavasz. A megmagyarázhatatlan és különleges jelenséget katasztrófának már csak azért is nehéz lenne címkézni, mert az álmos kisváros a nem mindennapi problémára szinte a

bekövetkezte pillanatától csak kényszeredetten reagál. Adott egy lokális szenzáció, különlegességét, egyediségét leginkább az mutatja meg, hogy nem mindenhol, nem akárhol, hanem fizikailag, területileg behatárolt helyen alakult ki, és mégsem rengeti meg sem a helyi közösség, sem tágabb környezete életét. A tragédia, még mielőtt elnyerné méltó rangját, akár az arról folyó tudósításokban, akár a tudományos, kutatói körökben, elfogadott jelenséggé válik, a körülötte kibontakozó események nagyon gyorsan inkább pótcselekvéseknek, kényszer szülte tetteknek tűnnek – a problémát sem megérteni, sem megoldani nem akarja igazán senki. Illendőségből kivonul a sajtó, történnek óvintézkedések (permetezés, fertőtlenítés), még tiltakozások is, de sem egészében, sem egyes szakaszaiban, elemeiben sem bolygatja meg a korábban is már annyi mindent, történelmi viharokat, politikai változásokat túlélő közösség életét. Ha van szenzáció, akkor az a természetellenes természetessé válásának, az alkalmazkodás módjának a gyorsasága és minősége, a hamar uralkodóvá váló törekvés, hogy az érintettek megtanuljanak ezzel is együtt élni. Az olvasó pedig kénytelen átvenni ezt a hozzáállást a szereplőktől, mert magyarázatot sem erre, sem időszakban még felbukkanó egyéb rejtélyre, nem kaphat.

A történetet Koroknai János, középkorú, egyedülálló tanár szemén keresztül láttatja a narrátor, az egymás után bekövetkező eseményekre egy kiábrándult, sodródó, de sorsát a legnagyobb természetességgel elfogadó, a helyét a lehetőségei szerint kitöltő férfi próbál mégis reagálni. Annyira észrevétlenül, kézzelfogható eredmények nélkül teszi ezt, annyira hasonlóak a vele kapcsolatba kerülő szereplők reakciói, hogy azt hihetjük, csak a véletlennek köszönhető, hogy pont az ő életébe kerülünk bele erre a néhány hónapra. Bár látunk variánsokat a feldolgozás stratégiáira, de ezek és a megfigalmazott felismerések nem különböznek markánsan egymásétól, akár a nyugdíjba vonult tanárkollégáról, akár a később a kisvárosból mégis kiszakadó, azt talán végleg elhagyó barátéről is legyen szó. A Koroknaira helyezett fókusz mégsem hiábavaló – egyrészt foglalkozása okán – Krusovszky minden felolvasáson, könyvbemutaton elmondja, hogy mindenképp egy tanárfigurát szeretett volna központi szereplőjének választani. Azon túl, hogy a szerző családi kapcsolatai révén jól ismeri ezt a világot, úgy vélte, hogy a tanár az, aki egy ilyen kisváros teljes keresztmetszetére rálátással bír, kapcsolati hálója, a minden rétegből, társadalmi osztályból származó tanítványai révén szinte a legkiterjedtebb, mondhatni, ő a leghitelesebb szemlélő, befogadó. Szempont volt még a tanár-identitás, a magyartanár-lét, aki az irodalom mint tereptárgy segítségével szerencsés esetben ötvözi önmagában a művészt és a pedagógust.

Koroknai személyének, életének másik különlegességét adja egy újabb rejtély a múltjából, amely rábírja, hogy kutasson a családtörténetében, szembenézzen a szüleivel fűződő kapcsolatával. Az ürügy, hogy a szereplő ebbe

a milióbe (vissza)helyezhető, abból adódik, hogy előáll Koroknai fiatal felnőttkorának egy, ha nem is bohém, de mindenképp a jelenleginél könnyedebb, szélesebb perspektívát nyújtó szakaszában a kényszerhelyzet: idős édesanyja leépülése miatt haza kell térnie szülővárosába, amelyet egyszer már véglegesen elhagyott. Már a váltás kezdeti időszakában előtör és lassan dominánssá válik személyiségének beletörődő, passzív, elfogadó rétege, mintha eleve nem tekintette volna ideiglenesnek a költözést. Talán emiatt sem önmaga, sem a kívülálló számára nem tűnik lefokozott állapotnak, főként nem szenvedéstörténetnek új élete, amely ellen harcolni, küzdeni kellene; átmenet nélkül átveszi a közösség kicsit gyáva, tehetetlen, motiválatlan létformáját. Ezzel az apatikus, benuult mentalitással annyira átítatódott a város szövete, hogy sem a külső szemlélőt (az olvasót), sem a sorsában osztozókat nem hatja meg, amikor mégis kérdéseket tesz fel, nyomozni kezd. Hogy a vizsgálódás kudarcra van ítélve, egyaránt következik Koroknai áttetsző, megfoghatatlan, a felszínen szinte bárkiével felcserélhető karakteréből (elég csak szerelmi életére rápillantani, mindhárom kapcsolatában leváltják valaki másra), de a vegetálásra ítélt kisvárosi közegeből is – nincs itt semmi látnivaló, jöhet maga a bibliai apokalipszis, konkrét megnyilvánulási formái elfojtásra vannak ítélve. A szürreális és az irracionális is a lehető legrövidebb időn belül megszokott lesz, normalitássá válik, nem okoz többé problémát együtt élni vele. „Azt, hogy az első időszak sokkja, a valóban gyakran hisztérikus vagy kétségbeesett reakciók, a tanácsstalanság, a rémület mikor váltott át egy lassabb sodrású. de nem biztos, hogy kevésbé pusztító apátiába, nehéz volt megmondani”(99).

A szöveg egymásba fonja a természeti katasztrófa és az anya múltja kapcsán folytatott nyomozást, a két rejtélynek, nem meglepően, nem lesz köze egymáshoz, de mindkettő biztosíthatná a kitörés lehetőségét Koroknai számára. Egyik bizalmasa állatorvosként dolgozik, így, szakmai vonalon kerül Koroknai is közelebb a hivatalos vizsgálathoz (egy másik, még lazábban kapcsolódó ügy, egy tömeges szárnyaselhullás is lefoglalja a rendőrség erőforrásait), hozzáadott értéke – fotókat készít, végül csak a fényképezőgépet foglalják le – a nullával egyenértékű. Hiába kerül kapcsolatba az országos sajtó munkatársaival, nem nyújt számukra még csak „helyi kis színes”-szintű forrásanyagot sem. Amennyire az események engedik, igyekszik aktív maradni, véletlen ugyan, de találkozik misztikus fa-védő sámánokkal, diákjai tiltakozási akciójának lesz önkéntelenül is részese, azonban minden következmény, amellet, hogy negatív (például az utóbbi tette miatt eltiltják az érettségiztetéstől), nem tragikus, nem megrendítő, nem katartikus. Hanem felesleges. Felesleges volt a bevonódása és teljesen felesleges a büntetése is.

Részvétele, szerepe inkább a személyes történetében teljesebb ki. Édesanyjához, aki teljesen más lelki alkat volt már fiatalon is, mint hatalmaskodó apja vagy szintén opportunistá, az érdekeit szem előtt tartó bátyja, ő kötődött

egyedül, de megértésével, egyáltalán megismerésével már csak felnőttként próbálkozik, amikor a nőt a demencia már némaságba zárta. A maga eszköztelen módján nem adja fel, a gondoskodást helyezi előtérbe, ha már a kezdetektől kudarcra ítélt házasságáról, esetleges szeretői kapcsolatáról információkhoz nem juthat sem tőle, sem a nőt egyáltalán nem ismerő közösségtől. Apró rejtélyekből itt sincs hiány, a lassan a teljes öntudatlanságba süllyedő anyának rendszeresen felolvas („Végül is ez lenne az irodalom lényege, gondolta Koroknai, bevinni a fényt...” [41]), és feltűnik neki, hogy a könyvjelző mindig máshol áll, van valaki más is, aki egy leheletfinom kommunikációs szálát még fenntart a beteggel. Ahogy a városi természeti csodáról, erről a mozzanatról sem derül ki sok. Nem marad megoldatlan, de nem kaphat Koroknai leszűkített életében teret a ráébredés, a rácsodálkozás, még azzal kapcsolatban sem, hogy a köztiszteletnek örvendő apa talán mégis öngyilkos lett és nem egy értelmetlen balesetben halt meg. Ahogy a tudomány nem segíti a környezeti probléma megoldását, az idegrendszeri zavar okainak feltárásában sem nyújt fogódzókat. Az egyik szereplő anyja állapotát így magyarázza el a tanárnak: „...minél több ismeretünk van ezekről a dolgokról, annál kevésbé értjük őket. Egyre több a részlet, de egyre távolabb kerülünk az összképtől” (152).

A Koroknai-alkat mélyére kell ásunk, ha túl kívánunk lépni tétovaságán, döntésképtelenségén. Mindig a művészet felől közelít – a népszerű lektúr, a *Bengáli tűz*, amelyből felolvas – nem mellékesen útirajz, a menekülés, de legalábbis az elvagyódás eszköze a valóságból – gyászbeszéddé alakul, apja szoboravatásán pedig szintén az irodalom által már oly sokszor feldolgozott ‘apák és fiúk’ – dichotómiát prezentálja. Hiába ez a problémafeldolgozás, az élethazugságok leleplezésének kísérlete, esélytelen, hogy ez a közeg befogadjon egy, a megszokott keretekből kilógó értelmezést, inkább nem vesz róla tudomást. Ezért nem lesz botrány sem a temetésen, sem a szoboravatáson, a súlyosnak érzett titkok amint felszínre kerülnek, súlytalanává válnak. Sosem tudjuk meg, eljut-e végül Koroknai addig, hogy rátaláljon anyja lényegére, de Krusovszky biztonsági játékos, ezért mi, olvasók kapunk ehhez kulcsot, a kötet közepén egy betétnovellát a nő egy reggeléről. Egy olyan időszakból, amikor még fiatalasszony volt, de már boldogtalanul, teljesen elszigetelten élt rossz házasságában, a gyerekei már kinőtték azt az életszakaszt, hogy szükségük legyen rá. Mégis Koroknai lesz, aki kisfiúként a magányos nőhöz azon a bizonyos reggelen visszafut, és elkészíti azt a fényt kapott, elmosódott, szinte kivehetetlen fotót, amely évtizedekkel később is az anyját jelenti számára. („A fényképező villan egyet. ... Nem lehet kikapcsolni a vakut a legragyogóbb napsütésben sem. ... Hogy juthatott eszébe, hogy pont itt csináljon egy fotót. Nem lesz azon semmi” (211–212).) A regény összes „válaszhiányának” jelölője nemcsak ez, hanem a másik, a kisvárosból kiszakadt baráti házaspár által küldött fénykép. „Mégis mintha idegenek volnának, távoli fény

veszi körbe az arcukat, a tekintetükben kivehetetlen formák tükröződnek.” (347.) Egy harmadik képet is kap a tanár, régi barátjáné, alkalmi szeretője küld egy szöveg nélküli képet Indiából: „...a folyóhoz vezető szennyes lépcsősor egyik alsó fokán ült a nő, alig lehetett felismerni, távol volt, nem is a kamerába nézett, a lábai alatt hullámozó zavaros vizet figyelte” (362). Koroknai életének szereplői elérhetetlenek vagy előbb-utóbb azzá válnak, elkészt, lemaradt a megismerésről vagy egyszerűen csak elveszíti a hozzá közel állókat, azok szépen lassan idegenné válnak, kilépnek az életéből.

A cselekmény logikája nem engedi meg a banális feloldást, amely mind a közösségi, társadalmi, mind a magánéleti válságra választ adhatna, hogy a főszereplő egyszerűen elhagyhatná a várost, nem keresi tovább a válaszokat, hanem vállalva a kudarcot, elmegy. Anyja halálával felszabadult, bármit megtehet, Koroknait a teljesen közönyös, tőle elidegenedett testvére szembe-síti is ezzel a ténnyel, és az előre gyanított válaszban – „nincs már igazán jelentősége”, teljesen mindegy, hogy megy vagy marad – van valami hétköznapien tragikus.

A főszereplő pedig nem engedi meg a természet diktálta megoldást a történet lezárására: a rend rendellenes helyreállítását – szeptemberben kezdenek el rügyezni a fák – ez az egy epizód és következmény az, amelyre nem rezignáltnak, inkább tébolyultan reagál, maga semmisíti meg az alig megszülető életet.

Koroknai legújabb korunk felesleges embere, és olvasóként nem szabadulhatunk attól az érzéstől, hogy talán mind azok vagyunk. A válságsorozatok nem erősítenek bennünket, de nem is pusztítanak el, az emberi karakter végletesen képes alkalmazkodni bármihez, de maradunk tetteinkben, lassan értékeinkben is elbizonytalanodó, lebegő, sodródó képviselői a feleslegességnek – mint a tavasszal lehulló falevelek. Olyanok, akik még áldozatnak sem elég jók.

FAZEKAS SÁNDOR

Sötétedő horizont

BÖDŐCS TIBOR: PRÍMSZÁMOK HŐESÉSBEN

Szerző mulattatóként nem szorul bemutatásra, de íróként is a magyar könyvpiac sikeres alkotói közé tartozik. Ezen a téren is igyekszik a saját útját járni: a formai kísérletezés új könyvével egy új szakaszba lépett. Pályája jól követhető fázisokon keresztül jutott el a mostani kötethez. Első kötete, az *Addig se iszik* amolyan modern kori „Így írtok ti”-ként kalauzolta olvasóit a régebbi és újabb magyar irodalomban. Eltalálnak éreztem az alapeszmét, hogy így tanuljon bele az írásba: stand-uposként is az utánzásból fejlődött saját alkotóvá, Krúdy, Örkény, Márai, Hamvas vagy éppen Tar Sándor pedig – ezt a műsoraiban tett utalások és az első könyv legsikerültebb fejezetei egyaránt mutatják – állandó viszonyítási pontok a számára. Első könyvnek tökéletes: így különböző stílusokat próbálhatott ki. Ezzel a kötettel nyertek az olvasók is, hiszen a humorista saját népszerűségét az irodalom nagyjainak népszerűsítésére használja. Egy interjújában Bödőcs megemlítette, hogy foglalkoztatja egy második rész megírásának gondolata, hiszen az első kötetből sokan kimaradtak, akiknek szívesen belebújna a bőrébe. A második opusz, a *Meg se kínáltak* bizonyos értelemben biztonságos menet volt – habár szokva volt a népszerűséghez, kicsit mintha megijedt volna szerzőnk a kolosszális eladási számoktól. Valóban nem könnyű helyzet, hiszen egy ilyen szép sikert nehéz megismételni. A mű nem más, mint egy hosszú kocsmamonológ, amelyből megismerhettük Oszkár, a szobafestő történetét. A könyv a rendszerváltást és az azt követő időszakot mutatta be, a kisember nézőpontjából. Egyetlen karakterre épült a történet,

Helikon Kiadó
Budapest, 2023
178 oldal, 4499 Ft

aki remekül kidolgozott figura. Annak, aki egyaránt követi az estjeit és a regényeit is – és vélhetőleg Bödőcs sok olvasója ilyen – érdekes volt a különbség, ami a Bödőcs-féle stand-upokban felbukkanó szobafestő, Ferus, illetve a regényhős-változata, Oszkár között van: míg az elsőben egy jellegzetes karakter egyedi vonásain volt a hangsúly, a regényben egy általánosabb jelenség, a rendszerváltás veszteségeinek bemutatására alakította át a karaktert a regényírói fantázia. A műből készült monodráma szintén nagyon eltalált produkció lett: Enyedi Éva dramaturg szerencsés kézzel nyúlt az anyaghoz, Thuróczy Szabolcs remekül hozta a karaktert, Keresztes Tamás rendező pedig jelentős monodramás tapasztalatait hasznosította munkája során, így igen jó előadás született; Thuróczy azóta is járja vele az országot. A következő, harmadik vállalkozás egy szatirikus regény volt, a *Mulát a manézszs*, amely a jelenkor társadalmi viszonyait disztópia formájában ábrázolta, Luigi alakjában megformálva a mindenkori populistá népvezérek archetípusát. A történelemből túl sok példát ismerünk erre; Bödőcs éles szemmel ábrázolja a vég nélkül sorolható visszásságokat az ilyen figurák és környezetük körül. Nem véletlenül hasonlítják olyan gyakran éppen őt a jelenlegi stand-uposok közül Hofi Gézához: Bödőcs bátran felvállalja a politikai mondanivalók megfogalmazását, nem kímélve sem a kormánypártot, sem az ellenzéket. Erre nem mindig figyelnek föl, ezért ellenzékieknek szokás tartani; valóban főleg a kormányt kritizálja, de megvan a véleménye az ellenzékéről is. Ez a fajta politikai pártatlanság és következetesség lehet talán a siker egyik titka.

Új kötete, a *Prímsszámok hőésében* az előző kötetekhez képest első látásra talán másnak tűnhet, valójában azonban sok mindent továbbvisz az előző tapasztalatokból. Ahogyan a Margó Könyvfesztiválon is elmondta, először egy „komoly” könyvet akart írni, Tar Sándor novelláinak modorában, hiszen a kisemberek reménytelen világát megjelenítő *Meg se kínáltak* után is bőven maradt még megírni való. Ezek közül néhány novella el is készült; a *Gyász* című záródarab például jól mutatja azt az utat, amelyen ez a novellafüzér haladhatott volna. Örökény modorában íródott ez a szakasz: jó a karaktermegjelenítő képessége, papíron is, nem csak a színpadon. Az első látásra tarkabarka kötet valójában több kis alciklusra osztható, ezeken belül hasonló darabokat tartalmaz, amelyek a szerző más-más oldalát más-más szerzőket megidézve villantják fel.

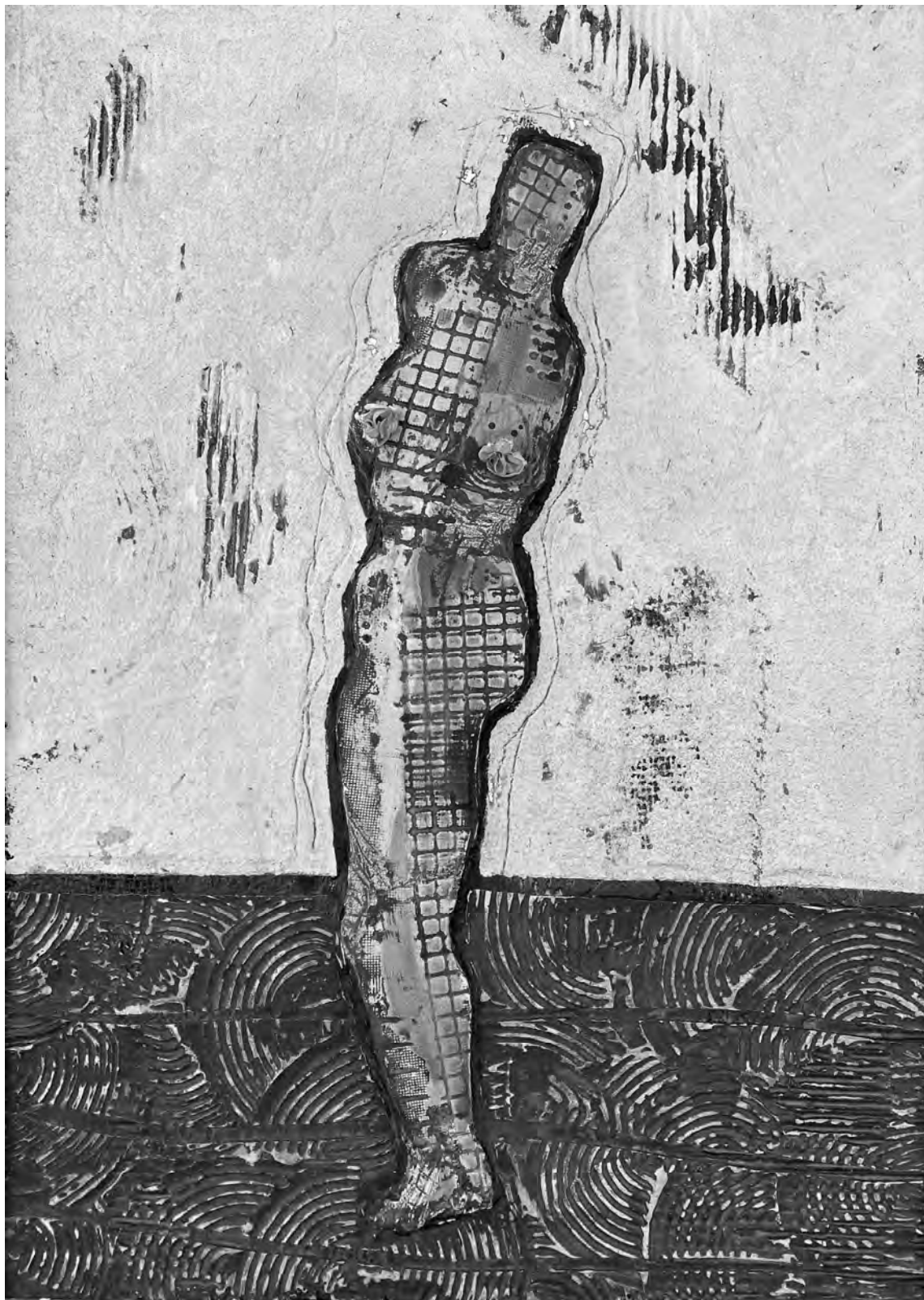
Újdonság az is, ahogyan Bödőcs az eddigi munkáira adott reflexiókra reagál: ez a kötet több blokkjában is más-más módon visszatérő elem. Az egyik írásban például a Bibliára adott kommentek jelennek meg: van, aki igencsak megvetőleg nyilatkozik a műről, és tény, hogy nincs olyan mű, amely mindenkinek egyformán tetszene, sajnos ezt napjainkban az internet népe kéretlen és keresetlen hangú vitriolos kommentekkel nyilvánítja ki. Az internet fontos lépés a tudás egyenlő hozzáférhetősége és demokratizálódása felé – nagy kár, hogy cserébe nem vagy alig szabályozott véleménytér, ahonnan

özönlik a rosszindulat, a tájékoztatlanság és a hozzá nem értés. Ezzel természetesen a legnépszerűbb és legismertebb emberek szembesülnek leginkább. Egyesek például a Karikó Katalin Nobel-díjáról szóló internetes cikkek alá is minősíthetetlen hangnemű kommenteket illesztgetnek, mindenféle orvosi szakmai kompetencia nélkül. Bödőcs természetesen szintén találkozik ezzel a jelenséggel saját munkái kapcsán, így nem csoda, ha ezt a jelenséget is kifigurázza írásában.

Az első rész, az *Apokrifek* azonnal egy új irányt jelöl: a vallásos elbeszéléseket parodizáló történetek hangvételükben Hamvas Bélát vagy a buddhista tanítókat idézhetik fel, tartalmilag sokrétű, izgalmas utalásokkal – helyenként saját magát, illetve a rajta a végső bölcsességet számon kérő olvasókat is kifigurázva. Keresi a helyét a mai magyar irodalom rendszerében, pontosabban egy új helyet igyekszik kialakítani magának: olyan műfaji sajátossággal és olvasóközönséggel, amilyenre még nemigen akad példa, a populáris és az elitkultúra határán.

Nagyon izgalmas a valláshoz való viszonya: felveti az ezzel kapcsolatos kérdéseket, de nem mer – azaz: nem akar – belemenni a részletekbe. Picit talán béklyózza is a hihetetlen népszerűség: nem mondhatja el, amit gondol, hiszen azzal nézők tíz- vagy talán százazreit is veszítené. Ezen a téren is (mint minden egyéb téren) nagyon tudatos alkotó, aki azonban nem szabadulhat a népszerűség okozta kötöttségektől. Édes teher, mondhatnánk – de teher.

Bödőcs Tibor legújabb kötete egy sokszínű gyűjtemény: rövid írásaiban az alkotó sokfélesége jelenik meg, a szinte semmitmondóan egyszerű álbuddhista aforizmáktól a mély és erős társadalomkritikai élű utolsó írásokig. Mindenkinek más tetszik a kötetből; több ismertetőben a munkák humorát dicsérik. Ez a humor sötét, maró iróniával teli; jól kapcsolódik az örkényi vagy a kaffkai hagyományokhoz, de nyomokban Rejtőt is tartalmaz. Habár a humor is jó, de én személy szerint a komolyságot emelném ki: bízom benne, hogy a könyv utolsó harmadában található írások sötét stílusa olvasható majd a következő könyvben is. Itt mintha egy új, egyedi hangvétel jelenne meg, amely nagy vízióért kiált: remélem, Bödőcs nem enged a kiadók diktálta eszeveszett tempónak, és ír majd egy sötét, monumentális víziót a mai – vagy a közeljövőbeli – Magyarországról.

HOLLAI KRISZTINA: VENUS SUB ROSA, vegyes technika, kerámia, műrőzsa, 70×50cm, 2024

Kisbeszéd a segítségről

Van egy közkeletű anekdota a magyarokról, akik száz éve kihajóztatták a személyes egzisztenciát Amerikába. Ott, abban a nagy lehetőségekkel kérkedő országban az volt a szokás, hogy köszönés helyett – szép napot, jó egészséget, örvendek stb. – azt kérdezték az egymásba belebotló utcaemberek a másiktól, how are you.

Ilyenkor a magyar ember szíve fölmelegedett, milyen figyelmesek ebben a furcsán nyüzsgő, rohangáló világban, és máris mondani kezdte. Tkp. kihajtotta élete nagyregényét, ami mindenkinek van, annak is, aki néma, aki süket, aki analfabéta, sültbolond, vagy Prospero, Tomoceuszkakatiki, Kis János, Godot. Sorolta is, hogy a család így meg úgy. Hogy a job (állás) (munkanélküliség) (pénz). Vagy hogy az időjárás, a kanadai szél örvénylése a szép magyar negyed fölött, a felhőkarcolók dereka körül. Szépen, akkurátusan, talán cigarettára gyújtva, a füstöt mélyre leszívva adta elő, mi van a lelki hóviszonyokkal, a gyerekekkel, a kutyával, a szomszédokkal, a világvégével, a sarki bakeryvel, a felesége önagyságával, a mindennel. Még Istent is elmondta, legalábbis a sarki templom plébánosának szerelmi relációját. Előadott mindent, ami a how are you-ba beletartozott. Mert tényleg, mi nem tartozhat bele? A szegény, megrettent amerikai tag meg csak nézett a 112. utca sarkán, mint a pisai torony, és nem értette. Egy atombombát nyilván értett volna. Ezt nem kapisgálta. Mert erre a kérdésre nem kell mást mondani, hogy thanks, fine. Nem többet. Nem is kevesebbet. Ennyit. És akkor oké, rendben is van a világ, az illem, a kötelező udvariasság kisállata megkapta az eledelt, a viszontlátásra, bye-bye. Lehet tovább haladni a virágos futószalagon, a kapitalizmus bukkanós ösvényein vagy világitó sztrádáin.

De hát én is beléptem a minap – Kr. után 2024 – egy boltba, magyar boltba, plázaboltba, egy olyanba, mindegy is, beléptem, nagy levegőt vettem. Jó napot kívánok. Olyan ifjú volt az eladó, hogy már az unokám is lehetett volna, mobiltelefon a bölcis, az ovis jele vagy pendrive. Kedvesen, megnyerően mosolygott. Kitámasztott a csillogóra suvicsolt pulton. Két tenyérrel. Érzékeltem, gyúr is a hét bizonyos napjain. És köszönés helyett kérdezett.

Miben segíthetek?

Ezt kérdezte.

Miben segíthetek?

Én marha meg elgondolkodtam, hogy de tényleg, mi lenne, ha elmondanám, ha sorolni kezdeném, ha elővezetném azt a sok jót és nem jót, ami van, ami az élet, és hogy ő, aki ebben éppúgy benne van, mint én, miben is szolgálhatna a javamra. Vica versa.

Miben segíthetek?

Álltam a forgóajtós bejáratnál. Gondolkodtam. Aztán visszamentem, mint egy megtért közlegény. Mintha meg sem ismert volna.

Miben segíthetek, uram?, kérdezte, mosolygott, kitámasztott.

HOLLAI KRISZTINA: HOMMAGE A JOACHIM CANDLER No. 2, vegyes technika, csengő, műrőzsa, 120×100, 2022

Ára: 980 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Áfra János
Fecske Csaba
G. István László
Garai Bálint
Géczi János
Radnai István
versei

Kisari Szabolcs
prózája

Boka László
Imre Flóra
tanulmányai

Szív Ernő
Kisbeszéd a segítségről

Diákmelléklet 200.

Mátyus Norbert

az Isteni Színháték két bevezető énekéről

